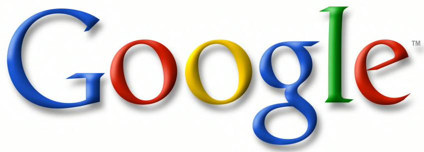




EEN MAARSCHALK VAN HET TWEEDE KEIZERRIJK EN EENE FRANSCHE KOLONIE.

STUDIËN OVER ALGERIË

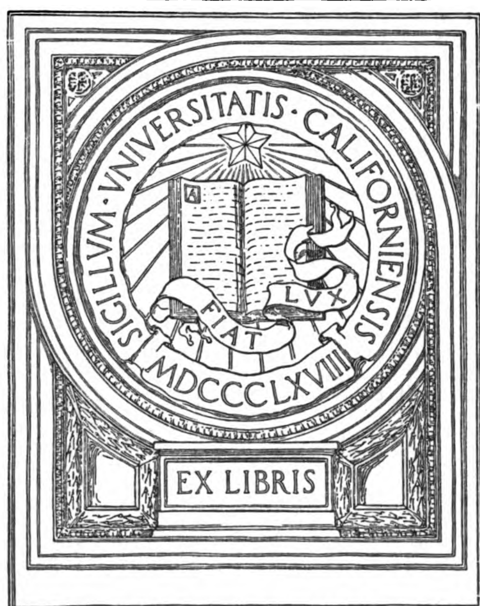
DOOR

GENERAAL P. G. BOOMS.

MET DRIE SCHETSKAARTEN.

OVERGEDRUKT UIT DE BIJDRAGEN TOT DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË.

'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1878.


SIGILLVM · VNIVERSITATIS · CALIFORNIENSIS
FIAT LVX
MDCCCLXVIII
EX LIBRIS

7

EEN MAARSCHALK VAN HET TWEEDE KEIZERRIJK EN EENE FRANSCHE KOLONIE.

STUDIËN OVER ALGERIË

DOOR

GENERAAL P. G. BOOMS.

MET DRIE SCHETSKAARTEN.

OVERGEDRUKT UIT DE BIJDRAGEN TOT DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIE.

'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1878.

HF

INHOUD.

EERSTE GEDEELTE.
(MET EENE SCHETSKAART.)

TWEEDE GEDEELTE.
(MET TWEE SCHETSKAARTJES.)

EEN MAARSCHALK VAN HET TWEEDE KEIZERRIJK EN EENE FRANSCHE KOLONIE.

STUDIËN OVER ALGERIË,

DOOR

P. G. BOOMS.

Met drie schetskaarten.

Mémoires du maréchal Randon, 2 vol., Paris 1875—'77. — L'Algérie et les colonies françaises par Jules Duval, Paris 1877. — La propriété immobilière en Algérie, commentaire de la loi du 26 Juillet 1873, par E. Robe, Alger, 1875. — Statistique générale de l'Algérie 1873—1875, Paris, 1877. — Exposés de la situation de l'Algérie par le gouverneur-général à la session du conseil supérieur de gouvernement, 1874, 1875, 1876. — enz.

Maarschalk Randon, wiens gedenkschriften de aanleiding waren tot deze studie, bekleedde onder het tweede keizerrijk de gewichtige betrekkingen van gouverneur-generaal van Algerië (1852—'58) en tweemaal die van minister van oorlog (1851 en 1859—'67), doch behoorde niet tot dat soort van avontuurlijke staats- en krijgslieden waaraan dat tijdvak zoo rijk was. In dien zin was hij geen politiek man, zelfs geen eigenlijk bonapartist; en als krijgsman nam hij geen deel aan de vele oorlogen door Frankrijk toen in en buiten Europa gevoerd, de expeditiën tegen Kabylië (1853 en 1857) uitgezonderd. Noch als staats- noch als krijgsman was hij een der korypheeën van het keizerrijk, een man met wien het rekening had te houden. Zijne rol was eerder de meer bescheiden van administrateur, doch deze

vervulde hij onder moeielijke omstandigheden met bekwaamheid en toewijding.

Met bekwaamheid, meer bepaald die van landvoogd van Algerië.

Als minister van oorlog was hij te lijdelijk tegenover de plannen van het Elysaeum; later te meêgaand in aangelegenheden die hij voor de belangen van land en leger schadelijk achtte, en leende hij zich zelfs tot het bestrijden van een programma van kolonisatie dat hij als landvoogd had voorgestaan. Uit zijne gedenkschriften blijkt wel, dat er gewichtige besluiten genomen zijn zonder zijne medewerking, dat hij soms waarschuwde of zelfs ontslag vroeg; doch met niettegenstaande aan het bestuur te blijven, heeft hij een deel der zedelijke verantwoording van het keizerrijk op zich genomen, en staat hij hiermede voor de rechtbank der geschiedenis.

Zijne gedenkschriften hebben geschied- en krijgskundige waarde. Zij zijn echter belangrijker als bijdrage tot de kennis van Algerië gedurende een tijdperk van verovering en proefnemingen van verschillenden aard, waarbij Randon behalve als gouverneur-generaal, ook voor en na als minister van oorlog betrokken was. Bij dit gedeelte zullen wij meer bepaald stilstaan, en daarbij ook andere werken ter sprake brengen, hoofdzakelijk de laatste geschriften van den bekenden publicist Jules Duval, [1] die gedurende meer dan twintig jaar zijne studie maakte van de Fransche koloniën, die Algerië door persoonlijke ervaring kende, en wiens beschouwingen zich veelal door degelijkheid en altijd door gematigdheid aanbevelen.

Werken als die van Randon en Duval hebben echter voor oningewijdden het gebrek, dat de schrijvers zelven geheel bekend met de aangelegenheden der kolonie, zich niet altijd de moeite geven om deze voldoende toe te lichten. Hunne mededeelingen en beschouwingen reiken bovendien niet verder dan tot 1870. Wij zullen trachten deze leemte gaandeweg aan te vullen, en de jongste geschiedenis van Algerië

---

1 Verschillende artikels van 1856—70, in 1877 onder den aan het hoofd vermelden titel uitgegeven. Duval kwam in 1870 bij een spoorwegongeluk om het leven.

uit de wetten, decreten en regeeringsverslagen bij te werken. Voor de speciale quaestie van den eigendom en de wijze waarop men thans eene conversie van communaal in privaat bezit tot stand brengt, zal buiten de officiëele bescheiden het gunstig bekende werk van Robe meer bepaald onze vraagbaak zijn. Hoe verschillend de toestanden van Algerië met die van Java ook wezen mogen, komen bij een en ander toch quaestiën ter sprake die voor ons niet zonder belang en leering zijn. Vergelijking en gevolgtrekking zullen wij echter aan meer bevoegden overlaten.

EERSTE GEDEELTE.

I.

RANDON'S MINISTERSCHAP.

Zijne verhouding tot den staatsgreep van 2 December 1851. — De beschuldigingen tegen Randon ingebracht ter zake van Frankrijk's onthoudings-politiek van 1866. — Onthullingen dienaangaande.

Maarschalk Randon, die in de voor Frankrijk bittere dagen van Januari 1871 op vreemden bodem stierf, begon zijne militaire loopbaan onder den eersten keizer. Op jeugdigen leeftijd maakte hij den Russischen veldtocht, en die van '13 en '14 mede, en in 1815, tijdens den terugkeer van Napoleon van het eiland Elba, bekleedde hij in den rang van kapitein de betrekking van adjudant bij zijn oom, de divisie-generaal Marchand. Deze voerde toen te Grenoble het bevel. Zonder zich persoonlijk bij Napoleon aan te sluiten, wist generaal Marchand evenmin als andere chefs den afval zijner troepen te beletten, en kwam dientengevolge in ongenade bij de Bourbons. Randon deelde in die ongenade, en werd eerst na de Juli-omwenteling van '30 tot hoogere rangen bevorderd. Wij zullen hem in sommige daarvan straks werkzaam zien in Algerië. Toen hij in Januari '51 door den prins-president met de portefeuille van oorlog belast werd, stond hij te Metz aan het hoofd van het gewichtige kommando der 3e militaire divisie.

Zijn eerste ministerschap was van korten duur. Hoewel soms te lijdelijk of te meêgaand, was Randon echter een eerlijk man. Hij wilde zich niet leenen tot den aanslag tegen recht en wet waartoe hij door den president en zijn aanhang was aangezocht, [1] en werd daarom reeds in Oc-

[1] Dl. I, blz. 44—45.

tober '51 vervangen door den bekenden generaal Saint-Arnaud. Aan den bloedigen staatsgreep van 2 December nam hij rechtstreeks geen deel; ook kan men hem geen kwade praktijken ten laste leggen; maar aan den anderen kant, wist hij niet in tijds zich los te maken van het Elysaeum dat dien staatsgreep voorbereidde of vrij te blijven van de regeering die daaruit voortsproot, en, als een Bosquet, zich te bepalen bij zijne taak van soldaat die hij in verschillende betrekkingen zoo uitstekend vervuld had. Geen wonder dat hij dan ook heeft moeten deelen in sommige der beschuldigingen tegen het keizerrijk uitgebracht.

Deze betroffen zijn tweede ministerschap, dat aanving met den Italiaanschen oorlog van '59 en tot '67 duurde. Meer bepaald heeft men Randon verweten, dat Frankrijk door zijne schuld in '66 niet ten oorlog gereed was; althans dat het zijne verklaringen aangaande Frankrijks strijdvaardigheid zouden geweest zijn die Napoleon er van terughielden om toen in Duitschland tusschenbeide te komen, Pruisen te beletten het staatkundig evenwicht van Europa ten zijnen behoeve te verbreken, en zoo 1870 te voorkomen.

De gedenkschriften van den maarschalk stellen zich gedeeltelijk ten doel om die beschuldiging te weêrleggen; de overdrijving aan te toonen van de bewering dat de Mexikaansche oorlog Frankrijks legerbenden en magazijnen had uitgeput — bewering nog onlangs herhaald in eene merkwaardige studie van Julian Klaczko [1]; en aan te toonen, dat juist Randon, een verklaard tegenstander van de Pruisische politiek, handelend had willen optreden en zeer geruststellende verklaringen omtrent de daartoe beschikbare macht aflegde.

Volgens de „Mémoires" [2] bedroeg de sterkte van de Mexikaansche expeditie op het einde van 1862 slechts 28,000 man en 5845 paarden met 50 vuurmonden, werd deze sterkte sedert met slechts enkele duizend man overschreden, en kon die expeditie dus het leger niet veel verzwakt, allerminst de arsenalen uitgeput hebben. Men moet echter niet enkel Mexico in rekening brengen, noch bij de materiëele

[1] „Les Deux Chanceliers." Revue des Deux Mondes, 15 Sept. 1875, blz. 435.

[2] Dl. II, blz. 75.

zijde van dezen oorlog blijven stilstaan. Frankrijk had bijna gelijktijdig te voorzien in de expeditiën naar China, Cochin-China, Syrië en het bezet houden van Rome, terwijl de Italiaansche oorlog pas duizende menschenlevens en schatten gelds gekost had. Even populair nu als de oorlog van '59 tot bevrijding van Italië was, even impopulair was die van Mexico, en 't ligt dus voor de hand dat de offers die deze eischte breed werden uitgemeten. Die offers waren trouwens zeer aanzienlijk. De „Mémoires" vermelden niet het bedrag der geleden verliezen, wel dat die oorlog 300 millioen franks verslond.[1] Die verliezen bedroegen echter duizenden, werden in ellende geleden; die offers werden gebracht tot het onderdrukken eener nationaliteit ten behoeve eener reactionaire staatkunde; en de Mexikaansche oorlog die voor Frankrijks pretendent, aartshertog Maximiliaan, op het drama van Queretaro uitliep, eindigde voor dit rijk zelf met een moreel échec: het moest zijne troepen terugroepen om niet in conflict te komen met N.-Amerika, en de geschiedenis zal het eenmaal onthullen, hoe alleen de actieve tusschenkomst van den vertegenwoordiger eener bevriende mogendheid Frankrijk van dat reeds dreigend gevaar redde. Wij nemen nu van de „Mémoires"[2] wel aan, dat tot dien oorlog besloten werd buiten medewerking van den minister van oorlog — eene merkwaardige bijdrage tot de kennis van den gang van zaken, onder een persoonlijk gouvernement, — maar dat besluit bleef toch voor hem geen geheim. Verder leeren zij ons tevens, dat de maarschalk in beginsel tegen dien oorlog was en dien beschouwde als eene staatkundige fout; dat hij met leedwezen zag hoe de Fransche regimenten en het Fransche geld gebruikt werden tot het najagen eener utopie; en het voornemen van April '62, om de Mexikaansche republiek tot een keizerrijk te hervormen, beschouwde als „une tâche difficile en tout pays et d'une extrême imprudence à une telle distance de nos frontières."[3] Nagenoeg terzelfder tijd echter schreef de toen zoo goed als

---

[1] Dl. II, blz. 106.
[2] Dl. II, blz. 56 en noot blz. 58.
[3] Dl. II, blz. 75, 59, 81.

officiëele „Spectateur militaire" [1]: „le Mexique est moins en état que jamais de résister à nos armes" en zag medelijdend neêr op de tegenstanders van dien oorlog; het blijkt ons verder niet dat de maarschalk dien ontried; hij legde er zich in alle geval bij neder, en voor die staatkundige fout en hare gevolgen is hij, onzes inziens, dus mede verantwoordelijk.

Tot die gevolgen behoorden, behalve de materiëele en moreele verzwakking van Frankrijk, eene toenemende oppositie tegen de keizerlijke regeering en aandrang tot inkrimping van het oorlogs-budget. In 1865, te ongelegener ure dus, moest hieraan worden toegegeven door het opheffen van kaders ten bedrage van: 200 kompagniën infanterie, 46 eskadrons kavalerie, 37 batterijen, 2 kompagniën genie, eenige gendarmerie en „non-combattants" [2]. Deze maatregel verwekte bovendien in het leger groote ontevredenheid, en strekte niet tot verbetering van de krijgstucht. Hoe het hiermede gesteld was, heeft generaal Trochu aangetoond in zijn werk „L'armée Française en 1867." Nauwelijks was ze in „het leger van Parijs," onder het krachtig bevel van generaal Changarnier, eenigszins hersteld van den schok van '48, of ze werd opnieuw ondermijnd. Reeds bij de najaarsoefeningen van 1850 werden in het openbaar anti-militaire en ongrondwettige demonstratiën uitgelokt ten behoeve van den aanstaanden keizer, [3] en generaal Changarnier, die daartegen in verzet kwam, werd in zijn bevel vervangen. Dit geschiedde onder den voorganger van Randon, en het moet andermaal tot zijne eer gezegd zijn dat hij laatstgenoemden maatregel niet voor zijne rekening kunnende nemen, een eerste aanzoek voor de portefeuille van oorlog afwees. Maar de kuiperijen om binnen Parijs eene legermacht te hebben waarop voor den staatsgreep te rekenen viel, werden onder zijn ministerschap voortgezet, en daarvan kon hij moeielijk onkundig blijven; zelfs in de „Mémoires" vindt men er be-

---

[1] Van Juni 1862, blz. 8—9.

[2] Decreet van 15 November.

[3] Zie mijne Bijlage III, van de „Militaire statistiek en organisatie van Frankrijk", Nieuwe Spectator, 1852; en „L'Empire et la défense de Paris devant le Jury de la Seine, Introduction et conclusion par le général Trochu", Paris, 1872, p. 119 etc.

wijzen voor. Ook kon het den minister moeielijk onbekend blijven, met welk doel de adjudant van den prins-president, de eskadrons-chef Fleury, de expeditie van Saint-Arnaud tegen Klein-Kabylië (1851) bijwoonde, namelijk om dezen generaal en andere chefs voor den staatsgreep te winnen; ook hieromtrent geven de „Mémoires" genoeg te verstaan. Al leende dus Randon zich niet tot de uitvoering, al gaf hij zelfs, tot misnoegen van den president, eene openlijke afkeuring aan een regiments-chef, die bij dagorder gewaagde van het speciaal vertrouwen van het hoofd van den staat dat het korps naar Parijs riep,[1] van alle verantwoordelijkheid aan de voorbereiding van den staatsgreep kan hij onzes inziens niet worden vrijgesproken. Hij vroeg in '51 ook niet zijn ontslag als minister; de president gaf hem Saint-Arnaud tot opvolger. Dat de maarschalk tijdens zijn tweede ministerschap, in 't begin van '66, bij eene gelegenheid waarbij de discipline betrokken was, wel om ontslag vroeg,[2] doet ook nog weinig ter zake; hij had de persoonlijke voldoening dat zijne demissie niet werd aangenomen, maar afgescheiden van de onthullingen van Trochu, is hetgeen de „Mémoires" zelven te dier zake meêdeelen[3] een bewijs, dat de krijgstucht onder zijn bestuur niet haar eisch kreeg. De strategische organisatie van het leger bleef wat zij was; de maarschalk vond die trouwens „voortreffelijk"[4], hoewel reeds de veldtocht van 1859 moest geleerd hebben dat er veel diende gedaan te worden om eene oorlogs-organisatie nabij te komen; en zijn project tot het vormen eener tweede reserve van 400,000 man van het najaar van '66, hoe goed overigens, zou natuurlijk in geval van een optreden tegen Pruisen te laat zijn gekomen. Alles te zamen genomen was de strijdvaardigheid van Frankrijk niet vooruitgegaan.

Eene andere quaestie is het echter, of dit de reden was die keizer Napoleon in '66 deed besluiten tot eene onhoudings-politiek, of zoo als het heette, tot „une neutralité attentive;" en of zulks geschiedde op grond der verklaringen

---

[1] Dl. I, blz. 39.
[2] Dl. II, blz. 128.
[3] Dl. II, blz. 125.
[4] Ib. blz. 171.

van den minister van oorlog. Met de „Mémoires" gelooven wij van neen. Door de mededeelingen o. a. van generaal Lamarmora, het hoofd van het Italiaansche ministerie van '66 en een eerlijk man, is het thans genoeg bekend dat Napoleon slechts te spreken had om Italië van een verbond met Pruisen terug te houden, en dat Pruisen zonder Italië, vooral zonder de lijdelijkheid van Frankrijk, den kamp tegen Oostenrijk en zijn Zuid-Duitsche bondgenooten niet zou zijn begonnen. [1]

Vorst Bismarck zelf erkende in de kamerzitting van 26 Januari '74, dat zelfs na Sadowa een kleine kern van Fransche troepen in Zuid-Duitschland voldoende zou geweest zijn om Pruisen tot een terugtocht naar Berlijn te noodzaken. In alle geval zou eene demonstratie van Frankrijk, Pruisen in bedwang hebben gehouden. Zoo begrepen het ook de Fransche minister van buitenlandsche zaken, Drouyn de Lhuys, en maarschalk Randon. Dat daartoe binnen 14 dagen eene 80000 à 100000 man aan de N. O. grens vereenigd konden zijn, betwijfelen wij niet; maar de maarschalk maakte zich eene illusie met te meenen dat men des noods in eene maand tijds 450,000 man op de been

---

[1] In zijn werk: „Un peu plus de lumière sur les évènements politiques et militaires de 1866", schrijft hij o. a. blz. 92: „quoiqu'on puisse dire maintenant (1873), si la France s'était montrée opposée à ces démarches (de zending van den generaal Govone naar Berlijn in de eerste helft van Maart 1866 tot het sluiten van een of- en défensief verbond) nous ne pouvions courir les risques de nous trouver en face d'une alliance austro-française; on verra plus loin que la Prusse était aussi préoccupée que nous, peut-être même davantage, de l'attitude que prendrait la France dans le cas d'une guerre de la Prusse et de l'Italie contre l'Autriche." — Blz. 129: „il (l'Empereur) savait fort bien que sans notre alliance la Prusse à cette époque n'aurait pas osé de mesurer avec l'Autriche." — Blz. 152, woorden van Bismarck van 5 April tot generaal Govone, ter zake van het verdrag met Italië: „Tout cela bien entendu, si la France le veut; car si elle venait à montrer de la mauvaise volonté, alors rien ne pourrait se faire."

Generaal Lamarmora is onlangs overleden. Een partijdig of onoordeelkundig berichtgever schreef toen o. a. dat hij uit vijandschap jegens Bismarck „een onwaardig gebruik" had gemaakt van officiëele bescheiden, en anderen schreven dit na. Zoo iets zou tot zekere hoogte kunnen gezegd worden van de handelingen van von Arnim, maar geenszins van Lamarmora die de staatkunde en de eer van Italië had te verdedigen tegen de valsche voorstellingen van de zijde van Pruisen en met zijne onthullingen een vaderlandslievenden plicht vervulde.

had kunnen brengen, in den zin namelijk van eene behoorlijk georganiseerde en uitgerustte strijdmacht. Vóór en na, hebben 1859 en 1870 het tegendeel bewezen, en in '66 waren nog eene 35 à 40,000 man in Mexico en te Rome. Dat hij meende gereed te zijn en dit verkondigde, heeft hem ten opzichte van den oorlog van '70 juist het tegenovergestelde verwijt van dat van '66 op den hals gehaald, en daarvoor is meer grond.[1] Intusschen was Frankrijk in '66 voldoende gereed om zich in de gegeven omstandigheden te doen gelden.

Eenerzijds echter uit sympathie en edelmoedige beweegredenen jegens Italië; anderzijds uit berekening op de onderlinge verzwakking van de Duitsche mogendheden, en in het vooruitzicht eener rectificatie der Fransche grens in den zin van die van 1814,[2] hem door Bismarck voorgespiegeld, liet Napoleon het Pruisisch-Italiaansch verbond tot stand komen, en Pruisen zijn gang gaan. Het onverwacht snel en verpletterend succes van Sadowa toonde de misrekening voor het tegenwoordige en het gevaar in de toekomst. Een oogenblik dacht men er toen nog aan om de begane fout zoo mogelijk te herstellen. De „Mémoires" leeren ons dat 5 Juli — dus 2 dagen na Sadowa — in ministerraad besloten werd tot mobilisering om Oostenrijk te steunen, en dat dit besluit genomen werd op het initiatief van Drouyn de Lhuys, krachtig ondersteund door maarschalk Randon. De Moniteur van 6 Juli zou het oproepingsdecreet behelzen tot een buitengewone zitting van de Kamers. Volgens de „Mémoires"[3] wisten echter prins Napoleon en de ministers Rouher en Lavalette den keizer onder-

---

1 Zie: „Le dossier de la guerre de 1870" van Em. de Girardin, Paris 1877, Chap. V.

2 Zie Lamarmora blz. 129 en 134. Uit hetgeen de generaal op blz. 128—129 mededeelt blijkt, dat Pruisen en Oostenrijk tegen het uitbreken van den oorlog aan Napoleon om het hardst vergoeding aanboden van andermans leêr, zoodat deze kon herinneren aan het spreekwoord van „vendre la peau de l'ours avant de l'avoir tué." — „Il s'agissait, en effet d'un ours — zegt Lamarmora — qui n'était ni dans les Alpes, ni dans les Carpathes, qui se portait fort bien et n'avait envie ni de mourir ni d'aller en cage, et c'est ce qui lui assurait l'existence." Dit doet denken aan l'ours des Ardennes.

3 Dl. II, blz. 145.

hands van dat besluit terug te brengen; op welke gronden vernemen wij niet. Randon zou toen met bitterheid hebben uitgeroepen: „C'est nous qui avons été battus à Sadowa!" Weldra was het voor eene gewapende interventie trouwens te laat. De diplomatieke handeling van Bismarck was even snel als de strategische van von Moltke geweest was. 26 Juli teekende hij de préliminairen van Nikolsburg, zelfs zonder Italië, Pruisen's bondgenoot; en nu bleek het ook spoedig dat de aan Napoleon voorgespiegelde vergoeding slechts een lokaas geweest was.

Kortom, Frankrijk was om den tuin geleid; had een tweede zedelijk échec geleden, ditmaal eėn meer openlijk en gevoeliger; het was vernederd: dit begreep een ieder. De verantwoordelijkheid daarvoor trof natuurlijk in de eerste plaats de persoonlijke regeering van Napoleon, die door hare avontuurlijke, uitputtende en despotieke staatkunde reeds sterk gecompromiteerd was. Om den beganen misslag eenigszins te dekken en de publieke opinie af te leiden, werden toen in het leven geroepen de bedoelde insinuatiën en beschuldigingen tegen Randon, die inmiddels bij de kabinetswijziging van 19 Januari 1867 door maarschalk Niël vervangen was. De „Mémoires" geven te verstaan dat deze verspreid werden door de geheime politie. Zij leeren ons verder, hoe in 1870, uit de papieren in de Tuileriën gevonden, gebleken is, dat zekere Vermorel, die in den „Courier Français" van 1867 eene reeks van scherpe artikelen tegen den maarschalk schreef, bezoldigd werd door den minister van binnenlandsche zaken Lavalette, en zelfs door het kabinet van den keizer! Randon wilde eene gerechtelijke vervolging instellen, en schreef tot dat einde aan Napoleon; maar de minister van justitie, Baroche adviseerde tegen als zonder kans op goeden uitslag; en volgens Lavalette waren ook de overige collega's rechtsgeleerden van meening „qu'il y aurait de graves inconvénients à intenter une action dont l'issue devait être plus que douteuse".[1] Natuurlijk! Hij ried den maarschalk een „communiqué" aan, een wassen neus. De keizer wilde dat hij hem een „Mémoire justificatif" voor den Moniteur zou

[1] Dl. II, blz. 211.

zenden; maar terecht zegt Randon: „comment en effet écrirais-je à sa Majesté? Pouvais-je me justifier sans la mettre elle même à découvert".[1] Hij maakte dan ook van het een noch het ander middel gebruik; en tot het uitgeven van het verweerschrift „de la situation de l'armée en 1866," dat hij in April '67 had opgesteld, kreeg hij geen vergunning.

Zoo bleef maarschalk Randon de zondenbok. Dat opstel, dat men onder zijne gedenkschriften terug vindt [2], gaf hij eerst uit in October 1870, dus op een zeer ongelegen tijdstip; en na zoolang gezwegen te hebben „om de moeielijkheden van de regeering niet te vermeerderen," zou het waardiger geweest zijn ook toen nog niet te spreken toen het keizerrijk pas was ingestort.

Dat zijne gedenkschriften spreken en die treurige bladzijden van huishoudelijke politiek toelichten, is iets anders. Het heeft ons anders in de laatste jaren niet ontbroken aan onthullingen over de staatkunde van onzen tijd, huishoudelijke en internationale. Men kon daaromtrent reeds volkomen gesticht zijn, en weten dat vooral de kleine staten van deze alles te duchten hebben. De bevrijdingsoorlog van Italië maakt daarop eene gunstige uitzondering, en de geestdrift waarmede deze ook in Frankrijk begroet werd, toont ons dat het Fransche volk de edelmoedigheid onder zijne deugden mag tellen. Maarschalk Randon vindiceert voor zich het denkbeeld der annexatie van Nizza en Savoye.[3] Uit hetgeen hij daaromtrent mededeelt zou volgen, dat op dergelijke vergoeding vooraf niet gerekend was, en bij die annexatie werd het volkenrecht ten minste gehuldigd.

In het tweede deel der „Mémoires" dat wij tot nu toe hoofdzakelijk besproken hebben, vindt men nog belangrijke mededeelingen over den gang van zaken in Mexico, de politiek die te Rome gevolgd werd, enz. Opmerkelijk is het, dat een protestant als maarschalk Randon was, — hij ging eerst op het laatst van zijn leven tot de Roomsche godsdienst over — niet alleen de bescherming van den Paus voorstond, maar ook

---

1 Dl. II, blz. 212.
2 Dl. II, blz. 219 en volgende.
3 Dl. II, blz. 15—16.

zijne handhaving als wereldlijk souverein. Wij kunnen echter bij een en ander niet stilstaan, doch moeten nog wijzen op de verrassende mededeeling dat ook keizer Napoleon de candidatuur Hohenzollern — de aanleiding tot den oorlog van 1870 — zou hebben aanbevolen. In September van 1869 namelijk, zou hij tot generaal Prim, die zich toen te Parijs bevond, gezegd hebben: „pourquoi ne penseriez-vous pas au prince de Hohenzollern qui est mon parent"? [1] De ware oorsprong van die candidatuur ligt nog min of meer in het duister. Prim heeft het vaderschap afgewezen. Die candidatuur, heet het, zou afkomstig zijn van een oud lid der Cortes, Salazar y Mazaredo, een voorstander van de Iberische eenheid, die toen deze mislukt was aan den zwager van den koning van Portugal zou gedacht hebben. Zij kwam te Berlijn ter sprake in het voorjaar van 1869, gaf aanleiding aan de Fransche regeering tot het vragen van ophelderingen, doch bleef toen rusten. Uit zijne conferentiën met Benedetti was het Bismarck ten overvloede gebleken dat die candidatuur, volgens het gezegde van Saint-Marc Girardin, „un en-cas toujours prêt contre la France" [2] was. Zij deed dan ook als zoodanig dienst in 1870. Is de mededeeling van Randon juist, dan zou keizer Napoleon, waarschijnlijk buiten zijn ministers om en ten einde Montpensier te keeren, tot het hervatten van die candidatuur mede aanleiding hebben gegeven. Het blijkt niet of maarschalk Randon die woorden zelf gehoord heeft, en zondere nadere bevestiging meenen wij dus tot twijfel gerechtigd te wezen. Aan den anderen kant is het reeds genoegzaam gebleken welk imbroglio de zoogenaamde keizerlijke politiek was, om zich van die zijde over weinig meer te verwonderen.

Onder zulk een persoonlijk gouvernement moet de taak van Randon als M. v. O. geene gemakkelijke geweest zijn. Nauwelijks b. v., heeft hij, 28 September '66, naar aanleiding eener nota van den keizer over eene reorganisatie van het leger, zijne denkbeelden ontwikkeld, of hij ontvangt 2 October eene nieuwe waarin een geheel ander stelsel

1 Dl. II, blz. 306.

2 Zie over de quaestie Hohenzollern: „La Prusse et la France devant l'histoire." Paris, 1874. 4e édition, Dl. I, Chap. V.

wordt voorgestaan: „depuis que je vous ai envoyé ma note, il m'est venu une autre idee" enz. [1] Onwillekeurig denkt men daarbij aan „la Foire aux idées." En van welk gehalte die denkbeelden van den derden Napoleon op krijgskundig gebied soms waren, leert men het best kennen uit zijne nota van 23 Juli 1870, waarin hij, na de oorlogsverklaring, aan den pas benoemden chef van den generalen staf de regeling opdraagt van zaken die jaren van voorbereiding vereischen. Van zulke krijgskundige autoriteit te vernemen: „vous n'avez fait qu'exécuter loyalement mes ordres" [2], is voor een minister van oorlog zeker geen brevet van capaciteit. Maar wij doen maarschalk Randon het onrecht ook niet aan om de zijne daarnaar af te meten. Hij was wel geen hervormer, maar onder moeielijke omstandigheden toonde hij een bekwaam administrateur te zijn.

Zien wij hem thans werkzaam op ruimer en vrijer gebied in Algerië.

II.

DE LANDVOOGDIJ VAN RANDON.

A. De verovering van Kabylië.

Omvang van het toenmalig Algerië. — Kleinere expeditiën in de grensstreken. — Kabylië. — Expeditiën van 1851, 1852 en 1853 in Klein-Kabylië. — Val van Toegoert in het zuiden. — Expeditie van 1857 tegen Groot-Kabylië: de Djurjura; organisatie, zeden en gewoonten van de Kabylen; de krijgsoperatiën; onderhandeling en onderwerping; het fort Napoleon.

Het eerste deel der „Mémoires", meer bepaald door den maarschalk zelf bewerkt, is voornamelijk gewijd aan de geschiedenis van zijn zesjarig bestuur van Algerië.

Toen generaal Randon den 1en Januari 1852 als gouverneur-generaal in Algerië optrad, was hij daar reeds gunstig bekend. Hij had er niet als velen van de meestbekende Fransche generaals in ondergeschikte rangen gediend en op het oorlogsveld carrière gemaakt. Hij was er voor het eerst

---

[1] Dl. II, bl. 195.
[2] Dl. II, blz. 210.

gekomen op 43-jarigen leeftijd, namelijk in '39, als kommandant van het 2e regiment „chasseurs d'Afrique", in garnizoen te Oran; en van '41 tot '47 werkzaam geweest in de provincie Constantine als kommandant van de onderafdeeling Bona. Van daar mogelijk dat zijne gedenkschriften sober zijn in dichterlijke indrukken. Op het voorbeeld van den toenmaligen gouverneur-generaal Bugeaud, had ook hij in Bona met goed gevolg het „ense et aratro" toegepast, eene taak die hij thans hervatte om ze over de geheele kolonie uit te strekken. Doch zou de eigenlijke kolonisatie op groote schaal kunnen geschieden en duurzaam wezen, dan moest de onderwerping van Algerië door het zwaard voltooid worden. Randon deelde ook in dit opzicht het gevoelen van Bugeaud: „qu'en Algérie pour être maître de quelque chose, il faut tout posséder" [1].

Tot die onderwerping bleef nog veel te doen over.

Frankrijk's heerschappij omvatte toen nog slechts ongeveer het oude Numidië en Mauretanië Caesariensis. Zijne zuidelijkste posten waren Tebessa, Biskara, Boeçada, Boghar, Tiaret, Saïda en Sebdoe. [2] Binnen die posten echter bleef Kabylië, het moeielijke bergland van den Djurjura en de Babors dat zelfs de Romeinen tegenhield, [3] nog steeds onafhankelijk op enkele kustplaatsen na, en vijandig; in het oosten was de grensscheiding met Tunis, nog in vlottenden toestand, de aanleiding tot voortdurende conflicten; in het westen werd die met Marokko, geregeld na Isly bij het verdrag van Oedja, niet geeërbiedigd door de naburige Marokkaansche stammen; en de Oasen tusschen den Tell [4]

---

1 Zoo betoogde Jules Duval, en wel op geographische gronden in het hoofdstuk: „De l'occupation et de la domination militaires en Algérie" van zijn: „Tableau de la situation des établissements français dans l'Algérie." Zie: „Bulletin de la Société de géographie," Juillet et Août 1865.

2 Zie de schetskaart van Algerië.

3 In den Djurjura althans vindt men geene overblijfsels van eene Romeinsche vestiging, en evenmin blijkt van dergelijke uit de geschiedenis. Die streek bleef insgelijks onafhankelijk tijdens het Vandaalsche, het Byzantijnsche, Arabische en Turksche tijdvak. Zie de artikels van prins Bibesco: „Les Kabyles du Djurjura" in de R. d. D. M. van 1 en 15 April en 15 December 1865.

4 De Tell is de noordelijke meest vruchtbare streek van Algerië, bergen en vlakten, het graanland: volgens sommigen komt Tell van

en de eigenlijke Sahara: Laghoeat, Oeargla, Toegoert enz., die de Fransche heerschappij te nauwernood kenden, dienden aan gewaande profeten, navolgers van Abd el Kader, tot toevluchtsoord en wapenplaats van waar zij de aangrenzende Tell-streken in onrust hielden en brandschatten.

Van daar reeds terstond de noodzakelijkheid tot verscheidene kleinere meest gelijktijdige expeditiën, als: tegen Bou Bargla, „l'homme à la mule," op de Z. O. helling van den Djurjura; in het westen tegen den Marokkaanschen bergstam der Beni Snassen; in het oosten, waar de opstandelingen tot bij Calaa op Tunisch grondgebied werden vervolgd en verslagen; in het zuiden tegen den cherif van Oeargla, Mohammed Ben Abdallah, die Toegoert en Laghoeat mede in beroering hield. Laghoeat, 75 uur gaans ten zuiden van Boghar, viel op het einde van '52 na een bloedig gevecht, kreeg eene vaste bezetting, en werd met Boghar verbonden door den bordj [1] Djelfa in het land der Ouled Nails. Door middel van dezen ver vooruitgeschoven post zou men beter het oog kunnen houden op de stammen van het zuiden, en des vereischt sneller en veiliger kunnen handelen.

De belangrijkste quaestie in het oog van Randon was de onderwerping van Kabylië; hier gold het een veroveringsoorlog, en 't is aan zijn beleid te danken dat deze met betrekkelijk weinig verlies en in korten tijd tot een goed einde gebracht werd.

Kabylië is het bergland dat zich uitstrekt over het N. O. deel der provincie Algerië en het N. W. van de provincie Constantine, van Dellys tot Collo langs de kust en tot nabij Setif in het binnenland. Het wordt onderscheiden

---

tellus (terre), volgens anderen is het een arabisch woord dat heuvel beteekent. Op den Tell volgt de streek der hoogvlakten, meest begroeid met alfa en dis (lygeum spartum), en van de chotts en sebka's of zoutmeeren. Dan de verre weg grootste streek van de Algerijnsche Sahara (Sahel = vlakte, Raa = weiden, grazen), gedurende de helft van het jaar steppen of weidegronden, waarin talrijke oasen en daya (groene plekken), en te onderscheiden van de Groote of eigenlijke Sahara, die meer het karakter eener woestijn heeft. De eene streek van Algerië is als het ware het complement van de andere, en wie meester wil zijn van de bevolking moet het geheel bezitten, zeide ook Duval.

[1] Versterkte militaire post, verblijf voor het gewestelijk hoofd en caravanserail tevens.

in het land van den Djurjura tusschen de Sebaoe die iets bewesten Dellys uitmondt en de Sahel die bij Boegia in zee valt; het land van de Babors en den Zouagha, tusschen de Sahel en de Kebir die zich beoosten Djidjelly ontlast; verder in het land van Collo. Het westelijk gedeelte, het hoogere bergland, heet ook wel Groot-Kabylië; het oostelijk of lagere, Klein-Kabylië, eene onderscheiding die echter niet door verschil van grootte of bevolking gewettigd wordt. Tot zijne onderwerping waren door vorige landvoogden wel plannen ontworpen, maar de omstandigheden hadden nog niet veroorloofd daaraan ernstige uitvoering te geven. Randon oordeelde dat de tijd daartoe thans gekomen was, vooral ook om te voorkomen dat bij Europeesche verwikkelingen, waartoe het weder optreden der Napoleontische dynastie ligt aanleiding kon geven, deze kuststreek door de tegenpartij tot het brandpunt van een algemeenen opstand gemaakt werd. Hij begreep echter dat om hier te slagen, waar behalve de krijgshaftige geest eener vrij talrijke en gezeten bevolking van Berbers, het abrupte karakter van het terrein eene groote moeilijkheid was, anders moest worden te werk gegaan dan tegen de Arabische nomaden van het Zuiden. Kwam het daar voornamelijk op snelheid van handelen aan, in Kabylië moest men door het openen van wegen toegang zien te krijgen tot het hart van het land; tegen Kabylië zou de soldaat in het pikhouweel een nog zekerder middel van slagen hebben dan in zijn geweer, mits met het geweer er naast. In die richting waren nog slechts de eerste stappen gedaan.

Klein-Kabylië was wel in 1851 doorkruist geworden door Saint-Arnaud, doch deze had toen haast gemaakt om zijn eigen politiek doel te bereiken, en tot duurzame vestiging van het Fransche gezag had die expeditie weinig gedaan. Volgens Randon waren hare resultaten in dit opzicht „à peu près nuls" [1], hetgeen, zooals wij straks zien zullen, minder juist is. Zijne eerste poging van 1852 om het land van Collo voor goed te bedwingen en deze kustplaats door een grooten weg met Constantine te verbinden, ging gepaard met gewapende werkzaamheden tot het openen van een

1 Dl. I, blz. 36.

weg van Dellys naar Aumale en het berijdbaar maken van den weg van Boegia naar Setif, ten einde Groot-Kabylië inmiddels in het oog te houden en later op zijne beurt te kunnen beheerschen. Dat doel werd gedeeltelijk bereikt ten koste van vele kleine gevechten en groote inspanning, doch van het bezet houden van Collo moest vooreerst nog worden afgezien ten gevolge van den reeds vermelden opstand op de grens van Tunis.

Het volgend jaar (1853) lag de beurt aan Kabylië van de Babors. Eene expeditie van 12,000 man door Randon zelven aangevoerd, en o. a. vermeld in de meesterlijke „Schetsen en tooneelen uit den Atlas en den Aoëres" van kolonel De Jong van Rodenburgh, drong thans voor het eerst door in dit moeilijke bergland, en onderwierp het na sterken tegenweer. Deze expeditie werd vervolgens voortgezet en wel van de ruïne van Zama [1] uit naar de Kebir, door het land van de Ben Ahmed, Ider en Afer's die ten noorden van den Zouagha wonen. Randon beweert dat Saint-Arnaud alleen de kuststreek van dit gedeelte van Kabylië bezocht had, en schrijft het toe aan den indruk dien zijn eigen tocht door de Babors op deze naburige stammen te weeg bracht, dat zij zich zonder tegenstand onderwierpen. Het eerste is onjuist. Saint-Arnaud was van Milah dwars door die stammen heen gebroken tot het ontzetten van Djidjelly, had het land tusschen Zama en Collo verder in verschillende richtingen doorkruist en voor het oogenblik onderworpen. [2] Hij had aan die stammen gevoelige slagen toegebracht, en dat de geheugenis daaraan tot hunne vredelievende houding van '53 veel zal hebben bijgedragen is meer aannemelijk dan de bewering van Randon, dat zelfs geen herinnering aan dien tocht van voor twee jaar hun zou zijn bijgebleven. [3] Randon was een tegenstander van Saint-

[1] Het oude Choba of Thoba; de ruïnen die hier aan het strand gevonden worden, beslaan een vrij regelmatig vierkant van 1 à 1¼ kilom. zijde, bezaaid met liggende en staande steenbrokken, die meer aan een kerkhof dan aan overblijfsels van woningen zouden doen denken, ware het niet dat er overblijfsels van eene waterleiding en van een circus te zien zijn.

[2] Zie mijn verhaal van den „Veldtogt tegen Klein-Kabylië in 1851," 's Bosch, 1852; en „Lettres du maréchal Saint-Arnaud." Paris, 1858, Dl. II.

[3] Dl. I, blz. 36.

Arnaud. Deze had hem den voet gelicht als minister van oorlog, en zich het opperbevel doen toekennen van eene expeditie naar den Djurjura, door Randon voor 1853 ontworpen, doch die, naar aanleiding van zijn verzoek om ontslag te dier zake, verdaagd werd. [1] Hij had dus reden om op Saint-Arnaud gebeten te zijn, en dit maakte hem onbillijk, afgescheiden van de zucht tot overschatting van eigen verdiensten, waarvan zijne gedenkschriften niet geheel vrij zijn. Randon deed echter in '53 wat Saint-Arnaud in '51 had nagelaten. Hij deed Djidjelly door een weg met Constantine verbinden, een reuzenwerk in minder dan een maand tijds verricht door 8000 man van dezelfde troepen die het land met de wapens hadden bedwongen; zoo verzekerde hij de gemeenschap van deze kleine havenstad met het binnenland.

De onderwerping van den Djurjura moest worden uitgesteld tot 1857, hoofdzakelijk ten gevolge van den Krimoorlog, waaraan 30,000 man van het Fransch-Afrikaansche leger deel namen. In dien tusschentijd moesten echter in verschillende richtingen kleine tochten worden ondernomen, o. a. ook weer tegen Ben Abdallah, ten gevolge waarvan Toegoert genomen werd en bezet bleef. Toegoert, Laghoeat en Geryville, in het zuiden van Oran opgericht, waren thans de uiterste posten van de drie provinciën. Door middel van deze kon men nu van nabij het oog houden op Oeargla, en bescherming verleenen aan de toen rustige stammen der Sidi Cheikh, die wij nader zullen leeren kennen, der Beni Mzab, en anderen. Wat in het bergland het pikhouweel voor eene duurzame bevestiging doen moest, deed hier in de woestijn verder de putboor. In de oasen werden tal van putten geopend of verzandde vrijgemaakt, en door den soldaat andere werkzaamheden tot besproeiing verricht, waardoor de landbouw bevorderd, de handel verlevendigd en welvaart verspreid werden, terwijl er eene vroeger ongekende veiligheid begon te heerschen.

[1] Zoo Randon. Saint-Arnaud daarentegen schreef, 29 Maart 1853, bij zijn terugkeer van Hyères te Marseille, aan zijn broeder: „l'Empereur m'ordonne de me soigner. Il ajourne à cause de ma santé et des affaires d'Orient l'expéditon de la Kabylie à l'année prochaine." („Lettres" Dl. II, blz. 396.)

Tegelijk vonden daar wetenschappelijke verkenningen plaats: géologische, hygiénische, topografische. Op een en ander komen wij nader terug.

Voor de toenemende welvaart van de kolonie pleit de omstandigheid dat zij voor een goed deel voorzag in het approvisionnement van het Krim-leger; en opmerkelijk is het dat tijdens dien oorlog in het Oosten, toen het bezettingsleger tot een minimum was teruggebracht, de rust in 't algemeen weinig verstoord werd.

Kabylië echter, zoowel dat van de Babors als van den Djurjura, bleef onrustig of vijandig. Men was hier voortgegaan met het verbeteren en verlengen van de wegen — de loopgraven als het ware waarmede men de vesting nadert — en het oprichten van versterkte posten ter hunner bescherming. O. a. was dit het geval geweest met den in '52 aangevangen weg tusschen Dellys en Aumale en zijne vertakkingen: westwaarts naar Algiers van uit den bordj Dra el Mizan, oostwaarts naar Boegia van uit den bordj Tizi-Oezoe. Bou Bargla had andermaal eene kleine expeditie noodzakelijk gemaakt in het dal van den Boven Sebaoe; hij sneuvelde in eene hinderlaag en in zijn plaats was de marabout (heilige) el Hadj Amar als hoofd van den tegenstand opgetreden. In de verwachting dat de Krim-oorlog de Fransche troepenmacht genoegzaam verzwakt had, wist Hadj Amar de Guetchoula's en andere stammen van het westelijk uiteinde van den Djurjura in '56 over te halen tot een aanval op den post Dra el Mizan. Hij had echter zijn tijd slecht gekozen. Reeds waren de eerste korpsen van Sebastopol teruggekeerd. De opstand kon dus terstond worden onderdrukt, hoewel ten koste van vele verliezen. Doch het saizoen was te veel verstreken om de operatiën in dit moeielijk bergland tot volkomen onderwerping voort te zetten.

Dit geschiedde eerst in '57. Randon inmiddels tot den rang van maarschalk verheven, ondernam toen de verovering van den Djurjura, dien men gaandeweg beter had leeren kennen.

De algemeene grens van dit bergmassief is reeds aangewezen. De loop van de Sahel geeft de richting aan van den hoofdketen, wiens hoogste toppen, de Tangoel Haidzer

en de Lalla Khedidja, tot zijne westelijke helft behooren en zich respectivelijk 2070 en 2308 meter boven de zee verheffen; kaap Carbon, door het fort Goeraya bekroond, is nabij Boegia zijn oostelijk uiteinde. Zijne noordelijke hellingen zijn het steilst. Noordwaarts richten zich ook zijne hoofdtakken, die door nauwe dalen en vreeselijke ravijnen van elkander gescheiden zijn. De voornaamste van deze takken is de bergrug die in het centrum van den z.g. pas [1] van Tiroerda uitgaat, en daarna een vork vormt, waarvan de oostelijke tand het dorp Koekoe, de aloude verblijfplaats van de Berbersche koningen draagt [2], en de westelijke, met eene klauw van drie teenen abrupt in het dal van de Sebaoe neervallende, de woonplaats is van de Beni Raten (of Aït Iraten), een der machtigste en woeligste stammen van den Djurjura: hier verheft zich thans het fort Napoléon (Fort national). Op de kruinen van den Djurjura, die 's winters onder de sneeuw bedolven liggen, vindt men

---

[1] Bergpas, col: tenia; defilé: biban.

[2] Zoo zegt Randon. Welke Berbersche koningen hier bedoeld zijn, is niet duidelijk. De bekende Numidische koningen hielden hun verblijf te Cirta (Constantine). Mogelijk bedoelt R. stamhoofden van den Djurjura als Tacfarinas, Igmazen, Firmus, die tijdens het Romeinsche tijdvak voortdurend Numidië en Mauretanië teisterden. Tot die stammen behoorden de Quinquegentianen of de vijf stammen tusschen Boegia (Salde) en Dellys (Rusucurru) met de hoofdstad Quintas, die de „anonymus van Ravenna" (7e eeuw) plaatst in den mons Ferratus (Djurjura). Kan Quintas hetzelfde zijn als Koekoe of Cuco? — In het werk van Devaux „les Khebaïles du Djurjura" Paris 1859, wordt Koekoe de residentie genoemd van een onderkoning van den sultan van Boegia, in de 7e eeuw, dus onder de Arabische heerschappij, wien de stam der Aït Sedka gehoorzaamde als zij wel wilde. Ibn Khaldoun, de geschiedschrijver der Berbers (vertaling van Bar. de Slane), spreekt van de Beni Fraoucen en de Beni Iraten, als bewonende het bergmassief tusschen Boegia en Dellys: „C'est une de leurs retraites les plus difficiles à aborder et les plus faciles à défendre; de là ils bravent la puissance du Gouvernement, et quand le sultan de Bougie leur réclame l'impôt ils se revoltent, étant bien sûrs de n'avoir rien à craindre dans leurs montagnes." De spaansche geschiedschrijver Marmol uit de XVIe eeuw, door prins Bibesco aangehaald, zegt, dat een der bergen van den grooten Atlas, den naam draagt van Cuco, naar eene stad die daar gelegen is, zonder meer. Volgens prins Bibesco is Koekoe thans een dorp der Aït Yahia, op 5 uur van fort Napoleon, dat de top eener smalle hoogte inneemt, en nooit tot verblijf kan gediend hebben aan eene talrijke bevolking of garnizoen, zoodat hij ook daarom de onderstelling verwerpt dat hier de Romeinsche post Turaphilum kan geweest zijn.

in het goede jaargetij nog rijke graslanden als de lager gelegen reeds verdord zijn; het gebruik daarvan gaf dikwijls aanleiding tot conflicten tusschen de stammen die de hellingen ter weerszijden bewonen. Van de verschillende passen die er over heen voeren zijn van ouds bekend die van Akfadou en Ksar Kbouch (vermoedelijk het Ruha van Peutinger) in het oosten; de meest bruikbare is die van Djaboub in het zuidwesten; de overige zijn moeielijk te passeren, en een goed deel van het jaar onbruikbaar.

Merkwaardig is hetgeen de „Mémoires" meedeelen omtrent de organisatie, de zeden en de gewoonten van de Kabylen. Wij moeten ons tot de hoofdzaken bepalen, en gaan daarbij tevens te rade met de reeds genoemde zeer merkwaardige artikels van prins Bibesco, en het artikel dat E. Renan in de Revue des Deux Mondes van 1 September '73 schreef[1], naar aanleiding van het groote werk over Kabylië van generaal Hanoteau en raadsheer Letourneux[2].

De Kabylen zijn de afstammelingen der oude Numidiërs van Masinissa, Syphax en Iugurtha. Zij schrijven arabisch, doch hebben een eigen spreektaal, en zijn verwanten van de Toearegs en andere Sahara-bewoners, met wie zij gerekend worden te behooren tot de aloude bevolking van Noord-Afrika tusschen Egypte en den Oceaan. Bij Grieken en Romeinen golden zij voor barbaren; van daar de benaming van Berbers. In het hoogere bergland is de oorspronkelijke bevolking vrij zuiver gebleven van vreemde inmenging; in de aangrenzende lagere streken is zij min of meer vermengd met het Arabische ras.

Terwijl de Arabieren aan eene militaire en godsdienstige aristocratie gehoorzamen, zijn de Kabylen democraten bij uitnemendheid. Stammen (arch) die een zelfde bergmassief bewonen, vormen doorgaans eene confédératie (khebila). Van daar den algemeenen naam van Khebaïlen of Kabylen, het volk der federatie. Dergelijke khebila staan echter niet onder één hoofd; de stammen, zelfs de dorpen leven in staatkundigen zin onafhankelijk van elkander.

Het dorp (dechra) is de politieke en administratieve eenheid, en in het dorp is de djemâa of de verga-

1 „La Société Berbère."
2 3 vol., Paris 1873.

dering van alle mannen die de vasten van den Ramadan kunnen nakomen, de souverein. In de praktijk echter oefenen de notabelen, d. i. zij die om leeftijd, maatschappelijke positie en persoonlijke beteekenis door de publieke opinie als zoodanig worden erkend, een overwegenden invloed uit [1]. Op aanbeveling van die notabelen kiest de djemâa een amin als tijdelijk hoofd van het uitvoerend gezag, soms om beurten uit de verschillende partijen (çof's) van het dorp; deze kiezen zich elk een vertegenwoordiger (tamen, dahman) van hunne belangen, die als de adjuncten zijn van den amin. Verder heeft men een oukil (ontvanger of beheerder van de gelden der djemâa) die tot een anderen çof behoort als de amin; en een kodja of secretaris. Al die functiën zijn onbezoldigd.

De çofs waarvan hier sprake is, zijn noch politieke, noch godsdienstige of maatschappelijke partijen, maar eenvoudig associatiën tot onderlinge hulp; zij voeren dikwijls strijd met elkander, hebben hunne vertakkingen in den stam en in de confederatie, en staan hunne leden bij desnoods ten koste van leugen en meineed; hunne hoofden oefenen meer algemeenen invloed uit dan de amins, en om hunne populariteit te sparen treden zij zelven niet als amin op [2].

Wanneer de amin het vertrouwen van het dorp heeft verloren, wordt hem te kennen gegeven dat hij rust moet nemen.

De djemâa vergadert eens in de week; wie niet opkomt wordt beboet; wie het decorum niet bewaart, wordt berispt of beboet; men bespeurt daar nauwelijks onderscheid tusschen armen en rijken. De djemâa is de politieke, de administratieve, de rechterlijke macht, en doet zelfs uitspraak in privaatquaestiën van eer en zedelijkheid. De zienswijze van de minderheid wordt altijd in ernstige overweging ge-

---

[1] Het woord djemâa wordt dientengevolge ook wel gebezigd in den beperkten zin van notabelen.

[2] Volgens Hanoteau en Letourneux, beteekent çof: gelid, linie; zij gebruiken daarvoor het woord partij. Prins Bibesco onderscheidt kharouba's en soffs; de eerste zouden meer familie-coteriën zijn die gemeenschappelijke belangen hebben en daarom ook vertegenwoordigd worden bij het uitvoerend gezag; de soffs, meer algemeene en wisselende partijen, die zich ook buiten de dechra vertakken.

nomen. In belangrijke zaken is eenstemmigheid noodig; kan deze door heen- en weerspraak tusschen de leiders niet worden verkregen, dan wordt de zaak verdaagd, of onderworpen aan de beslissing van een persoon die het algemeen vertrouwen geniet, of aan de djemâa van een ander dorp.

Voor het recht gelden: 1°. de Koran; 2°. de âada of algemeene gewoonte, die hoewel niet beschreven zorgvuldig en uitvoerig het civiele recht regelt en ouder is dan de Koran; 3°. de arf, of bijzondere gewoonte van het dorp. De Kanouns tarifeeren de verschillende soorten van overtredingen hetzij in burgerlijke of in strafzaken, en verschillen niet alleen van stam tot stam, maar zelfs van dorp tot dorp [1]. De boeten spelen daarin eene hoofdrol. De boeten zijn de voornaamste bron van de gemeentelijke uitkomsten, die verder gevonden worden uit successierechten, en verschillende rechten bij huwelijk, echtscheiding en de geboorte van kinderen van het mannelijk geslacht. Deze inkomsten dienen tot openbare werken, tot gastvrijheid jegens vreemde reizigers, en het aankoopen van slachtvee dat onder al de leden van de gemeente wordt verdeeld (ouzia); wie zelf een rund wil slachten, moet daarvan kennis geven aan den amin, opdat de zieken en de zwangere vrouwen zich van het noodige kunnen voorzien.

Voor het onderhoud van de imans (schriftgeleerden), de marabouts (heiligen) [2] en de armen wordt eene belasting geheven gedeeltelijk in geld van alle mannen die in staat zijn de wapens te dragen, gedeeltelijk in granen van al de ingezetenen, vrouwen en kinderen niet uitgezonderd. Sommige godsdienstige instellingen hebben ook eigen goederen (habbous), even als aan de armen dikwijls akkers (rabbi) vermaakt worden, die door co-

---

1 Zie zoodanig tarief bij Bibesco, Revue d. D. M. 1 April '65.

2 Il y a dans l'islamisme des saints appelés marabouts (cette qualité est même héréditaire dans les familles), mais point de prêtres; les muphlis, imans, ulémas ect., si improprement désignés dans notre langage comme ministres du culte, ne sont que des docteurs en théologie, des casuistes, dont le rôle se borne à un enseignement scolastique." Ch. Roussel „La Justice en Algérie", Revue des Deux Mondes, 1 Août 1877, blz. 693.

tisatiën en algemeene corveën worden bebouwd. Alle leden der gemeente zijn ook verplicht tot corveën bij publieke werken.

In Kabylië bestaat het individueel grondbezit, behoorlijk begrensd en beschreven, blijkens de bescheiden die men in de woningen aantreft. Het privaat eigendom heet melk, het communaal mechmel.

De Kabylen zijn arbeidzaam, oefenen landbouw en veeteelt uit, smeden wapens, maken buskruid, houten keukengereedschap, bijouteriën, sommige zelfs.... valsche munt van eene ongeloofelijke volmaaktheid. Doorgaans echter zijn ze arm, en velen gaan elders werken, doch om naar hun land terug te keeren wanneer zij een stuiver verdiend hebben. Ook associeren verschillende bedrijven en gezinnen zich tot onderlinge ondersteuning.

In tegenstelling met den Arabier, zijn de Kabylen veelal blond, levendig, luidruchtig, harstochtelijk van aard, hebben krachtiger gestel, doch meer alledaagsche gelaatstrekken.

De Kabylen zijn mohammedanen [1], doch geen fanatieke. Zij zijn in den regel geen polygamen; de conditie van de vrouw is echter die van eene gekochte dienstmaagd, doch zij beweegt zich vrij en zit aan bij den maaltijd van haar echtgenoot. In het oog der wet is zij geene persoon; zij kan niet erven.

De marabouts vormen in Kabylië geene overheerschende klasse, en moeten zich schikken naar de volksgebruiken. Echter oefenen zij een grooten en doorgaans weldadigen invloed uit voornamelijk tot het voorkomen, het verschuiven of beslechten van geschillen en oorlogen; bij processen worden zij gewoonlijk tot scheidsrechters gekozen, of door de djemâa, die uitspraak doet, als zoodanig aangewezen. Aan hen heeft men ook de talrijke scholen te danken die in Kabylië gevonden worden, en waarvan sommige zelfs eene zekere vermaardheid hebben; grammatica, de Koran en het recht worden hier onderwezen. Volgens Bibesco

---

[1] Men wil dat zij vroeger christenen geweest zijn, en wel Donatisten, waartoe Firmus, uit haat tegen de Romeinen, hen zou hebben overgehaald (einde 4e eeuw); in den Djurjura komt het teeken van het kruis nog dikwijls voor bij wijze van tatoeage; bij de Toearegs is het meer algemeen.

kan de bevolking echter in den regel lezen noch schrijven. De inkomsten van die scholen spruiten voort uit stichtingen of vrijwillige bijdragen. Voor zooveel de inkomsten het toelaten, worden onbemiddelde leerlingen opgenomen en gehuisvest, ook van elders. Zij oefenen ook gastvrijheid uit jegens de reizigers.

Van den plicht der gastvrijheid, hoe bezwarend ook voor die armoedige stammen, kwijten zij zich ook jegens vreemden zonder ophef, als van een plicht, op eene waarlijk aandoenlijke wijze.

De vrijheidlievende Kabylen straffen niet met gevangenis. Wraakneming over persoonlijke beleediging of aanslagen is geoorloofd. In geval van moord rust de plicht van robka (vendetta) op den zoon, den broeder of den erfgenaam van den verslagene. Weet de schuldige een anderen stam te bereiken, dan wordt hij daar opgenomen en van een vrijgeleide, anaïa, voorzien, dat op het stamgebied heilig is. De anaïa heeft ook de ruimere beteekenis van goede trouw, van het verpanden van het eerewoord in alle omstandigheden, en dit is heilig op straffe van infamie. De partikuliere anaïa gaat bij onvermogen op de familie, den çof of het dorp over. Wie de anaïa van het dorp of den stam schendt, wordt gestraft met steeniging en de verbeurdverklaring zijner goederen; zijn huis wordt afgebroken. De anaïa is onze sultan, zeggen de Kabylen en zie hier, voegt Bibesco er bij, op welke welsprekende wijze eene djemâa van de confederatie der Guechtoulas de onschendbaarheid van dit groote beginsel in 1851 in een brief aan den kommandant van Dra el Mizan verdedigde: „Vous nous en voulez parce que nous donnons refuge à des gens qui sont vos ennemis, et cependant nous ne faisons que suivre la loi de Dieu. Quelle confiance aurez vous en nous, quand vous entrerez dans nos montagnes, si dès aprésent nous vous livrons ceux qui sont venus nous demander asile? Répondez, et dites nous si vous ne feriez pas vous mêmes ce que vous nous reprochez. Notre anaïa est le pouvoir qui nous a gouverné jusqu'à ce jour; la poudre a fait taire les familles qui voulaient porter le trouble parmi nous. Nous aimons et l'anaia et la poudre, parce que toutes deux nous ont permis de règler nos affai-

res sans recourir à l'étranger; le jour où nous cesserons d'en faire cas sera celui de notre décadence."

De eerewet en het beginsel van onderlinge hulp zijn de basis en de band van de maatschappij der Kabylen. Doch voortdurende twisten en oorlogen — gelukkig geen veroveringsoorlogen, eerder duels om quaestiën van eer of eigenliefde (niff) — tusschen de çof's en de dorpen zijn tevens een natuurlijk gevolg van eene organisatie zonder centraal gezag.

Volgens Randon wordt door de dorpen om beurten een stamhoofd (amin el oumena) gekozen, wiens functiën zich in tijd van vrede bepalen tot het toezicht op de markten die buiten de dorpen gehouden worden, doch die in tijd van oorlog belast is zoowel met de onderhandelingen als met het aanvoeren van de contingenten. Volgens anderen wordt zoodanig hoofd enkel in en voor den tijd van oorlog gekozen door de notabelen, als een soort van chef van den generalen staf en intendant.

Een eigenlijk centraal gezag bestaat dus in gewone tijden niet in den stam, en van de khebila, waartoe zelfs niet alle stammen toetreden, is het verband nog losser.

De stammen van den Djurjura, gewoonlijk begrepen onder de algemeene benaming van de confédératie der Zouaoua, rekent men dat 29,000 geweren kunnen uitbrengen [1]; ruiterij hebben de democratische Kabylen niet; zij zijn fanatiek op hunne aloude onafhankelijkheid, en 't is eene gevaarlijke dwaling, zeggen Hanoteau en Letourneux, te gelooven dat een deel der Kabylen naar de Fransche heerschappij verlangde.

Met 27,000 man in 4 divisiën ondernam maarschalk Randon hunne onderwerping, en volbracht die in 45 dagen ten koste van een verlies van 1500 officieren en manschappen.

Voor de eigenlijke krijgsoperatiën zullen wij kort zijn. Zij werden in de eerste plaats gericht tegen de Beni Raten, die wij als de machtigste en woeligste stam leerden kennen. 24 Mei 1857 rukten de divisiën Jusuf en

[1] Volgens prins Bibesco kan Kabylië 80,000 strijders uitbrengen op 400,000 zielen. „Het hart van Kabylië" — de eigenlijke Djurjura — berekent hij op 35000 geweren.

Mac-Mahon uit het dal van de Sebaoe tegen hen op, terwijl de divisie Renault meer westelijk de Beni Irdjen aantastte. De afstand, die te doorloopen viel om hun bergkruin te bereiken, bedroeg slechts een groot uur gaans, doch deze kruin verheft zich 800 meter boven de rivier, er voerden geene wegen heen, en de hellingen zijn doorkruist met diepe ravijnen. Niettegenstaande een hevigen tegenstand bereikten beide divisiën het plateau van Affensou, Imaiseren en Bou Arfa, en namen deze dorpen stormenderhand in; zij maakten hier eene halt om zich vast te zetten alvorens verder te gaan, en hadden toen een tegenaanval te doorstaan, die met eene worsteling van man tegen man ten voordeele van de Franschen eindigde. Gedurende den nacht en den 25e werd de strijd voortgezet; doch toen ook nu alle aanvallen der Kabylen werden afgeslagen, terwijl Renault inmiddels de voornaamste dorpen van de naburige Irdjen had genomen, besloten de Beni Raten zich te onderwerpen om van hunne bezittingen nog te redden wat te redden viel. Zij verzochten om een wapenstilstand (a m a n) van 24 uur, en de contingenten hunner bondgenooten trokken dientengevolge af.

Kenmerkend is de onderhandeling over hunne onderwerping die 26 Mei plaats vond, en die wij daarom uit de „Mémoires" zullen overnemen.

„Le lendemain vers quatre heures, les envoyés des Beni Raten, au nombre d'une cinquantaine, traversent le camp et sont conduits à la tente du maréchal par le chef du bureau politique, le colonel de Neveu. Leurs vêtements sont sales et déchirés, mais leur attitude est noble et digne. Ils s'asseyent à terre, en cercle, devant le gouverneur-général. L'un d'eux, à la figure expressive, aux regards intelligents, à la barbe grisonnante, se place un peu en avant des siens; il est chargé de répondre pour tous.

Le maréchal leur parle en ces termes, que deux interprêtes traduisent l'un du Français en Arabe, l'autre de l'Arabe en Kabyle.

„Vous tous qui êtes ici, représentez vous complétement la tribu des Beni Raten et pouvez-vous vous engager pour elle?

— Oui, nous sommes les amins délégués par toute notre nation, et nous avons mission de parler pour tous les fils

des Raten. Ce que nous aurons accepté sera accepté par tous.

— Pourquoi avez vous manqué aux promesses de soumission que vous aviez faites en 1854 au sebt des Beni Yahia, puis en 1855 à Alger, et fomenté des révoltes chez les tribus soumises?

— Si quelques hommes des Beni Raten ont fait cela, tous ne l'ont pas fait; mais nous reconnaissons nos fautes et nous venons ici pour nous excuser du passé et nous soumettre aux Français.

— Avez-vous, cette fois, l'intention de tenir fidèlement vos promesses et d'éxécuter les conditions qui vous seront imposées?

— Nous promettons que notre tribu sera fidèle aux promesses que nous te ferons en son nom.

— Voici les conditions que je vous impose, si elles ne vous conviennent pas, vous retournerez à vos villages, vous reprendrez vos armes, nous prendrons les nôtres et la guerre décidera. Mais si vous nous forcez à combattre, après le combat nous couperons vos arbres, et, dans les villages, nous ne laisserons pas pierre sur pierre.

— Nous sommes tes vaincus, nous nous soumettons aux conditions qu'il te plaira d'imposer.

— Vous reconnaîtrez l'autorité de la France. Nous irons sur votre territoire comme il nous plaira. Nous ouvrirons des routes, construirons des bordjs; nous couperons les bois et les récoltes qui nous seront nécessaires pendant notre séjour; mais nous respecterons vos figuiers, vos oliviers et vos maisons."

Tous gardent le silence, leur orateur s'incline.

„Vous payerez comme contribution de guerre et juste indemnité des désordres que vous avez causés cent cinquante francs par fusil.

— Les Beni Raten ne sont pas tous riches, et beaucoup parmi eux n'ont pas assez d'argent pour payer cette somme.

— Lorsque vous avez fomenté la révolte des tribus qui sont autour de vous, chacun de vous a su trouver de l'argent. Les riches ont payé pour les pauvres. Vous ferez comme vous avez fait. Les riches prêteront aux pauvres, afin que tous payent et que chacun supporte la peine des fautes de sa nation."

A ces mots, des reclamations confuses s'élèvent parmi les Kabyles. Quelques-uns parlent ou gesticulent, mais le chef les apaise peu à peu, et répondant pour tous:

„Nous payerons la contribution que tu demandes.

— Comme preuve de vos bonnes intentions, vous me livrerez les otages qui vous seront désignés. Je les garderai jusqu'au payement intégral de la contribution et même plus longtemps, selon votre conduite."

Tous restent silencieux, le chef incline la tête.

„A ces conditions vous serez admis sur nos marchés comme les tribus Kabyles soumises. Vous pourrez travailler dans la Mitidja et gagner pendant la récolte prochaine de quoi payer votre contribution de guerre et au delà.

Pour vous convaincre dès à présent que nous ne voulons ni emmener les femmes et les enfants, ni vous prendre vos terres, comme on vous a dit que nous avions coutume de le faire, vous rentrerez dans vos villages aussitôt que vos otages nous seront livrés, vous pourrez circuler en liberté à travers les camps avec vos femmes et vos enfants, et l'on ne prendra à personne ni sa maison, ni son champ, sans lui en payer la valeur."

Les visages impassibles des Kabyles ne trahissent aucun sentiment de regret ni de satisfaction.

„Vous pourrez, comme par le passé, vous choisir des amins, mais ils devront être reconnus et investis par la France; vous pourrez même garder vos institutions politiques de village, pourvu que vos chefs sachent vous maintenir en paix."

Ces dernières paroles font courir un frémissement de joie parmi tous ces hommes jusqu'alors si impassibles. Des conversations à demi-voix s'engagent entr'eux, et il est facile de voir à leurs gestes et à leurs physionomies toute la satisfaction que leur cause cette promesse inattendue.

Puis l'orateur prenant la parole dit:

„Avons-nous bien compris? Nous conserverons nos institutions?

— Oui.

— Nous nommerons nos chefs comme par le passé?

— Oui, seulement comme nous ne voulons pas que ce soient des hommes de désordre, ces nomminations seront approuvées par nous.

— Vous ne nous donnerez pas d'Arabes pour nous commander?

— Non.

— Alors vous pouvez compter sur notre soumission, et demain nous déposerons entre vos mains la contribution de guerre."

Ils se levèrent tous ensemble, se retirèrent en se livrant à des conversations animées, et reprirent le chemin de leurs villages." [1]

Dit goed geschetste tafereel gunt een helderen blik in de geaardheid dezer bergbewoners en tot hun voordeel: de materiëele quaestie laat hen tamelijk koel, waar het echter hunne nationale instellingen geldt, geraken zij in vuur; mogen zij deze behouden en niet komen onder den gehaten Arabier, [2] met wien wij straks kennis zullen maken, dan kan Frankrijk op hunne onderwerping rekenen.

Die onderwerping van de Beni Raten was een eerste, maar een belangrijk succes, gelet op hunne beteekenis en die van de veroverde stelling. Randon was nu meester van het plateau van Soek el Arba, de knoop van de drie teenen waarvan wij hierboven spraken. Ten einde den verkregen indruk te verhoogen en de onderwerping te bestendigen, besloot hij om alvorens het overige van den Djurjura aan te tasten, hier een groot fort op te richten en dit door een rijweg met den in het dal gelegen post van Tizi-Oezoe te verbinden. Het noodige gereedschap en materieel daartoe was hier in tijds bijeengebracht. Aan den weg werd onmiddellijk begonnen; en niettegenstaande de zeer groote terreinbezwaren, werd hij in 18 dagen tijds over eene lengte van 25 kilom. en ter breedte van 6 meter door de troepen in zoo ver voltooid dat de voertuigen van Tizi-Oezoe het plateau in een dag konden bereiken. Aan het gebastionneerde fort, dat den naam van Napoleon kreeg en bestemd is voor eene bezetting van 3000 man, werd begonnen 14 Juni, de verjaardag van de landing der Franschen in Algerië, en voortgewerkt door de genie met 2300 handlangers uit de an-

---

1 Dl. I, blz. 320—323.

2 De Kabylen zeggen dat de Arabier op de kat lijkent. Streelt men hem, dan zet hij een hoogen rug; slaat men hem, dan maakt hij zich klein.

dere wapens. Zoowel het openen van den weg als het leggen van den eersten steen van het fort geschiedde met groote plechtigheid. De inzegening door den abt Suchet had plaats in tegenwoordigheid van de geheele expeditionnaire macht rondom den maarschalk en zijn staf geschaard, terwijl de accoorden der krijgsmuziek over de hoogvlakte ruischten, en het gebulder van het geschut, door de echoos van het gebergte honderdvoudig weerkaatst, aan den Djurjura verkondigde dat het met zijne aloude onafhankelijkheid gedaan was.

De andere stammen echter stemden daarmede nog niet in; er volgde geene verdere onderwerping, en de veldtocht moest worden voortgezet. Van de naburige stammen hadden zelfs eene 4000 der dapperste Kabylen zich vastgezet in en nabij het dorp Ischeriden, op slechts weinig kilometers van Soek el Arba, en die posten zoo goed mogelijk versterkt. De eerste aanval van de divisie Mac-Mahon, een frontaanval 24 Juni gedaan, mislukte; en alleen eene omtrekking door het 2de regiment Vreemden Legioen verricht deed de positie vallen, doch andermaal na een verwoed gevecht en ten koste van talrijke offers. Te gelijkertijd opereerden Jusuf en Renault westelijk van Mac-Mahon met goed gevolg tegen de Beni Yenni, in de meest bevolkte en rijkste streek van het lager gebergte, waar minder tegenstand geboden werd dan men verwacht had, dewijl de Kabylen, in de meening dat Randon eerst de oostelijke tand van de vork zou aantasten, zich hier in het land van de Beni Yahia hadden saamgetrokken. Nagenoeg gelijktijdig, 27 Juni, verscheen nu ook in hun rug, bij den pas van Chellata, de 4de Fransche divisie, Maissiat, komende van het Zuiden.

17 Juli onderwierpen zich de Beni Yenni nadat verscheidene hunner dorpen verbrand waren, en men mocht verwachten dat de overige stammen van den Djurjura, de onmogelijkheid inziende om een onvermachtigen vijand die hen van alle zijden omsingelde, langer met goed gevolg te weerstaan, het voorbeeld der sterksten hunner zouden volgen. Uit de mededeelingen van sommige hunner invloedrijkste mannen bleek het aan Randon dat zij van die onmogelijkheid overtuigd waren; maar zij rekenden zich

gebonden door den eed dat zij hunne dorpen zouden verdedigen, en zoo lang dit niet geschied was kon van onderwerping geen sprake zijn. Zij bleven dan ook den wanhopigen strijd met opoffering van goed en bloed voortzetten.

Wij zullen deze in zijne bijzonderheden niet blijven volgen. Van weerszijden werd hij met groote dapperheid gestreden, en de Franschen verbrandden niet meer dan de volkseer der Kabylen zulks eischte.

Omstreeks half Juli was de onderwerping van den Djurjura voltooid. De divisie Renault bleef vooreerst te fort Napoleon om de aangevangen werken te voleinden, en de uitvoering der gesloten overeenkomsten te verzekeren. De overige troepen keerden terug naar hunne garnizoenen, de voornaamste onruststokers o. a. el Hadj Amar als bannelingen met zich voerende.

Met volle recht mochten maarschalk Randon en de divisiën onder zijne bevelen trotsch zijn op die verovering van een bergland als de Djurjura, van ± 160 G. M^2., waarvoor zelfs de Romeinen onder een aanvoerder als Theodosius en na een veldtocht van 3 jaar waren afgedeinsd; trotsch op overwinningen ten koste van ongeloofelijke inspanning en zware verliezen behaald; trotsch op het nuttige werk door hen met niet minder inspanning tot stand gebracht. Dat dit een en ander in zoo korten tijd mogelijk was, is behalve aan de dapperheid en den goeden geest der troepen, hoofdzakelijk toe te schrijven aan de oordeelkundige voorbereiding en leiding van den opperbevelhebber.

Niet minder lof verdienen de gematigdheid en het beleid waarmede hij zijn overwonnen tegenstanders bejegende. Jegens vroeger onderworpen Kabylen-stammen had men de fout begaan hun de politieke organisatie der Arabieren op te leggen, waarvan zij afkeerig zijn en die dus eene voortdurende aanleiding tot ontevredenheid en verzet was. Randon eerbiedigt de nationale instellingen van den Djurjura, instellingen die sommige z. g. beschaafde staten in vele opzichten mogen benijden. Hij vergenoegt zich met die te regelen en aan te vullen door het centraal gezag van den kommandant der onder-afdeeling Dellys,

dat in de inwendige aangelegenheden van de stammen zoo weinig mogelijk ingrijpt; verder met de volksgebruiken te zuiveren van hetgeen met Frankrijks heerschappij onbestaanbaar was: zeker het beste middel om die fiere bevolking met haar nieuwen toestand zoo veel mogelijk te verzoenen, en de rust te verzekeren.

De verovering van den Djurjura, die de onderwerping van Algerië als het ware voltooide, moet dan ook onder de verdiensten van den maarschalk eene zeer voorname plaats innemen.

Ter zake van die verovering willen wij niet treden in eene vergelijking met Atjeh, vergelijking die trouwens in de meeste opzichten mank zou gaan. Op éene bijzonderheid moeten wij echter wijzen. Toen wij in de gedenkschriften van Randon die verklaring aantroffen, dat de Beni Menguellet en andere stammen, hoewel de onmogelijkheid erkennende van zich te kunnen handhaven, toch meenden zich niet te kunnen onderwerpen alvorens zij het lot hunner bondgenooten hadden gedeeld, kwam ons in het geheugen terug de mededeeling van een oordeelkundig officier van het O. I. leger die twee en een half jaar te Atjeh doorbracht, namelijk: dat onze positie daar niet veilig mag heeten zoolang de XXII Moekims niet zijn ten onder gebracht, en dat die XXII Moekims niet zullen of zelfs niet kunnen buigen alvorens door geweld van wapenen daartoe genoodzaakt te worden. Welke de bijzondere drijfveer hier ook wezen moge, belofte of eigenliefde, die zienswijze omtrent de Atjehers kreeg voor ons gewicht naast de mededeeling van Randon betrekkelijk de Kabylen. Het geldt volkstammen die eenige treffende punten van overeenkomst opleveren.

Toen maarschalk Randon op het einde van 1857, te fort Napoleon terugkeerde en daar de amins van den regeeringskring vereenigde, had hij de voldoening van een voltooid werk te vinden te midden eener rustige en schijnbaar tevreden bevolking, hetgeen hem voor de toekomst van Kabylië de beste hoop gaf. Die hoop bleef ongeschokt want den opstand van 1871 beleefde de maarschalk niet meer.

B. De Kolonisatie van Algerië vóór en onder Randon.

1830—1858.

Het regeerings-stelsel vóór en na 1848. — Maatschappelijke toestand en organisatie der Arabieren. — Eerste proeven van europeesche kolonisatie onder Bugeaud. — Wetgeving der republiek van 1848 op den eigendom enz. — Algemeene toestand der kolonie bij het optreden van Randon als G.-G. — Zijn programma en dat der hervormingspartij. — Overzicht van het bestuur van Randon: immigratie en kolonisatie; landbouw en veeteelt; remonte; boschwezen; handel en nijverheid; publieke werken; godsdienst en openbaar onderwijs; justitie; finantiën. — Algemeene beoordeeling van het stelsel.

Het eerste deel der gedenkschriften van maarschalk Randon is grootendeels gewijd aan de geschiedenis der kolonisatie van Algerië onder zijn bestuur (1852—58), en moet verder dienen om aan te toonen dat de militaire landvoogden — wat ze tot dusver waren geweest — meer zorg hebben gedragen om de welvaart te ontwikkelen en de toekomst te verzekeren dan dikwijls beweerd is.

Inderdaad is hun beheer — „le régime du sabre," zoo als oppervlakkige beoordeelaars het soms minachtend noemden — herhaaldelijk en scherp aangevallen, met miskenning zoowel van zijne verdiensten als van zijne noodzakelijkheid tegenover eene fanatieke en oorlogszuchtige bevolking nog telkens tot opstand gereed of nog niet onderworpen, voor wie macht de maatstaf was van het recht en de uniform het teeken van gezag. Van de zijde van wetenschappelijke tegenstanders gold die kritiek echter niet den vorm maar het wezen van het toenmalige regeeringsstelsel, een stelsel waarop die landvoogden slechts indirect invloed konden uitoefenen, dat zelfs met hunne inzichten soms in strijd was; en over hunne persoon en de militaire autoriteiten in 't algemeen, spreken zij doorgaans met hoogen lof. Zoo b. v. Duval, wien men in dit opzicht

niet van partijdigheid kan verdenken.[1] Hoewel hij voor het eigenlijke kolonisatie-werk de voorkeur gaf aan een burgerlijk bewind, omdat die taak voor den militair slechts bijzaak kan zijn, verwachtte hij echter alleen heil van oeconomische hervormingen; en omtrent het vaderschap van het door hem bestreden regeeringsstelsel zeide hij: „ce régime reconnaît pour père et pour appui l'esprit civil aussi bien que l'esprit militaire, parce que c'est l'esprit de la nation elle-même, habituée aux méthodes de discipline dans le travail et de protection douanière."[2] Een militair bestuur achtte hij voor Algerië nog noodig in 1857 toen men de proef met een burgerlijk bewind stond te nemen;[3] en volgens A. de Broglie, die in 1860 na die proefneming schreef, was het ook toen nog het eenig mogelijke.[4] Eindelijk getuigde Robe, dat juist de wetgeving van het zuiver militaire tijdvak van vóór 1848 den meest praktischen en historischen weg ten opzichte van de inlanders gevolgd had.[5]

Alvorens de „Mémoires" verder te kunnen volgen moeten wij dat vroegere stelsel beknopt in herinnering brengen.[6]

Vóór 1848 stond nagenoeg geheel Algerië onder absoluut militair gezag. Het opperbestuur berustte te Parijs bij den minister van oorlog bijgestaan door een directeur-generaal voor de Algerijnsche zaken, eene betrekking die Randon van 1848 op '49 bekleedde. Onder dien minister bestuurde de gouverneur-generaal door middel van de bevelhebbers der 3 provinciën (comm^ts. supérieurs), en de kommandanten der onder-afdeelingen (de subdivision et de cercle). Hem stond ter zijde een hooge raad van administratie (conseil supérieur d'administration), uitgemaakt door de chefs der militaire en de directeurs der burgerlijke diensten.

In een klein gedeelte van de kolonie, het z. g. burger-

---

1 O. a. blz. 106—108.

2 Blz. 15.

3 Blz. 112—113 enz.

4 „Une reforme administrative en Algérie": Revue des deux Mondes, 1 en 15 Januari en 1 Mei 1860; tweede artikel blz. 298—303.

5 Blz. 58.

6 Zie o. a.: „Ordonnance du 15 Avril 1845," in Ledru Rollin „Journal du Palais," Lois, décrets, règlements et instructions d'interêt général. Jaargang 1845, blz. 60.

lijk territoir (territoire civil), d. i. waar de europeesche bevolking talrijk genoeg was om in de publieke diensten te kunnen voorzien, stonden burger onder-directeurs, commissarissen, maires (burgemeesters) en adjuncten (wethouders), allen ter benoeming van de regeering en dus ambtenaren, aan het hoofd van de arrondissementen, regeeringskringen (cercles) en gemeenten; en behoudens uitzonderingen was het gemeene recht daar geldende. Per arrondissement had men eene consultatieve commissie, uitgemaakt door de chefs van diensten en drie europeesche notabelen daartoe aangewezen. Bij het kon. besl. van 28 September '47 [1] werden ook gemeenteraden ingevoerd, doch ter benoeming van de regeering en slechts bevoegd om over de gemeentelijke aangelegenheden te beraadslagen en wenschen uit te spreken, terwijl de werkkring en de bevoegdheid van maire en adjuncten dezelfde waren als in Frankrijk. Deze gemeentelijke organisatie trad echter te nauwernood in werking toen de omwenteling van '48 uitbrak.

In het overige grondgebied („mixte" en „arabe") werden alle diensten en functiën, zelfs de rechterlijke, waargenomen door de militaire autoriteit, en hieronder stonden dus ook de daar gevestigde Europeanen. Dit heette daarom in het algemeen het militaire territoir.

In het gemengde (mixte) werd die autoriteit bijgestaan door consultatieve commissiën, eene per stad, waarin naast de chefs van diensten twee europeesche en twee inlandsche notabelen geroepen werden.

Voor de administratie der arabische stammen (pays arabe) hadden de kommandanten onder zich z. g. arabische bureaux, politieke en administratieve lichamen, zamengesteld uit Fransche officieren die met de taal, de zeden en de instellingen van de stammen vertrouwd, hunne hoofden moesten bewaken en leiden. [2] Deze hoofden van den stam (kaïd) en van zijne administratieve onderdeelen of ferka's (cheikhs), evenals de aghas en bach-aghas over meerdere stammen, werden aangesteld door de Fransche autoriteit. In den douar, eene vereeniging van hutten

---

1 J. d. P., blz. 646.

2 De Arabische bureaux als van zelf ontstaan, werden eerst in 1844 officiëele lichamen.

of van tenten, en de kleinste fractie van den stam die groepsgewijze eene ferka uitmaken, gold het aartsvaderlijk gezag.

De republiek van 1848 liet dit stelsel in hoofdzaak onaangeroerd; doch oordeelende dat na den val van Abd el Kader (1847) de europeesche kolonisatie, die toen op eene bevolking van pl. m. 2½ millioen nog slechts eene 110000 zielen telde, zich ruimer zou kunnen ontwikkelen, begon zij met aan Algerië eenige zelfstandigheid toe te kennen. Evenals de overige koloniën kreeg het zijne vertegenwoordigers in de wetgevende vergadering, eerst 4 daarna 3 [1].

De hooge raad van administratie werd een regeeringsraad (conseil de gouvernement) doch bleef een adviseerend lichaam. Onder voorzitterschap van den G. G. bestond hij uit: secretaris-generaal, procureur-generaal, chef van den generalen-staf, bisschop, rector van de akademie, opperbevelhebber van de zeemacht, chef van de genie, hoofd-intendant en 3 raadsheeren-rapporteurs.

Voor het civiel gebied, in iedere provincie een departement vormende, werden prefecturen opgericht te Oran, Algiers en Constantine. Die prefecten stonden echter ook onder den M. v. O. met wien zij evenwel rechtstreeks correspondeerden; en de G. G., die voor de algemeene veiligheid verantwoordelijk bleef, behield niet alleen zijne vrijheid van handelen voor algemeene maatregelen van bestuur, maar had tegenover de prefecten recht van toezicht en raad en recht van beslissing ingeval van geschil met de militaire autoriteit. — In ieder departement zou een algemeene raad (conseil général = provinciale staten) optreden, in bevoegdheid overeenkomende met die van Frankrijk en door rechtstreeksche verkiezingen te benoemen (électif) [2]. Evenzoo zouden de gemeenteraden rechtstreeks gekozen worden. Kiesgerechtigd werden alle Franschen of als zoodanig genaturaliseerden, 21 jaar oud en minstens een jaar in de gemeente gevestigd, onder beperkter voorwaarden ook vreemdelingen en inlanders; verkiesbaar, alle kiezers 25 jaar

---

1 Art. 42, decreet van 5 Maart en 21 der Grondwet van 4 Nov. 1848: J. d. P., bl. 22 en 354.

2 Besluiten van 9—16 Dec. 1848: J. d. P., blz. 421, en Randon D. I., blz. 369.

oud. De bevoegdheid van den raad bleef echter wat zij was. Tegenover dien raad had de G. G. recht van schorsing, maar niet van ontbinding. [1]

Het militaire territoir — het overgroote deel — bleef onder zuiver militair beheer en exceptionneel recht, en daaronder moesten ook blijven zoodanige stammen of gedeelten van stammen van het burgerlijk territoir die nog onder de tent leefden. [2]

De verkiezingen voor de wetgevende macht en de gemeenteraden hadden plaats, maar de algemeene raden bleven eene doode letter. [3] Volgens Duval werkte het algemeene stemrecht in Algerië evengoed als in Frankrijk, [4] waar het echter toen nog al te wenschen overliet, vooral onder den invloed van een deel der pers. Ook in Algerië stond deze niet meer onder censuur [5] en maakte zich schuldig aan uitspattingen. Intusschen hield de europeesche bevolking zich over 't algemeen rustig; doch de inlandsche, die op verzwakking van de regeering en het leger rekende, kwam op verschillende punten in opstand, en in de Zibans, waar Zaatcha het centrum was, kon deze slechts ten koste van aanzienlijke verliezen onderdrukt worden (Oct.—Nov. '49).

De staatsgreep van 2 December 1851 bracht natuurlijk ook hier reactie.

De censuur werd hersteld [6], en de drukpers aan strenge bepalingen en scherp toezicht onderworpen. Bij decreet van 2 Februari '52 ontnam Napoleon, toen nog president van de Republiek, aan Algerië — ook aan de overige koloniën — zijne vertegenwoordigers; en het senaats-besluit van 3 Mei '54 stelde het zoowel in staatkundigen als administratieven zin weer geheel onder voogdij van de regeering. Deze keerde nu [7] ten opzichte van de gemeente-besturen

[1] Besluit van 16 Aug.—5 Sept. 1848: J. d. P., blz. 267; zie verder voor de gemeentelijke organisatie het besluit van 4 Nov. 1848, ib. blz. 368.

[2] Art. 16 decreet van 16 Dec. 1848.

[3] Duval blz. 68, en rapport van prins Napoleon van 27 Oct. 1858: J. d. P., 1858, blz. 348.

[4] Blz. 293.

[5] Afgeschaft bij art. 8 der constitutie van 4 Nov. '48.

[6] Bij decreet van 28 Maart 1852 (J. d. P., blz. 202). Zie verder voor de drukpers het decreet van 14 Maart 1855.

[7] Bij decreet van 8 Juli '54; zie Moniteur.

in hoofdzaak terug tot de organisatie van 28 September '47, volgens welke behalve maire en adjuncten ook de leden van den raad ter harer benoeming waren, de zittingen niet publiek en de verslagen daarvan alleen met hare toestemming mochten worden uitgegeven. Hiermede had alle zelfstandigheid voor Algerië weer opgehouden.

Af en toe vooral in '54 en op het einde van '56 werd het burgerlijk territoir echter uitgebreid „ten einde de bevolking te ontwennen om alles van de regeering te verwachten en haar tot meerderjarigheid op te leiden". [1] Naarmate namelijk centrum's van bevolking daarvoor rijp werden geacht, werden zij gesteld onder het bestuur van de prefecten, waarbij echter nog drie overgangstrappen zijn te onderscheiden: het district, onder een commissaris die om zoo te zeggen alle openbare betrekkingen in zijn persoon vereenigde; de onvolledige gemeente (commune incomplète), beheerd door een maire en adjuncten; de geconstitueerde gemeente (commune constituée, of de plein exercice), die volledig georganiseerd was en geheel onder het gemeene recht stond. [2] In het begin van '57 telde het burgerlijk territoir 47 gemeenten met 166 lokaliteiten en eene europeesche bevolking van 150,000 zielen. [3] Voor het beheer der inlandsche bevolking van deze gemeenten, werd de maire bijgestaan door een cheikh onder toezicht van het departementaal arabisch bureau; voor de rechtspleging bleef zij onder hare kadis en medjeles, beiden door de Fransche autoriteit aangesteld en waarover later bij „Justitie".

Leeren wij thans de Arabische maatschappij en haar beheer eenigzins nader kennen.

Zich gebonden achtende door de capitulatie van Algiers van 5 Juli 1830, de fundamenteele acte die aan de inlanders o. a. de eerbiediging van hun godsdienst en eigendom waarborgde [4], had Frankrijk het stambestuur en den daar-

---

1 Rapp. van den M. V. O., maarschalk Vaillant van 18 Juni 1854.

2 Duval blz. 70.

3 Annuaire des Deux Mondes 1857/58 blz. 131. De europeesche bevolking van Algerië bedroeg 31 Dec. 1856 in 't geheel 168,000 zielen.

4 Van de vijfde alinea van die acte, waarop het hier aankomt, geven verschillende schrijvers uiteenloopende lezingen en bouwen

aan verbonden maatschappelijken toestand onveranderd gelaten. Trouwens leerde men dezen slechts langzamerhand kennen en is het wijzigen daarvan vooral eene quaestie van tijd. Dien toestand kenschetste Ars. Vacherot als „le communisme enté sur la division des classes"[1]. Bij de Arabieren vindt men slechts zeldzaam individueel grondbezit: de z. g. arch (sabega)-gronden blijven communaal-goed in den stam of den douar; de melk-goederen in de familie, en de arabische familie is een eeuwen-oude boom waarvan de takken haast ontelbaar zijn. De uitgestrekte weide-gronden van den stam (terres de parcours) zijn tot gemeenschappelijk gebruik; de bouwgronden worden douars-gewijze verdeeld door kaïd en cheikhs bijgestaan door eene djemâa van de voornaamste notabelen. Dit geschiedt echter niet telken jare geheel op nieuw zooals men uit Vacherot zou opmaken en nog onlangs beweerd werd door Paul Blanc.[2] In vroeger tijden was dat het geval, doch het tijdvak van herziening werd langzamerhand ruimer en ruimer, en zoo blijven dezelfde akkers voor een goed deel in dezelfde handen, juister gezegd in handen van denzelfden familie-groep, en gaan zelfs op de erfgenamen over; bij vertrek of versterf of ingeval van onbruik, wordt er ten behoeve van anderen over beschikt.[3] Overigens geen kadaster, geen omschrijving, geen afbakening op het terrein, of wel zeer vage grenzen; zelfs voor de melks slechts bij uitzondering behoorlijke eigendoms-titels, en deze melks soms zoo vermengd of verwant met arch-gronden, dat zij moeielijk van elkander te onderscheiden zijn: dus alle aanleiding tot verwarring en voortdurend geschil.

Bij die verdeeling van de akkers wordt alleen aan de fellahs, dit zijn zij die een of meer span ossen bezitten, een evenredig deel toegewezen; zij vormen de midden-

---

daarop hunne redeneeringen. De officieele tekst luidt: „l'exercice de la religion musulmane restera libre; la liberté des habitants de toutes classes, leur religion, leurs propriétés, leur commerce et leur industrie ne recevront aucune atteinte; leurs femmes seront respectées, le général en chef en prend l'engagement sur l'honneur" (Moniteur du 13 Juillet 1830).

1 „l'Algérie sous l'Empire:" Rev. d. D. M., 1 Sept. 1869.

2 „La fusion des races en Algérie: Economiste français van 3 Maart 1877.

3 Robe, blz. 53—56 en 76—79.

klasse. Voor deze moeten de khammes of proletariërs, verreweg de talrijkste klasse, het land bebouwen tegen vergoeding van 1/5 of 1/6 van de netto-opbrengst van den oogst. Afgescheiden van de mindere behartiging die het gevolg moet zijn van het communaal bezit, geschiedt dit bebouwen bij eene bevolking die althans een gedeelte van het jaar een zwervend herdersleven leidt, uit den aard der zaak als terloops, op primitieve en oppervlakkige wijze; daarbij komt de moeielijkheid voor die verwijderde nederzettingen om behoorlijk landbouw-gereedschap te bekomen en dit in bruikbaren staat te onderhouden. Door meerdere uitgestrektheid tracht men de mindere opbrengst eenigzins te vergoeden. Vacherot schatte deze gemiddeld op 6 à 7 hectol. koren per hectare[1]; volgens Duval staat de arabische landbouw in resultaat gelijk met „une demi-stérilité"[2]; en Broglie zegt: „l'Algérie est une terre non pas inculte mais mal cultivée; ce n'est pas le désert, c'est la dévastation."[3] Geen wonder dat de khammes (het vijfde) geregeld in armoede verkeert, en bij eene mislukking van den oogst aan hongerdood ten prooi is.

Boven die twee klassen heeft men de aristocratie, de familiën „de grande tente" en der „cavaliers," die alleen de wapens hanteeren, en waartoe de militaire en geestelijke chefs behooren. Deze beschikken over apanage-goederen aan hunne betrekking verbonden, en kenmerken zich in den regel door onderdrukking en afpersingen. „De mon temps zegt Richard, oud genie-officier en chef van het arabisch bureau van Orléansville, „nous calculions que leurs exactions doublaient à peu près les charges de l'impôt."[4] Onder het onmiddelijk toezicht van de arabische bureaux was de toestand wel aanmerkelijk verbeterd, en hadden die chefs moeten afzien van de maatregelen van geweld die zij onder de Turksche heerschappij zich veroorloofden; maar list en bedrog waren daarvoor in de plaats getreden. Terwijl maarschalk Randon gunstig denkt over de meerderheid der chefs

---

[1] Blz. 178..
[2] Blz. 76.
[3] Eerste artikel blz. 28.
[4] „Examen critique de la lettre de l'Empéreur" (au maréchal Mac-Mahon) Toulon, 1865, blz. 13.

en de liefdadigheid roemt waarmede zij in dagen van nood hunne geloofsgenooten bijstaan, noemt Vacherot hen „des âmes avides et corrompues". Ook Duval beoordeelt hen ongunstig. Volgens generaal Daumas, de bekende schrijver over Algerië, hebben zij slechts éene deugd, „le mépris de la mort". Gunstige uitzonderingen aannemende, zijn wij in alle geval ver van de dichterlijke voorstellingen der „Orientales" van Victor Hugo. Voor het beheer der inlandsche bevolking, bij wie zij in erfelijk aanzien staan, moest Frankrijk zich aanvankelijk wel van hen bedienen, en hen ontzien ook om hun godsdienstig karakter dat hen te midden van fanatieke muzelmannen tot zijne gevaarlijkste vijanden kon maken.

De aghas en bach-aghas worden aangesteld door de regeering; zij genieten een tractement, en beschikken onder het gezag van den militairen kommandant (de cercle) over eenige inlandsche politie-macht. De kaïds en cheikhs worden aangesteld door de plaatselijke autoriteiten; zij genieten als tractement een gedeelte van de opbrengst der belastingen dat het 1/10 niet mag te boven gaan.

Ook hebben de inlandsche chefs aandeel in de boeten die zij vroeger tot een bedrag van 100 daarna van 50 fr. konden opleggen, doch waartoe thans de machtiging van de betrokken fransche autoriteit noodig is en die de 20 fr. niet mogen te boven gaan. [1]

De belastingen (impôt arabe) [2], van mohammedaansche oorsprong, worden door de cheikhs in den kaïd omgeslagen, onder controle van de Fransche administratie. Zij treffen de eerste levensbehoeften. Het zijn tienden die geheven worden van het graan (achour), en van het vee (zekkat), of zooals in de provincie Constantine en in Kabylië, waar de zekkat niet bestond, eene landhuur (hokor), gerekend naar de oppervlakte die met een span ossen kan worden beploegd. [3]

---

[1] Circulaire van 8 Nov. 1878; besluit van 5 April 1860, art. 19; id. van 14 Nov. 1874.

[2] Ann. d. D. M. 1852—53 blz. 113; Randon Dl. I, blz. 484; Roussell „La justice en Algérie," Rev. d. D. M. 15 Aug. 1875, blz. 917; Ordonnantie van 17 Jan. 1845.

[3] Deze landhuur werd in Constantine aanvankelijk slechts geheven van de azels of groote hoeven van het beylick (domein), door de stammen gepacht, doch was onder bey Ahmed over al de bebouwde gronden uitgestrekt geworden.

Het bedrag dezer belastingen wordt bepaald in geldswaarde, doch met magtiging van den G. G. kunnen zij ook afgedragen worden in natura volgens een tarief door den M. v. O. vastgesteld. Individueele kwitantiën worden daarvoor niet afgegeven.

De opbrengst is uit den aard der zaak eene wisselvallige, voornamelijk de achour en de zekkat. Op de grootte van die belastingen komen wij later terug. Dat zij niettegenstaande de controle van de arabische bureaux, die zich ter plaatse van de billijkheid van den omslag gaan overtuigen, eene rijke bron zijn van misbruiken in eene maatschappij waar omkoopbaarheid en willekeur diep wortelen, ligt voor de hand.

Alles te zamen genomen heeft men hier dus te denken aan midden-eeuwsche toestanden, doch thans getemperd door een werkelijk centraal gezag, zoodat zij vergeleken met de vroegere „un immense progrès dans la liberté comme dans la prospérité" [1] zijn.

Op die wijze beschikten de Arabische stammen en familiën over nagenoeg de geheele uitgestrektheid van Algerië, of ongeveer 2½ millioen zielen over eene oppervlakte zoo groot als Frankrijk. [2] Een dergelijke toestand, natuurlijk niet bevorderlijk voor den landbouw en de algemeene welvaart, trok spoedig de aandacht van hen die in eene europeesche kolonisatie de toekomst van Algerië zagen. Voor deze kon de staat beschikken over de goederen die onder de Turksche heerschappij het domein (beylick) hadden uitgemaakt. Waaruit zij bestonden bleek echter niet. Onmiddelijk na de verovering was de fransche administratie wel begonnen met een onderzoek in te stellen; maar dat onderzoek, op zichzelf eene netelige en omslachtige zaak in een land van communaal bezit op overlevering berustende, en waar privaat-goed en domein door zorgeloosheid en wederrechtelijke handelingen dikwijls een verward geheel uitmaakten, dat onderzoek had zich aanvankelijk veiligheidshalve moeten beperken tot den onmiddelijken omtrek van

1 Duval, blz. 5.

2 Ib. — Algerië kan thans geschat worden op eene grootte van 12,000 à 13,000 G.M² met 2,500,000 zielen; Frankrijk op 9000 G.M² met 36 millioen inwoners. Algerië is dus ruim 1/3 grooter dan Frankrijk; Frankrijk betrekkelijk 20 à 22maal meer bevolkt. Het komt echter voornamelijk aan op den Tell.

de voornaamste kustplaatsen Oran, Algiers, Bona. Tot 1840 was de europeesche kolonisatie trouwens geheel onbeduidend: in eene kolonie op geen 40 uur stoomens van Frankrijk, telde men 31 December van dat jaar nog slechts 27,865 Europeanen, waarvan verreweg de meesten in de steden gevestigd waren.

Maarschalk Bugeaud, de held van Isly, die van Februari '41 tot Mei '47 gouverneur-generaal was gaf aan die kolonisatie eigenlijk den eersten stoot. Hij begreep dat eene talrijke europeesche bevolking het bezit van Algerië duurzaam moest maken. Tegen het einde van 1845, toen hij zich gereed maakte tot het onderdrukken van den laatsten algemeenen opstand dien Abd el Kader wist in het leven te roepen, schreef hij aan den M. v. O. maarschalk Soult: »nous avons à faire à un peuple énergique, persévérant et fanatique; pour le dompter, il faut nous monter plus énergique et plus persévérant que lui, et après l'avoir vaincu plusieurs fois, comme de tels efforts ne peuvent pas toujours se renouveler, il faut, coûte que coûte, l'enlacer par une population nombreuse, énergique et fortement constituée. Hors de cela, il n'y aura que des efforts impuissants et des sacrifices qu'il faudra toujours recommencer, jusqu'à ce qu'une grande guerre européenne ou une catastrophe en Algérie nous force à abandonner une conquête que nous n'aurions pas su consolider." [1] Verder begreep hij dat van den landbouw in 't bijzonder voor Algerie het meest te wachten was. Op kleine schaal werden toen verschillende proeven tot landbouw-kolonisatie genomen: met militairen en trappisten, met het fourierisme en het communisme, met concessiën van grond aan particulieren en verkoop tegen betaling in rente, terwijl ook vrije overeenkomsten tusschen europeanen en inlanders werden aangegaan. Alles echter met gering succes. Hoewel onder zijn bestuur de europeesche bevolking 31 December '45 reeds tot 95,320 zielen geklommen was, bleef de landelijke klasse gering, en liet haar gehalte even als dat van de immigranten in 't algemeen veel te wenschen over. Behalve dat ervaren landbouwers met eenig bedrijfs-kapitaal [2] waaraan hier in de eerste plaats

---

[1] Rev. d. D. M., 15 Mei 1865, blz. 503.

[2] Duval (blz. 49) berekende het benoodigde op 200 fr. per hect.;

behoefte was; zich niet ligt verplaatsen, was Algerië waar de oorlog nog steeds voortduurde meer gevreesd dan bekend; straks zullen wij zien dat ook de voorwaarden van concessie te zwaar en belemmerend waren; eindelijk hadden de overeenkomsten tusschen Europeanen en inlanders rechtsstreeks tot stand gekomen aanleiding gegeven tot allerlei onregelmatigheden en bedrog, ook van de zijde van laatstgenoemden die terreinen verkochten waarop nog derden aanspraak hadden, en de daaruit ontstane onzekerheid, moeielijkheden en langdurige processen schrikten anderen af.

De Republiek van 1848 nam de proef op groote schaal. Zij decreteerde landbouw-koloniën, opende ruime credieten — 50 millioen — tot het bevolken van de dorpen die door de regeering successievelijk waren opgericht, [1] bracht er de kolonisten kosteloos heen, gaf hun een stuk grond ter bebouwing, zorgde voor zaadgraan enz. Doch het was veelal onvermogend handwerksvolk uit de groote steden, vooral uit Parijs, dat hier fortuin kwam zoeken, schipbreuk leed en grootendeels verliep of uitstierf. In het voorjaar van 1851, op weg naar Constantine zijnde, passeerde ik eenige van die „bevoorregte" nederzettingen of officiëele dorpen in het vruchtbare doch ongezonde dal van de Saf-Saf, het riviertje dat bij Philippeville uitmondt: zij waren als verlaten. Dat dergelijke proef mislukken moest had men kunnen voorzien; wellicht was het de regeering ook in de eerste plaats te doen geweest om tal van woelgeesten te verwijderen. Op dien weg van gedecreteerde landbouw-koloniën, die aan Frankrijk schatten gekost en in Algerië de armoede vermeerderd hadden, ging zij nu wel niet voort; maar de officieele kolonisatie werd toch bevestigd door de wet op den eigendom van 16 Juni 1851. [2]

---

de Fransche administratie gaat tot 500. In zijn artikel „les Alsaciens-Lorrains en Algérie": Revue d. D. M. van 1 Sept. 1875, berekende Louis Lande, dat voor een gezin van 5 personen 25 à 30 hect. noodig zijn, en dit minstens over 6000 fr. moet kunnen beschikken om zich in te richten en te kunnen slagen.

[1] Volgens L. Lande bedragen de uitgaven tot het oprichten van een centrum van 50 haarden 150,000 fr.

[2] J. d. P., 1851, blz. 123: „Loi sur la constitution de la propriété en Algérie: Domaine national, domaine départemental et communal, propriété privée, expropriation pour cause d'utilité publique".

Bij deze wet, die geruimen tijd de basis was van het stelsel dat door de tegenstanders van staats-inmenging en staatszorg zoo zeer gelaakt werd, moeten wij een oogenblik stilstaan.

Zij was allereerst eene noodzakelijkheid. De eigendom miste in Algerië een vasten grondslag, eene constitutie. Wat omtrent het domein bij verschillende besluiten was vastgesteld, moest door de wet worden bekrachtigd, gewijzigd of aangevuld; terwijl de onregelmatigheden en knoeierijen die bij partikuliere transactiën hadden plaats gevonden, zooveel mogelijk verevend en voor het vervolg voorkomen moesten worden.

Onder het domein waren opgenomen: de goederen van het beylick, nog in onderzoek, en de bosschen; de habbous of goederen in de doode hand van godsdienstige corporatiën en bestemd tot den mohammedaanschen eeredienst, behoudens de verplichting van de zijde van den staat om te voorzien in de behoeften van dezen dienst en in de verdere lasten op die goederen rustende, — een en ander om den grooten en vijandigen invloed der geestelijke corporatiën te breken; [1] verder, de in beslag genomen goederen (séquestre) van opgestane inlanders of stammen wier onschuld niet binnen de twee jaar gebleken was; — en onder het domein werden nu nog opgenomen, behalve de waterwerken en de

---

[1] Zie voor de godsdienstige corporatiën, het artikel „de Khrouän," van luit. de Jong van Rodenburgh, in de „Gids" van October 1855. Volgens dat artikel is de bevolking van N. Afrika verdeeld in onderscheidene godsdienstige genootschappen of orden, die den naam dragen van hunne stichters, onderling verschillende in vorm, en wijze van bidden, maar voor het overige gegrond op het zuiver Islamisme. Elke Khrouän (khrouän, het meervoud van khro broeder: de Fransche officieele stukken schrijven Khouan) wordt bestuurd door een khalifa die het geestelijk hoofd is, en in de steden moukedams aanstelt, die elk eene moskee besturen. De oudste en meest geachte van deze orden zijn die van Sidi Abd el Kader (Sid Abderraman, volgens prins Bibesco: „les Kalyles du Djurjura") en van Moulei Taïeb, twee marabouts uit vroegere eeuwen. De eerste heeft zich in het oosten verbreid, doch verkeert in een soort van slaap; de andere heeft in het westen dieper en krachtiger wortel geschoten. Haar hoofd houdt zijn verblijf op marokkaansch gebied nabij Fez, en doet van daar zijn invloed in de provincie Oran en door geheel Algerië gevoelen. In de streken waar deze orde bloeit zijn de gevaarlijkste vijanden van Frankrijk. Het is gelukkig voor de Fransche wapenen, zegt d. J., dat er steeds naijver bestaat tusschen die orden onderling, en vooral tusschen de twee bovengenoemden, de machtigste van allen.

wegen door of voor rekening van den staat aangelegd, alle waterleidingen en putten tot algemeen gebruik, de zoutmeren (chotts) en alle waterloopen en bronnen, onder reserve van privaat-regten. Voor de mijnen zou de fransche wetgeving gelden.

Ter zake van den eigendom bepaalde art. 11: „Sont reconnus tels qu'ils existaient au moment de la conquête, ou tels qu'ils ont été maintenus, règlés ou constitués postérieurement par le gouvernement français, les droits de propriété et les droits de jouissance appartenant aux particuliers, aux tribus et aux fractions de tribus." Erkenning dus van den feitelijken toestand, maar die grootendeels nog moest worden geconstateerd; erkenning van rechten, maar geen beginsel waaraan deze bij gemis van een eigendoms-titel moesten worden getoetst; over de principiëele kwestie of de soeverein de eigenaar was van den grond, zooals vele voorstanders van de europeesche kolonisatie wilden uitgemaakt hebben, liet de wet zich niet uit; maar zij sloot deze opvatting die aan de stammen slechts een gebruiksrecht toekende ook niet buiten; zij was in dit opzicht onvolledig en onduidelijk, voor tweeledige uitlegging vatbaar. [1]

Ter zake van de particuliere overeenkomsten luidde art. 14: „Chacun a le droit de jouir et de disposer de sa propriété de la manière la plus absolue en se conformant à la loi.

Néanmoins, aucun droit de propriété ou de jouissance portant sur le sol d'une tribu ne pourra être aliéné au profit de personnes étrangères à la tribu.

A l'état seul est réservée la faculté d'acquérir ces droits dans l'intérêt des services publics ou de la colonisation, et de les rendre en tout ou en partie susceptibles de libre transmission."

Hiermede werden dus ook alle overeenkomsten tusschen Europeanen en inlanders betrekkelijk verkoop of gebruik van gronden tot het gebied van een der stammen behoorende verboden, werd de Staat in dit opzicht de eenige

---

[1] Robe, blz. 58—59.

wettige tusschenpersoon, of zoo als gezegd is, werd de officieële kolonisatie bevestigd.

Die wet was natuurlijk niet het werk van de militaire landvoogden, maar van eene Kamer waarin toen ook Algerië vertegenwoordigd was. Een van die vertegenwoordigers, Henri Didier, was haar rapporteur. In zijn rapport lichtte hij dat art. 14 o. a. toe met te zeggen, dat om aanleiding of voorwendsel tot opstand van de zijde der steeds vijandiggezinde stammen te voorkomen „le mieux est, en interdisant les acquisitions inmmobilières dans le territoire d'une tribu à toute personne qui y est étrangère, de réserver à l'état seul la faculté d'en opérer le démembrement par voie d'expropriation ou par transactions amiables quand il le jugera opportun et utile aux services publics ou à la colonisation." Dat de Staat de noodzakelijkheid daarvan niet dadelijk had ingezien, daaruit waren volgens hem voortgesproten „les plus affligeants désordres." De Tocqueville, zeker geen voorstander van staatsinmenging en administratieve reglementen, had reeds vroeger de noodzakelijkheid aangetoond om allen eigendom in Algerië van den Staat te doen uitgaan. De wetgever van 1851 vatte dit beginsel zelfs strenger op dan de regeering had voorgesteld.

Hoe bracht deze nu de haar opgelegde taak van tusschenpersoon in toepassing?

Ten einde vroegere misbruiken en bloote speculatiën te weren en eene ernstige kolonisatie in het leven te roepen, meende zij de terreinen, waarover de Staat te beschikken had, niet in publieke veiling en dus in vrije concurrentie te moeten brengen; maar uitsluitend aan wie en waar zij dit doelmatig oordeelde in voorloopige concessie te moeten geven, op geldelijk geheel onbeduidende voorwaarden, maar op voorwaarden van betimmering en ontginning, van beplanting en omheining, die de vestiging op en het in cultuur brengen van die terreinen binnen een gegeven tijd moesten waarborgen, zoodat de Staat ook hierin de hand hield en vooreerst meester bleef.[1] Straks zal blijken

[1] Zie voor de concessiën: de ordonnantiën van 21 Juli 1845 (J. d. P. blz. 214) en van 5 Juni en 1 Sept. 1847 (ib. blz. 491 en 626); de decreten van 26 April en 19 Dec. 1851 (ib. blz. 100 en 299), en van

dat dit geen levendmakend stelsel, geen geneesmiddel was. Die voorwaarden mochten te zwaar en belemmerend zijn, wat het beginsel betreft stond de regeering niet buiten de kamer. Hare toepassing sloot zich eenigermate aan bij de overwegingen die tot art. 14 geleid hadden. Zij bestond en was dus bekend. Eerst zou de regeling van de concessiën geschieden bij de wet van '51, doch ten slotte werd dat overgelaten aan eene speciale wet van meer algemeenen aard die echter vooreerst niet tot stand kwam; en zoo bleven zij afhankelijk van besluiten en reglementen.

Maken wij nu verder kennis met de wetgeving van de republiek voor Algerië.

Terwijl zij bij de wet van 16 Juni het particulier initiatief in zake kolonisatie afsneed, had zij daarentegen bij die van 11 Januari te voren [1] dat initiatief op handelsgebied trachten op te wekken. Daarbij namelijk werden de meeste ruwe produkten van Algerië op gelijken voet gesteld met de Fransche; maar zijne nijverheids-produkten bleven aan een hoog tarief onderworpen. Een halve maatregel dus, te minder te rechtvaardigen van een industrieel land als Frankrijk tegenover eene kolonie waar de industrie nog zoo weinig te beteekenen had. Zelfs het meel en de meelfabrikaten werden aanvankelijk door een beschermend recht getroffen; maar in dit opzigt brak de nood spoedig de wet, namelijk toen de Krim-oorlog Algerië's toevoer noodig maakte. [2]

Noemde Duval niet met recht dat régime „l'esprit de la nation elle-même, habituée aux méthodes de discipline dans le travail et de protection douanière."

De wet van 4 Aug. '51 richtte te Algiers een bank op die weldra hare succursalen had te Oran en te Constantine; en in '52 werd daar ook eene handelsbeurs geopend.

Wanneer wij nu nog vermelden dat Algerië 31 December 1851 eene europeesche bevolking telde van 131,000 zielen, waarvan de vreemdelingen nog de grootste helft uitmaakten; dat hoogstens een vierde daarvan tot de landbouwende

---

23 April 1852 (ib. 1855 blz. 5). — Zie als volledig voorbeeld, de concessie van 400 hect. verleend 29 April 1848 (J. d. P. blz. 126).

[1] J. d. P. 1851: „Loi relative au régime commercial de l'Algérie"; gewoonlijk de douanen-wet genoemd.

[2] Decreet van 14 Feb. 1855. (J. d. P. blz. 18).

klasse behoorde; de door deze bebouwde oppervlakte slechts ongeveer eene 100,000 hect. bedroeg, en de waarde van haar gebouwd eigendom eene 14 millioen franken; eindelijk dat die oudtijds zoo vermaarde korenschuur van Rome jaarlijks nog voor een bedrag van 12 à 14 millioen aan granen uit het buitenland noodig had — dan kennen wij in hoofdzaak het regeeringsstelsel en de toestanden die maarschalk Randon bij het aanvaarden van de landvoogdij in Algerië vond. De bijzonderheden zullen gaandeweg blijken.

Onder Randons's bestuur bleef dat stelsel voortleven, doch werden o. a. maatregelen genomen of voorbereid om landbouw en kolonisatie in beteren toestand te brengen.

Hooren wij hem vooreerst over de algemeene staatkunde die in Algerië gevolgd diende te worden, om daarna kennis te maken met het programma der gematigde hervormingspartij; bij de uiterste, die met het bestaande geheel wilde breken en Algerië eenvoudig onder de Fransche wet plaatsen, zullen wij niet afzonderlijk stilstaan.

De gouverneur-generaal — ongeveer in dien geest spreekt de maarschalk — was hier gesteld over bevolkingen geheel uiteenloopende in taal, godsdienst en zeden, zich dikwijls vijandig gezind en bijna altijd door tegenstrijdige belangen bewogen. Tegen over de ligt ontvlambare Arabieren met hun afkeer van den ongeloovigen, met de versche herinnering aan hunne onafhankelijkheid en sedert eeuwen over den grond beschikkende, stond eene twintigmaal zwakker Europeesche bevolking, geneigd om zich te beschouwen als de veroveraar wien het land toebehoort, en wier eischen dikwijls alle voorzichtigheid en billijkheid miskenden. De Gouverneurs-Generaal hadden natuurlijk het algemeen belang te behartigen, de europeesche kolonisatie te bevorderen, maar tevens rekening te houden met de inlandsche toestanden en met de inlandsche hoofden aan wie men gewichtige betrekkingen had moeten toevertrouwen, behoudens het tegengaan van hunne afpersingen en het waarnemen van de gelegenheid om, zonder de door Frankrijk aangegane conventiën te schenden, zoowel hun getal als de uitgebreidheid hunner kommando's te beperken. Steunende op het leger om het woeste misnoegen van de eene zijde, en het even onstaatkundig als onmatig verlangen aan de

andere in toom te houden, was het tevens de taak van die landvoogden en van de militaire chefs om die tegenstrijdige elementen te verzoenen. Maarschalk Randon behoorde tot hen die dit mogelijk achten, en tot staving van dat gevoelen wees hij op de reeds verkregen resultaten: terwijl men aanvankelijk met moeite slechts enkele inlanders kon rekruteeren voor de inlandsche korpsen (Spahis en Turco's) die men wilde oprichten, heeft thans iedere provincie hare regimenten die met de beste Fransche korpsen kunnen wedijveren, en er eene eer in stellen om naast deze Frankrijk's vijanden te bestrijden; terwijl vroeger eene uitnoodiging tot een bezoek aan Frankrijk door de inlandsche hoofden beschouwd werd als eene bedreiging met verbanning, verzoeken zij dit thans om strijd als eene gunst; en toen in 1856 het „collège Arabe" te Algiers werd opgericht, zonden de aanzienlijkste familiën er hunne kinderen heen zonder vrees en zelfs zonder aarzeling. Om langzamerhand eene meer volledige assimilatie tot stand te brengen behoeft men slechts op den ingeslagen weg voort te gaan, godsdienst en rechten der inlanders te eerbiedigen, den eigendom onder hen te vestigen, onkreukbaar rechtvaardig te zijn voor allen, en hun verder het voorbeeld te geven van eigen macht en beschaving. De maarschalk waarschuwt tegen hen die zoo uiteenloopende volksstammen als de Arabieren, de Kabylen en de Sahara-bewoners aan een zelfden regel zouden willen onderwerpen: „être juste, ferme et modéré, voilà la seule uniformité qu'il faille chercher à établir, comme l'amélioration matérielle et morale des indigènes doit être le but principal et le sceau de la légitimité mis aux yeux du monde entier sur notre conquête". [1]

Zeker eene verheven staatkunde, en die door Frankrijk in den regel betracht werd. Maar zegt Duval, die ook een voorstander was van de „assimiliation progressive" en een tegenstander van de uitersten: „comme cette formule couvre une transaction plutôt qu'une solution, elle est interprêtée fort diversement". [2] Inderdaad de regeering van Louis Philippe, de republiek van '48, het keizerrijk — allen spraken van trapsgewijze assimilatie, doch volgden, zooals wij reeds

[1] D. I. blz. 367.
[2] Blz. 64.

eenigszins hebben kunnen zien, zeer uiteenloopende wegen. Nu eens viel de nadruk meer op de inlandsche bevolking, dan op de europeesche, terwijl Napoleon droomde van een Arabisch rijk en eene soort van paralellisme in het leven trachtte te roepen: „nous avons en face de Marseille un vaste royaume à assimiler à la France," zeide hij in 1852, en de gevolgen van dat droombeeld zullen wij later zien. Voor de gematigde hervormings-partij, door Duval vertegenwoordigd, lag de toekomst geheel in de europeesche kolonisatie, het beschavende en tevens produktieve element, tellende ieder Europeaan minstens voor 10 inlanders uit het drieledig oogpunt van de produktie, de consumtie en de belastingen. [1] Zij meende o. a. dat door het teruggeven aan Algerië van zijne vertegenwoordiging, en vooral door het zelfstandiger constitueeren van de europeesche bevolking in departement en gemeente; door aan het kapitaal gelegenheid te geven tot het verkrijgen in vrijer beschikking van bouwgronden, ook van zoodanige die de stammen niet noodig hadden en op verre na niet konden bebouwen; [2] door eene breedere tariefshervorming; eindelijk door een minder angstvallig eerbiedigen van de Arabische maatschappij die het vestigen van den individueelen eigendom tegenhoudt en eigenlijk neerkomt op de exploitatie van de khammes door eigen stamgenooten en door hoofden waarvan voor de toekomst weinig te wachten was, — dat Frankrijk zoodoende hunne en zijne belangen en die van de beschaving in het algemeen oneindig beter zou hebben bevorderd.

Dit programma was dus gericht zoowel tegen de wetgeving van de republiek als tegen de politiek van het keizerrijk.

---

1 Duval blz. 10—11

2 Duval schatte de inlandsche bevolking op 2,300,000 zielen over 40,000,000 hect., gevende 1 inwoner op 17 hect.; of wanneer men alleen de arbeiders rekent, 1 op de 40 à 50 hect., terwijl eene goede cultuur 1 arbeider per hect. vereischt (blz. 172). — Broglie berekende dat na aftrek van de Mooren, handelaars in de steden, van de Kabylen en de stammen der Sahara 1,100,000 à 1,200,000 Arabieren 11 à 12,000,000 hect. gronds innemen, of de bevolking van een der groote departementen van Frankrijk ¼ der bebouwde oppervlakte van Frankrijk. (Eerste artikel blz. 30). Dat zou dus zijn 1 inwoner per 10 hect. — Het rapport van den M. V. O. van 30 April 1856 berekende het bebouwde gedeelte van den Tell op ongeveer 1 hect. per inwoner, (Ann. d. D. M. 1856/57, blz. 113).

Het kapitale punt daarvan is zeker de hervorming van den socialen toestand der inlanders, die o. a. zou moeten leiden tot de conversie van het communaal bezit: eene rechtskwestie, eene oeconomische en eene staatkundige. Hierboven hebben wij ook maarschalk Randon hooren spreken, van het vestigen van den eigendom onder de Arabieren. Doch terwijl Duval c. s. individueelen eigendom of eene werkelijke conversie [1] beoogden, bedoelde Randon vooreerst alleen het regelen door middel van eigendoms-titels van het bezit van arch- en melk-goederen, na restitutie van hetgeen aan het domein toekwam. De beteekenis, de noodzakelijkheid en de opportuniteit van dit en andere punten van het programma zullen wij met meer juistheid kunnen beoordeelen wanneer wij het oude stelsel meer in 't bijzonder en in zijne resultaten zullen hebben leeren kennen. Tot dat einde gaan wij de „Mémoires" in hun overzicht van de verschillende takken van bestuur, tot zekere hoogte op den voet volgen en toelichten.

Immigratie en kolonisatie. Volgens de „Mémoires" telde de europeesche bevolking (31 December 1851), toen Randon het bestuur aanvaarde, het reeds genoemde cijfer van 131,000 zielen, en was er stilstand in de immigratie. Hij schreef dit toe aan de gevolgen der omwenteling van 1848. Wanneer men naast de progressie van 1840—'45 die van 1845—'50 stelt, blijkt niet alleen van stilstand maar van betrekkelijken achteruitgang: over de vijf eerstgenoemde jaren bedroeg zij 67,456 zielen of gemiddeld 13,491 's jaars; over de vijf laatste slechts 30,642 of gemiddeld 6102; over 1851 slechts 5037 zielen. Afgescheiden van de tijdelijke crisis en verwarring die elke omwenteling te weeg brengt, telde Algerië van Mei '47 toen Bugeaud aftrad tot het optreden van Randon 1 Januari '52 niet minder dan zeven definitieve of interimaire landvoogden, en de slechte uitkomsten der officieele landbouw-koloniën van 1848 en '49 werkten afschrikkend. Die betrekkelijke achteruitgang was echter slechts een betrekkelijk verlies. Zooals reeds gezegd is, liet het gehalte van

---

[1] Blz. 10—11, 49 enz. De Fransche schrijvers gebruiken het woord conversie echter niet.

die eerste europeesche bevolking veel te wenschen over; als in iedere pas beginnende kolonie telde zij „une multitude d'aventuriers, de cabaretiers, de marchands parasites," [1] kortom gedeklasseerden van allerlei aard, die nog wel voogdij noodig hadden en waarvan de vreemdelingen toen nog de grootere helft uitmaakten.

Na '52 kwam langzamerhand verbetering zoowel in getal als in gehalte. Het cijfer der immigranten klom van 1852—'58 tot 180,472 [2] zielen, waarvan 106,930 franschen, zijnde eene vermeerdering van 58,000 in 6 jaar, of gemiddeld 9666 's jaars. Voor een goed deel is dit zeker toe te schrijven aan het meer bestendig bestuur en het beleid van Randon die rust en veiligheid verzekerde, en veel zorg besteedde aan de publieke werken en diensten; die aan het onderzoek naar het domein dadelijk meer uitbreiding gaf, en de z. g. „kantonneering der stammen" (le cantonnement des Arabes) ernstig ter harte nam.

Bij dat onderzoek en die kantonneering moeten wij een oogenblik stilstaan.

Omtrent eerstgenoemd zeggen de „Mémoires" [3] dat na 3 jaren (1852—55) „d'études consciencieuses" bevonden werd, dat van 49,000 hectaren in de Mitidja van Algiers 32,000 toebehoorden aan 2232 Arabische familiën, aan wie daarvoor eigendomstitels werden uitgereikt, terwijl de overige aan het domein kwamen, en dat op gelijke wijze gehandeld werd ten opzichte van de stammen der Oued Cosseir bij Orléansville en der Garabas onder Oran. — Voor zoover die familiën en stammen wederrechterlijk gronden hadden ingenomen, gelijk de „Mémoires" verzekeren, was het natuurlijk dat deze terugkeerden tot den Staat. Maar volgens klachten en protesten van plaatselijke militaire autoriteiten [4] zou het domein-bestuur, in strijd met den geest zijner instructiën en zonder de Arabische bureaux te

---

[1] Duval blz. 35.

[2] Volgens blz. 389 der „Mémoires" 189,000; wij hebben genomen het bevolkingscijfer van 31 Dec. 1857 uit den Ann. d. D. M. 1857/58 blz. 130: 106,930 Franschen, 46,245 Spanjaarden, 10,421 Italianen, 7511 Anglo-Malthezers, 5759 Duitschers, 1942 Zwitsers enz.

[3] D. I. blz. 383.

[4] Niet medegedeeld in de „Mémoires", maar in den brief van den Keizer aan maarschalk Mac Mahon van 1865, waarover later.

raadplegen, dikwijls op zeer fiscale, ja wederrechtelijke wijze zijn te werk gegaan, door niet alleen gronden te naasten bij Makhzen-stammen in gebruik maar zelfs geconstateerde melk-goederen. Die klachten over de fiscaliteit van het domein-bestuur hadden den gouverneur-generaal in '53 er toe geleid om zijne voorstellen af te wijzen; doch na een nader onderzoek keurde hij ze in '55 goed, en men mag dus aannemen dat ze niet zoo geheel wederrechtelijk waren. Overigens is het ligt mogelijk dat in den verwarden en onzekeren toestand waarin de eigendom verkeerde vergissingen hebben plaats gehad, maar zeer waarschijnlijk is het tevens dat er onwettig bezit gevonden werd. En wat nu de gronden der Makhzen betreft, deze behoorden strikt genomen tot het domein. Makhzen namelijk, waren eene soort van militaire koloniën door de Turken op sommige punten en op gronden van het beylick in het belang der verdediging georganiseerd, die des vereischt militaire diensten moesten presteeren, doch daarentegen o. m. vrij waren van het betalen van huur of belasting.[1] Als zoodanig waren zij door de Fransche regeering echter niet erkend, en te rechte, meenen wij, als zijnde eene dure instelling, zonder wezenlijken waarborg voor rust en veiligheid, of zelfs het tegenovergestelde van dien, en in alle geval niet te vergelijken met de instelling der Spahis.[2] Volgens de betrokken militaire autoriteiten hadden de Makhzen ook aan Frankrijk gewigtige diensten bewezen, en was het onbillijk dat zij nu huur moesten betalen. Velen zouden daardoor tot armoede gebracht zijn, terwijl aan den anderen kant Europeanen, meer opgewassen tegen het domein-bestuur, van de gelegenheid gebruik maakten om zich tegen spotprijzen in het bezit te stellen van melks die met beslag bedreigd werden. Een en ander zou, volgens die autoriteiten, onder de inlanders voornamelijk in de provincie Oran groote ontevredenheid verwekt hebben.

Men ging echter verder. Zooals wij gezien hebben had de wet van '51 niet uitgemaakt wie de eigenaar was van den grond, en zoodoende twijfel laten bestaan ook omtrent

---

1 Zij herinneren aan de „milites limitaneï" van de Romeinen.

2 Zie „la Question Algérienne", door den hertog van Aumale, Paris, 1866, blz. 18 en 25.

het recht van de stammen op de arch-gronden. Volgens de heerschende begrippen nu was de soeverein die eigenaar, behoudens de verplichting hem door de Mohammedaansche wet opgelegd om aan zijne onderdanen terreinen toe te kennen naar evenredigheid hunner behoeften. Bij het onderzoek nu naar „les droits de propriété et les droits de jouissance" waarvan de wet van '51 gewaagde, vond die opvatting ingang, en zoo kwam men tot de toepassing der kantonneering, d. i.: tot het beperken van zoodanig stamgebied als geheel buiten verhouding was tot de sterkte van den stam, zijne behoeften en krachten. Dat denkbeeld was afkomstig van maarschalk Bugeaud, zeker de bekwaamste landvoogd die Algerië gehad heeft, en werd als het ware door den bestaanden toestand aangegeven. De bedoeling was geenszins om de Arabieren te verdringen, maar slechts te beperken in hunne zwerftochten ten einde hen meer tot nederzetting te brengen, meer terreinen voor de europeesche kolonisatie beschikbaar te krijgen en den landbouw in 't algemeen te bevorderen. Voor dat meer beperkt gebied werden hun nu tevens eigendoms-titels uitgereikt die zij mistten, en dus zekerheid gegeven.[1] Op de principiëele quaestie komen wij terug.

Onderzoek naar het domein en kantonneering gingen onder Randon zoo hand aan hand, natuurlijk zeer langzaam, als zijnde het eene zaak van veel arbeid en veel beleid om eene „billijke verdeeling, tusschen het domein en de stammen tot stand te brengen;"[2] en kantonneering werd vooreerst slechts op enkele stammen van den Tell — die er eene 800 telt — toegepast. Volgens Duval, een voorstander der kantonneering, boden zij nergens ernstigen wederstand, „parce que grâce à l'immensité du pays on leur laisse partout dix fois plus d'espace qu'ils n'en peuvent et n'en veulent cultiver."[3]

Van eenige jaren onderzoek was het resultaat, „que l'état pouvait rentrer en possession de quatre à cinq cent mille hectares par province."[4] Het was dus

---

1 Zie: Randon D. I. blz. 381; Robe blz. 58—59; Duval blz. 48—49; Vacherot blz. 183—184; Ann. d. D. M. 1856/57 blz. 113.

2 Randon D. I. blz. 381.

3 Blz. 48—49.

4 Randon D. I. blz. 379.

mogelijk, zegt Randon, om in korten tijd aan eene 40,000 kolonisten een bestaan te verzekeren, en plannen tot het oprichten van nieuwe dorpen werden terstond voorbereid; maar de kolonisten bleven zich schaars aanbieden, en brachten gedurende de 6 à 7 jaar van zijn bestuur slechts 130,000 hect. meer in cultuur. — Dit is zeker niet veel, en straks zullen wij dan ook zien dat de hierboven vermelde immigratie van 58000 hoofden slechts voor ruim 1/5 aan den landbouw ten goede kwam. Ten gevolge van haar beter gehalte waren de uitkomsten echter gunstiger. Den geringen toeloop van landbouwers en van immigranten in 't algemeen schrijft Randon toe aan den geringen lust van de Franschen tot landverhuizing, aan het klimaat van Algerië,[1] en den zwaren arbeid dien de akkerbouw, hoe loonend ook op den duur, aanvankelijk vereischt, terwijl beursspeculatiën het kapitaal door verleidelijke winsten lokken.

Dewijl echter de toeloop van vreemdelingen insgelijks gering bleef, getuige ook het weinige succes van de Geneefsche maatschappij aan wie in 1853 nabij Setif 20,000 hect. grond geconcessionneerd werden, kan de eerste reden door Randon genoemd slechts in betrekkelijken zin gelden; en dat er nog andere oorzaken gewerkt hebben mag men ook daaruit opmaken, dat in '55 en '56 op eene immigratie van 30,040 Franschen slechts 13,312 naar Algerië kwamen.[2]

Duval spreekt er dan ook anders over. Volgens hem hield de regeering de immigratie eerder tegen dan dat zij ze aanmoedigde, vooral toen de Krim-oorlog (1854—1856) het bezettingsleger sterk verminderde[3] – wij denken hierbij aan haar gehalte —; en vond deze ook geene medewerking bij sommige lokale besturen van Frankrijk, uit vrees voor ontvolking. Verder wijst hij op de bezwarende voorwaar-

---

[1] Het klimaat van Algerië is over het algemeen een warm klimaat; in de hoogere streken echter zijn sneeuw en vorst geen zeldzaamheid, en deze ondervinden dikwijls zeer snelle en sterke afwisseling van temperatuur naarmate van de streek waaruit de wind waait. Veel water vindt men er niet, en drooge zomers met veel Simoun hebben niet zelden mislukking van den oogst ten gevolge. Nabij de kust is het klimaat meer bestendig en aangenaam. Dat van de stad Algiers wordt zeer geroemd: de gemiddelde jaarlijksche temperatuur bedraagt daar 15° 2 R., de hoogste 32°, de laagste 2°.

[2] Duval, blz. 32.

[3] Blz. 37 en 33.

den van betimmering en ontginning, van beplanting en omheining reeds voor de eerste jaren aan den concessie-houder opgelegd, terwijl hij met de veeteelt zijn fortuin zou hebben kunnen voorbereiden.[1] Hij noemt die voorwaarden overdreven, onmogelijk na te komen.[2] Zoolang nu daaraan niet voldaan was, bleven die concessiën voorloopige, en voor het crediet zijn voorloopige titels geen ernstige. „Frappée de main-morte, elle (cette propriété provisoire) est exclue de la circulation ou n'y entre qu'avilie; elle est exclue du crédit ou ne l'obtient qu'à des prix ruineux."[3] Van de 264,785 hect. nu die 31 Dec. 1856 in Algerië geconcessionneerd waren, hadden slechts 50,335 d. i. 1/5 zich van opzegging kunnen vrijmaken.[4] Algemeen werd dan ook geklaagd over de eischen der militaire administratie, hoewel deze — Duval erkende het elders[5] — wat het vervullen van die voorwaarden betrof met meer toegevendheid te werk ging dan later het civiele bestuur. Deze klachten golden meer bepaald de Arabische bureaux, die door hunne speciale kennis en als blijvende lichamen onder afwisselende chefs, zich langzamerhand van agenten tot autoriteiten hadden weten op te werpen, tot de „sultans van de Arabieren;" die in de Europeesche kolonisten tegenstanders zagen met wie te rekenen viel, zooals zij, met de stamhoofden, eene vermindering zagen van hun invloed in de kantonneering en in den overgang van inlanders onder het civiele bestuur. Volgens hem waren het die bureaux die een en ander zooveel mogelijk belemmerden en de beschikbare gronden terughielden; waren het niet de kolonisten die wegbleven, maar stonden hun geen authentieke inlichtingen ten dienste, werden zij niet geholpen maar afgeschrikt: op de 36,198 personen die in 1854 naar Algerië gingen zouden er 26,595 zijn teruggekeerd omdat zij geen plaats konden vinden.[6] En zoo kreeg Algerië den roep van een land van

---

1 Blz. 42, 15 enz.
2 Blz. 75.
3 Blz. 42.
4 Blz. 86.
5 Blz. 75.
6 Blz. 106—111, 15, 76—77. Randon vermeldt (D. I. blz. 386) voor 1857, op 80,000 passagiers aan wie vrije overvaart verleend werd,

illusiën en teleurstelling! Overigens erkende Duval dat er overdrijving was in de klachten tegen de Arabische bureaux; erkende hij de gewichtige diensten die zij bij de militaire operatiën bewezen, en den heilzamen invloed dien zij over het algemeen op de inlanders uitoefenden; hij achtte ze zelfs onmisbaar, mits in hunne ondergeschikte rol van 1844. [1]

Volgens maarschalk Randon vonden die klachten vooral hun oorsprong in de hebzucht van kolonisten, die zich gaarne een deel der bezittingen van de inlanders zouden hebben toegeëigend, en hun daartoe allerlei strikken spanden, ware het niet dat de tusschenkomst der bureaux zulks belet had. [2]

De Broglie nam deze insgelijks in bescherming. Hij noemde ze o. a. „la véritable cheville ouvrière de la conquête française." [3] Speciaal aangewezen zijnde voor het beheer der inlanders met wie zij reeds op de slagvelden eene ridderlijke sympathie hadden aangekweekt, was al hunne belangstelling voor dezen. Vandaar mede eene soort van onverschilligheid voor de Europeesche kolonisten, die bij de inlanders golden als mercanti. Ook hij schetste die kolonisten als zijnde dikwijls aanmatigend en veeleischend, zonder kapitaal en zonder eerlijkheid, alles verwachtende van de regeering zonder zelven handen aan het werk te slaan, „faisant beaucoup de bruit pour peu de besogne, et prêts à disparaître demain." [4]

Doch de administratie in bescherming nemende tegen de kolonisten, veroordeelde de Broglie het concessie-stelsel, als een stelsel waarbij de staat zijn concessionaris koos maar deze niet zijne concessie; dat aan den kolonist bepaalde werkzaamheden voorschreef binnen een bepaalden tijd te verrichten op straffe van ontzet; dat van Algerië verwijderd hield de twee voorname elementen van kolonisatie, het kapitaal en den ondernemings-geest, die zich niet komen ves-

---

70,000 retours, doch schrijft dit toe aan besluiteloosheid, wat op die schaal minder aannemelijk is.

1 Blz. 99.

2 D. II. blz. 283—301.

3 Tweede artikel blz. 300.

4 Ib. blz. 327.

tigen waar zij voor alles permissie moeten hebben van en rekenschap geven aan de autoriteit. [1]

Vóór hem en terwijl dat stelsel nog in volle werking was, had Duval het bestreden als nadeelig voor de schatkist, belemmerend voor de kolonisatie en verdachtmakend voor de administratie door de mogelijkheid van begunstiging en willekeur; en daarentegen aangeprezen dat van publieke veiling der beschikbare terreinen. „La concession directe, nous n'ajoutons pas gratuite car aucune ne l'est, c'est la tutelle de l'état et la discipline officielle dans la colonisation. La vente des terres conférant la propriété définitive, c'est au contraire la liberté de l'agriculture et de ses légitimes spéculations; c'est pour chacun le gouvernement de ses propres affaires par l'affranchissement du sol et de l'homme. [2]" En elders: „quand un ingénieur veut dériver sur des terres le courant d'une rivière, il ne transporte pas l'eau goutte à goutte, il lui fait un lit, et bientôt obéissant à la gravitation, la veine liquide coule où la pente l'invite. Ainsi en peu de temps s'exécute une oeuvre que par la première méthode des siècles n'auraient pu accomplir. La concession c'est le transport goutte à goutte; la vente c'est le canal creusé". [3]

Het beeld is sprekend. Dat het gevolgde concessie-stelsel zeer langzaam en gebrekkig werkte is reeds gebleken. Voor het stelsel van veiling echter, is het beeld slechts juist op beperkte schaal, dewijl immigratie, kapitaal en werkkrachten maar niet als het water van de rivier voorhanden zijn en toevloeien, vooral niet in een land als Algerië. De berekening van Duval, dat de staat met den verkoop van de 6 millioen hect. gronds waarover hij in den Tell had te beschikken, in korten tijd 120 millioen franken kon realiseeren — de hect. gerekend ad 20 fr. [4] — gaat dan ook niet op. Verder waarschuwde Duval op grond van de opgedane ervaring tegen verkoop in rente-betaling in stede van tegen kapitaal, en stelde hij

1 Tweede artikel blz. 314—317.

2 Blz. 43.

3 Blz. 41.

4 Blz. 43 en 56. Duval noemt dat cijfer van 6 millioen op het gezag van den Moniteur universel; Randon spreekt van 3, 4 à 500,000 hect., dus hoogstens van 1½ millioen. Randon schijnt bouwgrond te bedoelen; mogelijk bedoelde de Mon. univ. grond in het algemeen.

voor om de terreinen die in publieke veiling niet verkocht mogten worden tegen eene vaste som van de hand te doen.[1]

Duval schreef het eerste gedeelte van zijn betoog over de „aliénation des terres" in het voorjaar van '56, toen de regeering besloot met de publieke veiling eene proef te nemen op kleine schaal. Dit had plaats in '56 en '57, zonder verdere voorwaarde dan het stellen van een borg in de provincie voor het voldoen van den koopprijs in 3 jaarlijksche termijnen.[2] De goede perceelen vonden gretige koopers, vooral toen voor tijdiger en ruimer publiciteit gezorgd was, en brachten tot 172 fr. per hect. op; de middelmatige gemiddeld 65 fr.[3] Intusschen werden gelijktijdig nog concessiën verleend, volgens Duval zelfs op ruimer schaal dan vroeger en soms in dezelfde streken waar gronden geveild werden hetgeen die veiling tegenwerkte; volgens de regeering echter, in de meer verwijderde streken waar men meende geen koopers te zullen lokken. Duval haalt te dezer gelegenheid tevens het volgend· merkwaardig staaltje aan van eene bekrompen opvatting der voorwaarden van verkoop, ten laste niet van de militaire maar van de domein-administratie: „un acquéreur s'est trouvé qui a déclaré que ne connaissant personne, il offrait de payer contant; il n'a pu faire agréer sa proposition, et si un habitant d'Alger, témoin de ce singulier incident, ne s'était spontanément offert comme caution, l'enchère du premier eut été annulée." Hij zegt dan ook: „dans l'intérêt des étrangers — die niet waren uitgesloten — et pour empêcher d'ailleurs qu'il ne se forme une classe parasite d'intermédiaires à titre de garants, il convient d'autoriser soit le dépôt d'un cautionnement en argent dans les caisses publiques, soit le paiement immédiat, en accordant un escompte égal à l'intérêt dont les paiements à terme sont susceptibles."[4]

Tegen het einde van Randon's bestuur zien wij dus het stelsel van veiling in werking naast het concessie-stelsel, dat eerst in 1860 verlaten doch later gewijzigd weer hernomen werd. Die eerste veilingen op kleine schaal hebben

---

1 Blz. 49, 47.
2 Duval, blz. 52 en 54.
3 Duval, blz. 51 en 57.
4 Blz. 54—55.

natuurlijk slechts weinig invloed kunnen uitoefenen op het toenemen van de immigratie die wij reeds kennen, en nog minder op de resultaten van den landbouw die wij thans nader gaan vernemen.

Landbouw en veeteelt. Volgens Duval bevonden zich van de 180,000 Europeanen op het einde van 1857 in Algerië aanwezig 112,000 in de steden; van de overige 68,000 op het land verspreid hielden 23,000 zich bezig met kleinhandel en industrie, zoodat voor de eigenlijke landbouwende klasse 45,000 personen of 10,000 gezinnen overbleven. De Broglie verklaart het betrekkelijk groote getal van kleinhandelaars en industrieelen uit de aanwezigheid eener sterke legermacht, en spotvogels, zegt hij, beweerden toen niet geheel zonder grond dat de kolonisatie van Algerië „consistait tout entière dans la cantine de l'armée française." [1] 31 Dec. 1851 werd de landbouwende klasse geschat op hoogstens ¼ van 131,000 zielen dus op hoogstens 32,750; 31 Dec. '57 bedroeg zij 45,000; in 6 jaar tijds was zij dus slechts toegenomen met 12,250 à 13,000, of met 2,100 's jaars.

Zooals wij weten, werden over hetzelfde tijdvak 130,000 hect. meer in cultuur gebracht. Het totaal der concessiën bedroeg op het einde van 1856, 264,785 hectaren. Voor de 10,000 gezinnen van 1857, 280,000 hect. stellende, geeft dit gemiddeld 28 hect. per gezin, of 6 à 7 per hoofd.

De inlanders bebouwden in 1856, 2,082,524 hect. tegen 1,765,071 in 1855, of 317,453 meer. [2]

Afgaande op deze uitbreiding en op de enkele cijfers die de „Mémoires" meedeelen, zou men tot de gevolgtrekking komen dat de graanbouw eene buitengewone vlucht had genomen. Zoo zegt Randon, [3] dat in de 10 eerste maanden van 1855 negenmaal meer koren naar Marseille werd uitgevoerd dan in 1851, namelijk 547,520 hectol.; en dat terwijl in 1850 voor 14½ millioen aan granen werd ingevoerd, Algerië in 1854 en '55 [4] voor nagenoeg 20½ millioen uitvoerde,

[1] Tweede artikel blz. 310. De Ann. d. D. M. 1857/58 (blz. 130) geeft voor 31 Dec. '57 dezelfde totale cijfers, doch onderscheidt die 23,000 kleinhandelaars niet van het overige der landelijke bevolking.

[2] Ann. d. D. M. 1856/57 blz. 112.

[3] D. I. blz. 408.

[4] R. noemt 1855 en 56 wat onjuist is: zie D. I. blz. 445.

ongerekend de 30 millioen kil. koren, meel en beschuit aan het Krimleger verstrekt. Maar op dat verschil tusschen in- en uitvoer vóór en na 1851 had vooreerst invloed de tariefs-hervorming van dat jaar; en wat de jaren '54 en '55 betreft, deze kunnen moeielijk als termen van vergelijking dienen. De speculatie-geest toen door den oorlog in het oosten opgewekt, leidde er toe om den geheelen voorraad van Algerië uit te putten, tot den silo (kuilen) voorraad van de inlanders, hetgeen dan ook hongersnood ten gevolge had toen de oogst van '56 door buitengewone droogte slecht uitviel. Die speculatie-geest werkte mede tot de meerdere bebouwing welke van '55 op '56 bij hen viel waar te nemen en die slechts van tijdelijken aard was. De „Mémoires" wijzen er verder op,[1] dat in '57 voor eene waarde van 6,147,420 fr. aan meel werd uitgevoerd, zijnde driemaal meer dan in 1851. Eene vergelijking van twee jaren voor dit eene artikel, waarbij dan nog het verschil in marktprijs zou te pas komen, kan evenmin dienen tot maatstaf voor den vooruitgang van den landbouw. Met evenveel recht zou men uit eene vergelijking van de jaren '54 en '55 met '56 en '57, toen de uitvoer van granen over het algemeen veel geringer was, tot achteruitgang kunnen besluiten.[2] Alles te zamen genomen en bij gebrek van meer afdoende cijfers, geeft de meerdere bebouwing van 130,000 hect. door Europeesche kolonisten, mijns inziens, de ware winst aan gedurende het bestuur van maarschalk Randon.

Aan aanmoedigingen van allerlei aard had het intusschen niet ontbroken. Evenals Bugeaud verwachtte Randon voor Algerië's toekomst juist het meest van den landbouw. In de verschillende provinciën waren landbouw-vereenigingen opgericht, tentoonstellingen georganiseerd, jaarlijksche en driejaar-

---

1 D. I. blz. 444.

2 Volgens den Ann. d. D. M. 1855/56 blz. 136 bedroeg o. a. de uitvoer in 1854: 1,033,718 hectol. koren; in 1855: 1.232185.

Volgens den Ann. 1856/57 blz. 116, en 1857/58 blz. 133 werden uitgevoerd in:

1856.			1857.		
460,000	hectol.	koren.	351,000	hectol.	koren.
247,000	„	haver.	59,000	„	haver.
800,000	kil.	meel.	207,000	kil.	meel.

van welke cijfers sommige weinig overeenkomen met die der „Mémoires."

lijksche benevens eene permanente te Algiers, prijzen uitgeloofd, enz.

Voor de tabak- en de katoen-teelt ging de regeering verder; de maarschalk zegt: „fit mieux encore.”[1] Zij bepaalde zich niet tot het geven van instructiën, het uitloven van prijzen en het teelen van plant-gewassen in de pepinière van Algiers, maar nam desverkiezende den oogst tegen een loonenden prijs voor hare rekening.

Een en ander maakte dat het getal tabaksplanters in 1857 geklommen was tot 3297 die 3749 hect. bebouwden tegen 537 planters en 444 hect. in 1851, en dat de opbrengst ruim 4 millioen kil. meer bedroeg. In 1866 was de geheele produktie echter slechts ruim 2 millioen kil., in 1865 2½.[2] Volgens Duval is die tabak van betere kwaliteit dan de fransche, betaalde de regie, in 1855, 140 fr. voor de 100 kil., doch kocht de partikuliere handel de beste soorten. Wij zullen later zien dat de tabaks-cultuur sedert eene groote uitbreiding gekregen en aan den staat belangrijke winsten bezorgd heeft.

Tot aanmoediging van deze cultuur gaf het bestaande regie-stelsel gereede aanleiding, en men behoefde niet te twijfelen aan de uitkomst. Een en ander echter was niet het geval met de katoenteelt, die de regeering in Algerië wilde acclimatiseeren. Hare bescherming had wel ten gevolge dat in 1855 zeven en dertig maal meer hect. beplant werden dan in 1851, namelijk 1923, die in 1856 200,000 kil. van de beste soort opleverden; de produktie klom wel in 1865 tot 860,570 kil.,[3] dank zij ook den prijs van 20,000 fr. dien de Keizer vijf achtereenvolgende jaren uitloofde; maar die teelt beantwoordde ten slotte niet aan de verwachting die ook Duval er van had, en zullen wij, aan eigen krachten overgelaten, met een klein cijfer terugvinden. Ter zake van die bescherming zeide een spotvogel tot de Broglie: „à ce compte on ferait pousser du vin sur les tours de Notre-Dame sans se ruiner”.[4]

De „Mémoires” vermelden niet dat de regeering de op-

---

1 D. I, blz. 415.
2 R. D. I, blz. 415—416.
3 Ib. blz. 416—417.
4 Tweede artikel blz. 308.

brengst van de cochenille- en opiumteelt tot 1859 geheel voor hare rekening nam; en dat verder allerlei speciale cultures: koffij, thee, vanille, gember, peper, zijde, indigo enz. werden beproefd en aangemoedigd, hoewel noch het klimaat noch de bodem van Algerië daartoe geschikt zijn. Dit alles gaf dan ook slechte resultaten, en met het ophouden van de officiëele en dure bescherming verviel ook de teelt. Deze had bovendien het nadeel dat zij de aandacht van de ware cultuur aftrok.

Algerië is het land van den graanbouw en de veeteelt.

Van de granen komen voornamelijk in aanmerking: koren, gerst en maïs; verder haver, gierst, rijst, boekweit, kanariezaad. Het koren is van zeer goede hoedanigheid, en kostte in 1855 in loco 11.50 à 20 fr. de hectoliter. De oogsttijd is Mei—Juni, en reeds in Juli kan een deel van den oogst worden uitgevoerd, zoodat Frankrijk den zijnen geduldig kan afwachten.

Ook het vlas, „plante spontanée du pays", zegt Duval, geeft goede resultaten.

Zoo is het ingelijks met de alfa (lygeum spartum), eene eenjarige plant die voornamelijk op de hoogvlakten groeit, en waarvan de uitvoer voor de papierfabrikatie, voornamelijk naar Engeland, thans zeer aanzienlijk is.

Ook voor den wijnbouw is Algerië gunstig. Goed verzorgd, kunnen de Algerijnsche wijnen met de Spaansche concureeren. Aanvankelijk en hoewel de produktie gering was, waren zij onderworpen aan een hoog tarief tot bescherming van de Fransche wijn-industrie, hetgeen ten gevolge had dat zij de Fransche wijnen uit Algerië verdrongen. Die produktie is sedert aanzienlijk toegenomen. In 1865 bebouwden de Europeanen 7897 hect., gevende 70,000 hectol. wijn, waarvan slechts 272 in Frankrijk werden ingevoerd. „Voilà bien en vérité de quoi inquiéter les vignerons de l'Hérault et du Gard," spotte Duval. De inlanders bebouwden toen 3000 hect.

Voor verdere bijzonderheden betreffende de landbouwprodukten, groenten, vruchten enz. moeten wij verwijzen naar de verslagen van Duval over de Parijsche tentoonstellingen van 1855 en 1867.

Veel deed de regeering tot verbetering van den vee-

stapel, voornamelijk van de schapenfokkerij, ten einde Frankrijk, dat jaarlijks voor 40 à 50 millioen wol uit den vreemde trok, zooveel mogelijk onafhankelijk te maken.[1] Van hoeveel belang de katoenteelt en de wolproduktie met de daarmede in verband staande industrie voor Algerië zelf zijn, moge o. a. daaruit blijken dat er in 1857 voor eene waarde van bijna 30 millioen franken aan geweven goederen werden ingevoerd.[2] De wol-produktie belooft betere resultaten dan de katoenteelt.

Het vermeerderen van de kudden schapen, zegt maarschalk Randon, is eene gemakkelijke zaak in de zuidelijke streken van Algerië, die zich daartoe uitmuntend eigenen. — Voor die streken schijnt nog het spreekwoord te gelden: „hoe meer kinderen, hoe meer schapen," dat sedert de tijden van Abraham voor andere gewesten eenige wijziging onderging. — Meer moeite kostte het om het ras te veredelen, waartoe fokvee uit het zuiden van Frankrijk met goed gevolg werd ingevoerd; evenzoo om de inlanders er toe te brengen hunne kudden beter te verzorgen vooral gedurende den regentijd, ze op minder ruwe wijze te scheeren en de wol beter te sorteeren. De uitkomsten vermeldt Randon niet; hij sprak alleen de verwachting uit dat binnen weinige jaren de wol 3 à 4 maal meer waarde zou hebben, en de produktie 15 à 20 millioen kil. zou bedragen.[3] In 1857 bedroeg zij 5,190,000 kil.[4] In 1867 constateerde Duval vooruitgang.

Eene statistiek van den veestapel geven de „Mémoires" niet. Zij vermelden enkel dat de uitvoer van rundvee die in 1852 eene waarde van 117,260 fr. vertegenwoordigde, in 1858 656,050 fr. beliep.[5] In 1869 telde de veestapel 7,800,000 stuks, doch dat was het jaar na den grooten hongersnood van 1867—68; in 1874, nagenoeg 15,000,000.[6]

Het land is rijk in fourrage. In 1854 werden meer dan 100,000 centenaars fourrage aan het Krimleger verzonden, en in 1855 door de provincie Constantine alleen

1 R. D. I. blz. 429.
2 Ann. d. D. M. 1857/58 blz. 132.
3 D. I. blz. 422.
4 Ann. d. D. M. 1857/58 blz. 133.
5 D. I. blz. 444.
6 Regeerings-verslag van 1875.

meer dan 125,000. Bij gebrek aan wegen, handen en débouchés, schreef Duval in 1855[1], blijft jaarlijks het grootste gedeelte van het hooi ongebruikt.

Remonte. Algerië is ook het land voor het paard. De Arabier, zegt Randon, heeft aangeboren liefde voor het paard, maar geen zorg genoeg; hij laat het in den regentijd zonder voldoende beschutting en voedsel, andermaal een gevolg van zijn zwervend leven. Dit en de aanhoudende oorlog waren de oorzaken van achteruitgang in getal en gehalte. Ook het getal dekhengsten was onvoldoende, en de remontedienst gebrekkig georganiseerd. Randon centraliseerde dezen dienst onder een ervaren hoofdofficier, en richtte in de provinciën in evenredigheid met de produktie remonte-depots op, die niet enkel met den aankoop belast waren, maar tevens met het toezicht op de fokkerij en de behandeling van de jonge paarden. Met medewerking van de inlandsche hoofden werden nog 100 dekhengsten uitgezocht en aangekocht, die, door den staat verzorgd, echter het eigendom bleven van de stammen en jaarlijks op aangewezen punten beschikbaar waren. Premiën werden uitgeloofd voor de best gevormde en de best verzorgde veulens. De gekantonneerde Spahis zouden behalve hun dienstpaard eene merrie ter verzorging krijgen; de wijze van stalling en de behandeling van paard en veulen in deze smala's gevolgd, moesten aan de inlanders tot voorbeeld strekken. Eindelijk werden provinciale en algemeene tentoonstellingen met wedrennen en fantasia's ingesteld, tot het opwekken van de op dit punt zoo ontvlambare eigenliefde der inlandsche hoofden. Het gevolg van een en ander was dat het getal hengsten weldra het vijfvoudige bedroeg; en dat terwijl in 1851 slechts 2321 merriën gedekt werden, dit getal in 1856 16,676, in '57 18,000 en in '58 zelfs 26,000 beliep. Achtereenvolgens konden zoodoende verscheidene regimenten lichte kavalerie van uitmuntende oorlogspaarden voorzien worden. In 1851 was de prijs van het remonte-paard ongeveer 300 franken. Slechte jaren, vooral de groote hongersnood van 1867—'68, veroorzaakten echter weer sterken achteruitgang.

Boschwezen. In Oran en Algiers vindt men slechts

[1] Blz. 159.

kleinere bosschen; in Constantine daarentegen uitgestrekte wouden, vooral tusschen Boegia en la Calle: eikensoorten, tuja's (cypressen-soort), ceders, pistache-boomen, enz. Op de Parijsche tentoonstelling van 1855 was Algerië vertegenwoordigd door 140 houtsoorten. [1] Zijne bosch-oppervlakte vinden wij geschat op 2,257,272 hect. [2] Voor de exploitatie van den kurk-eik, die nagenoeg 1/4 van het geheel inneemt, waren sedert 1841 aan verschillende maatschappijen concessiën verleend ten bedrage van 146,000 hect., die 1,150,000 kil. kurk opbrachten. Die exploitatie, zegt Randon, geschiedde echter niet altijd met de noodige zorg of nauwgezetheid; boschbranden hetzij uit moedwil of onvoorzichtigheid van de inlanders, of ter ontginning kwamen menigvuldig voor; het vee vernielde veel jong hout, en voor beter toezicht, onderhoud en aanplanting werden buitengewone maatregelen vereischt. Naast den gewone dienst voor het boschwezen werd door Randon in iedere provincie eene kompagnie „militaire planters en houthakkers" opgericht, door wier toedoen o. a. op verschillende punten nieuw hout verrees. Van de bosschen van Algerië koesterde Randon groote verwachtingen voor de toekomst. Volgens Duval leveren zij houtsoorten voor alle takken van industrie op. Scheepsbouw en meubelmakerij, de meest eischende, zeide hij in '55, kunnen in de Algerijnsche bosschen een overvloedigen rijkdom vinden „dès que la douane consentira à lever le veto de ses taxes;" naast den tuja zullen mahonie- en palisander-hout verbleeken. [3] Op de tentoonstelling van '67 waren speciemen van constructiehout van kolossale afmetingen aanwezig, o. a. rondeelen van 1½ à 2 m. in middellijn. [4] Onder de budget-inkomsten voor 1857 en '58 komen de bosschen nog slechts voor met een bedrag van 150,000 fr. tegen 60,000 in '54. [5]

Handel en nijverheid. Van kamers van koophandel vonden wij reeds in 1844 gewag gemaakt, mogelijk bestonden zij reeds vroeger; af en toe werden nieuwe opgericht. De „Mémoires" spreken er niet van.

---

[1] Duval blz. 155.
[2] Stat. gén. 1873—'75, blz. 303.
[3] Blz. 191—'92.
[4] Ib. blz. 214.
[5] Ann. d. D. M. 1856/57 blz. 113, 1857/58 blz. 133 en 1853/54 blz. 112.

Zij wijzen op eenigen vooruitgang in de nijverheid, die in Algerië nog weinig ontwikkeld was en door een hoog tarief gedrukt bleef.

Zoo in de meelfabrieken, waartoe van 1852—58 meer dan 40 watervallen werden geconcessioneerd, terwijl enkel over 1857 tot het oprichten van 8 stoomgemalen vergunning werd verleend.

Zout wordt in groote hoeveelheden gewonnen.

Algerië is rijk in ertsen. Enkel in de provincie Algiers zijn 47 metaal-lagen bekend, doch tijdens het bestuur van Randon werden slechts 5 daarvan geëxploiteerd. De voornaamste mijnen waren: de ijzermijnen van Mokta el Hadid (Karezas, Aïn Mokra) nabij Bona, wier kwaliteit die van het Zweedsche ijzer evenaren of zelfs overtreffen zou; de kopermijnen vån Oued Allelah bij Tenes, van Oued Merdja en van Mouzaïa beiden bij Blida; de loodmijnen van Ghar Rouban nabij Nemours op de grens van Marokko, en de zilverhoudende loodmijn van Kef oum Theboul op de grens van Tunis bij la Calle. [1]

De uitvoer van ertsen bedroeg in 1857 elf millioen kil., als: 4,205,400 ijzer-, 1,415,000 koper-, en 5,424,000 looderts. [2]

Blijkens het verslag van Duval over de tentoonstelling van 1867 kwijnden toen de kopermijnen van Tenes en Mouzaïa, deels door armoede van erts, maar meer nog door gebrek aan kapitaal en duurte van transport. De ijzermijnen van Mokta el Hadid daarentegen, toen reeds door een spoorweg met Bona verbonden, bloeiden zeer; zij bezigden toen 190 arbeiders, waarvan 100 inlanders, en produceerden 2,000,000 centenaars erts per jaar.

Deze tak van industrie is vooruitgaande.

De voornaamste marmer-groeven, reeds door de Romeinen gewaardeerd, zijn die van Filfilla nabij Philippeville, en van Takfatet (Aïn Tebbaleck) aan den weg van Oran naar Tlemcen. De eerste levert wit marmer, dat volgens Duval met het carrarisch marmer kan wedijveren; de uitvoer bedroeg in 1856 16,110 cent. [3] Het doorschijnend

---

1 R. D. I. blz. 422—443

2 Ann. d. D. M. 1857/58 blz. 133.

3 Ann. d. D. M. 1856/57 blz. 116.

onyx-marmer van Aïn Tebbaleck is nog kostbaarder; de kubieke meter daarvan wordt geschat op 4000 fr. [1] Volgens het verslag van Duval over de tentoonstelling van 1867, was eene nieuwe mijn van onyx-marmer ontdekt nabij Nemours; anderen noemen Tlemcen.

Onder de inlandsche nijverheids-produkten neemt vooral de olijf-olie eene voorname plaats in. In 1857 bedroeg de uitvoer daarvan bijna 3 millioen franken. Het totaal der olijfboomen van Algerië, die daar de grootte bereikt van den eik in Frankrijk, bedraagt meer dan 3 millioen. Kabylië vooral is het land der olijfboomen en het centrum van produktie van den olie, doch deze geschiedt nog op zeer gebrekkige wijze. [2]

Dit voor de voornaamste bijzonderheden. Overigens kan de handels-beweging eenigen maatstaf geven voor den vooruitgang van Algerië. Over de jaren 1847—51 bedroeg de in- en uitvoer te zamen gemiddeld 87½ millioen fr. 's jaars; [3] over de jaren 1852—58 gemiddeld 130 millioen, [4] dus gemiddeld 42½ millioen meer. De tariefs-hervorming van 1851 droeg daartoe veel bij. In 1857 werden in- en uitgeklaard 5499 schepen metende 770,688 ton, de kustvaart van Algerië (6652 reizen met een transport van 310,245 ton) daaronder niet begrepen. [5]

Publieke werken. Voor de publieke werken had de Turksche heerschappij weinig of niets gedaan. Wanneer men ziet wat de Fransche regeering in minder dan een halve eeuw tot stand bracht, dan kan men haar den lof van activiteit niet onthouden, en merkwaardig is de wijze waarop vele van die werken, al vechtende om zoo te zeggen, tot stand kwamen.

Tijdens het bestuur van Randon werd de prachtige haven van Algiers, die terstond na de verovering onderhanden was genomen, nagenoeg voltooid. Te Cherchell, Oran, Nemours, Mostagenem, Dellys, Boegia, Philippeville en

---

[1] Conv. Lexikon, 7es Heft 1875.
[2] Duval blz. 208.
[3] Ann. d. D. M. 1853/54 blz. 115.
[4] R. D. I. blz. 446.
[5] R. D. I. blz. 446—447.

Stora, te Bona en la Calle werden de havenwerken verbeterd of daargesteld, en tal van lichttorens verrezen langs de kust.

In een land zonder bevaarbare rivieren als Algerië, hebben de wegen een buitengewoon belang, en toch ontbraken deze bij de komst der Franschen nagenoeg geheel. In de provincie Constantine bv. bestond geen enkele rijweg vóór 1846, toen het leger dien van Philippeville naar de hoofdplaats voltooide. Onder Randon werd van de wegen veel werk gemaakt. Behalve die reeds vermeld bij de verovering van Kabylië kwamen tot stand: in de provincie Algiers, de groote wegen van de hoofdstad naar Dellys en Tizi Oezoe, naar Miliana en Cherchell; buurtwegen naar Aumale, Orleansville, Tenied el Haad; — in de provincie Oran werden die van de hoofdplaats naar de onderafdeelingen Tlemcen, Mostagenem, Mascara en Sidi bel Abbes in onderhoud genomen; — in Constantine werd de weg naar Batna gedeeltelijk oostwaarts verlegd door het vruchtbare dal van de Boe Merzoeg, begonnen aan de wegen van de hoofdplaats naar Tebessa en Setif, en van Batna naar Lambessa, terwijl die van Philippeville naar Bona gedeeltelijk verbeterd, en de wegen van Bona naar l'Edough en Guelma voltooid werden. Randon schat de uitgestrektheid van de wegen door het leger aangelegd op meer dan 6000 kilom. [1] Het beplanten daarvan werd aangemoedigd, en er verrezen verscheidene caravanserails.

Het decreet van 8 April 1857 stelde een net van spoorwegen vast. De quaestie van spoorwegen voor Algerië kwam reeds in '32 en '33 ter sprake, doch geraakte op den achtergrond tot den val van Abd el Kader in '47. Verschillende lijnen werden ontworpen, doch ten slotte werd al het voorgestelde brokwerk verdrongen door een algemeen plan over eene uitgestrektheid van 1200 kilom. In zijne algemeene strekking warm voorgestaan door generaal Chabaud Latour, die reeds in '53 het denkbeeld had aangegeven eener leening tot dat einde van 300 millioen fr. waarin tevens de noodige verbeteringen aan verdere wegen en havenwerken begrepen waren, werd het bij bovenge-

[1] D. I. blz. 498.

noemd decreet vastgesteld.[1] Het net zou bestaan uit: 1°. eene hoofdlijn evenwijdig aan de kust, van Algiers oostwaarts naar Constantine over Aumale en Setif, westwaarts naar Oran over Blida, Orleansville en St. Denis du Sig; 2°. lijnen van de voornaamste havens naar de hoofdlijn als: van Bona over Guelma en van Philippeville, beiden naar Constantine; van Boegia naar Setif; van Tenes naar Orléansville; van Mostagenem en Arzew naar Relizane; van Oran over Sidi bel Abbes naar Tlemcen. Aan den spoorweg van Algiers naar Blida werd onmiddellijk begonnen, en in 1858 was de eerste sectie (Algiers—Boeffarick) reeds voltooid. Dit werk geschiedde door den staat, doch werd in 1860 door eene gesubsidieerde anonieme maatschappij overgenomen en voortgezet.[2]

Aan telegraaf-lijnen waren in 1858 2000 kilom. gelegd met 29 kantoren, wier opbrengst toen reeds 200,000 fr. bedroeg. Sedert 1 Oct. '57 was Algerië door een onderzeeschen kabel met Frankrijk verbonden.[3]

Wegen en havens zijn noodig voor het transport van de produkten, maar in Algerië dat onder een droogen hemel en den verschroeienden adem van den Sirocco ligt, zijn in de eerste plaats besproeings-werken noodig ten einde produkten te kunnen teelen: kanalen, stuwen, reservoirs, waterleidingen. Reeds waren aangelegd 254 kilom. kanaal, 75 kilom. riool, 116 kilom. waterleidingen, waarvan sommige in trotschen bouw de Romeinsche evenaren.[4] De „Mémoires" sommen verschillende werken van dien aard op die onder Randon ondernomen of voltooid werden, als: de stuwen van Marengo en Laghoeat in de provincie Algiers; in die van Oran het kanaal der Mekerra, en de voltooing van het irrigatie-stelsel der Habra-, Sig- en la Mina-vlakten; idem in het dal van de Boe Merzoeg en de oase van Biskara der provincie Constantine; eindelijk waterleidingen om een 20tal plaatsen van voldoend drinkwater te voorzien. Duval

---

1 Ann. d. D. M. 1857/58 blz. 132; Duval blz. 17 en volg; Randon, D. I. blz. 491.

2 Zie de wet van 20 Juni 1860 (J. d. P. blz. 74), en het decreet van 18 Sept. 1860 (ib. blz. 166.)

3 Ann. d. D. M. 1557/58 blz. 134.

4 Tijdschrift voor staathuishoudkunde en statistiek VIII 103. 1852.

schreef niettemin in 1860, dat dit alles nog niets was naast hetgeen te doen bleef, en gaf te verstaan, dat de regeering slechts het initiatief van de provinciën, de gemeenten en de particulieren in dit opzicht had te steunen om veel tot stand te zien komen. [1] Over dat initiatief van de particulieren zullen wij later echter een ander getuigenis vernemen.

Vóór de komst van Randon waren reeds 7850 hect. moeras drooggelegd; onder zijn bestuur werd daarmede in de drie provinciën krachtig voortgegaan.

Zeventig dorpen werden opgericht of bevolkt, enz.

„Toutes ces voies de communication," zegt de maarschalk, „tous ces travaux de desséchement, de terrassement, d'établissement de chemins de fer, de conduites d'eau etc. sont l'oeuvre de nos soldats. L'armée d'Afrique, imitant en cela les légions romaines, faisait succéder avec une égale ardeur aux travaux qui donnent la victoire dans les combats, ceux qui affermissent la conquête du pays et développent la prospérité. Sous le gouvernement du maréchal Randon, du mois de Septembre au mois de Janvier, époque où les opérations militaires étaient terminées, toutes les troupes dans les trois provinces, étaient sur les chantiers. C'était un effectif, en moyenne, de quarante mille travailleurs qui, pendant quatre mois, se livraient à ces rudes labeurs dont la colonie devait si heureusement profiter. . . . L'époque des travaux était devenue pour les troupes une habitude comme celle des expéditions; et les soldats, indépendamment de la satisfaction d'accomplir un devoir à l'égard de cette nouvelle patrie, y trouvaient encore l'avantage que leur procurait la légitime indemnité due à leurs travaux, et qui concourrait puissamment à entretenir leurs forces. Jamais la santé de l'armée n'était meilleure que dans les camps des travailleurs, et jamais les effectifs ne furent plus au complet en hommes prêts à entrer en campagne. La guerre de Crimée put le faire connaître." [2]

De uitgaven voor de hier bedoelde werken beliepen onder Randon's bestuur nagenoeg 41½ millioen franken. Aan den afzonderlijken tak van dienst, „bâtiments civils," werden na-

[1] Blz. 78.
[2] D. I. 397—'98.

genoeg $6^3/_4$ millioen besteed. Eindelijk werd de kazerneering van 40,000 op 70,000 man, en de hospitaal-ruimte van 5000 op 9000 gebracht.

Met zekere voorliefde spreekt Randon over de artesische putten die onder hem in de Z. O. oasen der provincie Constantine geboord werden. Dit geschiedde op het initiatief van den te Batna bevelvoerenden generaal Desvaux. De civiele ingenieurs Laurent en Jus kwamen in '55 en '56 den geologischen toestand van het terrein onderzoeken. Toen dit onderzoek gunstig uitviel, werden twee ateliers georganiseerd ieder van 30 soldaten, de voornaamste onder Jus, de andere onder luit. Lehaut van de Spahis; in twee jaar tijds boorden zij 29 putten en begonnen aan een gelijk getal. In die oasen bestonden uit vroegere tijden reeds enkele artesische putten door de inlanders met hunne gebrekkige middelen gegraven, doch langzamerhand min of meer verzand, en die oasen waren den ondergang nabij toen de Franschen in 1854 Toegoert bezetten en haar redding brachten.[1] Wanneer men overweegt wat een aldus verkregen waterrijkdom, gelijkstaande met dien van al de artesische putten van Frankrijk te zamen, voor die dorre streken beteekenen moet, dan zal men beseffen dat geen weldaad deze in de verte kon evenaren; en zoowel de voorliefde waardeeren waarmede de maarschalk daarvan gewaagt, als de dankbaarheids-betuiging te dier gelegenheid van een der invloedrijkste marabouts, die juist van eene bedevaart naar Mekka was teruggekomen: „Bénissez," zeide hij tot zijne geloofsgenooten, „bénissez les Français qui, en vous donnant la paix et la sécurité, vous ont préparé une prospérité qui dépasse vos espérances. Vous aviez vu arriver avec effroi, il y a deux ans, ces soldats, que vous aimez aujourdhui pour le bien qu'ils vous ont fait. Je viens de traverser beaucoup d'états musulmans; j'ai trouvé partout injustice et violence, les routes livrées au brigandage; je n'ai respiré librement que depuis l'instant où j'ai mis le pied sur le territoire soumis à la domination de la France."[2] Ik wil gaarne gelooven dat deze marabout aldus in oprechtheid gesproken heeft; maar die woorden hebben niet belet dat zijne ge-

---

[1] Duval blz. 142—'43.

[2] R. D. I. blz. 275—'76.

loofsgenooten in latere jaren weer in opstand zijn gekomen. De trouw der inlanders blijft twijfelachtig. [1]

De vreugde waarmede zij die nieuwe waterbronnen begroetten, schetste Duval in levendige kleuren in zijn artikel „Les puits artésiens du Sahara;" [2] en hij sprak daarin ten slotte de verwachting uit, dat met het aldus vermeerderen van het aantal etappen in de Sahara, de karavanen van Tomboektoe, die sedert de Fransche overheersching naar Marokko en Tunis uitweken, andermaal hun weg over het thans veiliger Algerië zullen nemen. Tot het bereiken van dit doel werden nog andere stappen gedaan, zooals wij later zien zullen.

Godsdienst en openbaar onderwijs. Het onderwijs, zeker het beste middel tot ontwikkeling, meende men dat tevens een der krachtigste tot de trapsgewijze assimilatie zijn zou.

In 1848 werd alleen het inlandsch onder den M. v. O. gelaten, en het overige bij besluit van 16 Augustus gebracht onder het ministerie van openbaar onderwijs, dat gemakkelijker goede docenten kon bekomen, zegt Duval. [3] Sedert dien tijd, vooral sedert '50, besteedde men daaraan veel zorg. De wet van 15 Maart 1850 op het lager onderwijs in Frankrijk werd echter niet op Algerië toegepast, en het onderwijs bleef hier zonder wettelijke regeling tot in 1875; echter volgde men voor het middelbaar de reglementen en wetten van het moederland. [4]

Lager onderwijs. Van het onderwijs in de stammen zegt Randon alleen dat het gegeven werd door meestal onwetende tolba's en hervorming en toezicht vereischte. Inderdaad, want in die meer dan 2000 zaouïas wordt weinig anders onderwezen als het opzeggen van den koran en haat jegens Frankrijk. [5] In de steden en dorpen waren door de

---

[1] „Là tout pour les Français", antwoordde op zijn tong wijzende, een der meest bevriende inlandsche hoofden aan mijn bataillonskomt. tijdens den veldtocht van '51, en „là rien," de hand op het hart leggende.

[2] Blz. 141 en volg.

[3] Blz. 93.

[4] Regeerings-verslag van 1875.

[5] P. Blanc „La fusion des races en Algérie": Economiste français, 3 Maart 77.

regeering scholen opgericht, meestal gemengde, d. i., voor europeesche en arabische kinderen, en naarmate van de verhouding, onder Fransche of inlandsche onderwijzers. In 1852 bedroeg hun getal 223 met 12,766 leerlingen; in '57 410 met 25,000. De „Mémoires" zeggen niet hoeveel muzelmansche; de jongste statistiek wijst er slechts 1864 aan op de meer dan 45,000 leerlingen, dus een uiterst gering getal voor eene 8 à 9 maal sterker bevolking. In de voornaamste steden bestonden afzonderlijke meisjes-scholen, waarbij dit verschijnsel zich nog sterker voordeed, en de proef met eene afzonderlijke school voor inlandsche meisjes te Algiers mislukte: in 1850 geopend moest zij in 1861 gesloten worden.[1] Behalve de regeerings-scholen vermelden de „Mémoires" tal van geestelijke scholen van Roomsch-Katholieke genootschappen, waarin niet minder dan 10 à 11,000 kinderen onderwijs genoten; hieronder ook weeshuizen, waar tevens landbouwkundig onderricht gegeven werd. Israelieten hebben hunne bijzondere scholen (midrashim), doch bezochten ook de openbare school.

Voor het middelbaar onderwijs, bijna uitsluitend door europeesche kinderen gevolgd, telde men: een lycaeum te Algiers met 230 leerlingen in 1852, en 451 in '58; 5 collegies te Bona, Constantine, Philippeville, Oran en Mostagenem; benevens 2 Jezuiten-collegies te Oran en Constantine.

Cursussen voor de Arabische taal bestonden te Algiers, Oran en Constantine. Intusschen werd daar ook onderwijs gegeven in den godsdienst en het recht, en was het noodig daarop toezicht te houden om te voorkomen dat die medersa (medreça)[2] kweekscholen werden van geloofshaat en verwijdering. De regeering richtte daarom eigen medersa op te Algiers, Tlemcen, Constantine en Medea (deze later overgebracht naar Blida en verder opgeheven), die tevens de opleidingsscholen moesten zijn van inlanders tot openbare betrekkingen en kweekscholen van verdraagzaamheid. Deze

---

[1] P. Blanc, als voren.

[2] Medersa zijn eigenlijk scholen waar het Mohammedaansch recht onderwezen wordt. Roussel: „la Justice en Algérie": Revue d. D. M. 1 Août 76, blz. 693.

medersa bloeiden echter niet, en telden van 1872—'73 te zamen slechts 120 leerlingen.

In '57 deed de regeering een stap verder, en opende te Algiers, onder christen-leeraars, het reeds vroeger genoemde „Collége-Arabe-français," bestemd voor arabische kinderen, doch waarin ook europeesche als externen konden worden toegelaten. Het doel was tweeledig, namelijk: om aan de inlandsche beter onderwijs te geven, en om door dagelijksche aanraking van inlandsche met europeesche kinderen toenadering en wederzijdsche taalkennis te bevorderen. Duval was van eene andere zienswijze. Hij beschouwde dat collegie als een stap terug op den weg der assimilatie; volgens hem was het toelaten van europeesche externen „un palliatif sans portée," met a. w. eene vergunning waarvan geen gebruik zou worden gemaakt, en zou dat collegie dus in werkelijkheid zijn een zelfstandig arabisch; men zou beter gedaan hebben met daarvan een aanhangsel te maken van het te Algiers bestaande lycaeum.[1] — In die inrichting, waarin het arabisch element op den voorgrond stond, heeft men, een uitvloeisel te zien van de wijze waarop het Keizerrijk de assimilatie begreep, namelijk in den zin van een parallellisme, zooals reeds gezegd is; bij „Justitie" enz. zullen wij die richting duidelijker zien uitkomen. — Vacherot had er eene andere grief tegen. Dat collegie, zegt hij, zou een vruchtbare maatregel hebben kunnen zijn om eene grondige hervorming van de stam-organisatie voor te bereiden, indien de administratie niet tot beginsel had aangenomen om daarin uitsluitend op te nemen „de jeunes nobles, de futurs représentants de l'aristocratie," aan wier hervorming Vacherot twijfelt.[2] Volgens Randon leidden de goede resultaten die het gaf tot het oprichten eener dergelijke instelling te Constantine. Intusschen hebben die arabisch-fransche collegies zich niet kunnen staande houden; zij werden in '71 en 72 opgeheven, en hunne leerlingen over de andere inrichtingen van onderwijs verdeeld.[3]

Voor de inlanders waren in '55 en 56 ook opgericht: eene „Ecole de médecine" te Algiers, tot het vormen van

---

[1] Duval, blz. 95.
[2] Blz. 181.
[3] Reg. verslag van '75.

helpers voor de militaire officieren van gezondheid bij hunne praktijk in de stammen; en eene „Ecole de mousses" aan boord van een der schepen, die reeds dadelijk een 60 tal leerlingen telde. Terwijl de eerste eenige goede diensten bewees, is de laatste bij gebrek aan leerlingen in 1871 opgeheven. [1]

Uit een en ander blijkt, dat de mohammedaansche bevolking zich nog onthoudt, en dat de afzonderlijke inrichtingen van inlandsch onderwijs niet aan de verwachting hebben beantwoord.

Onder de wetenschappelijke inrichtingen van Algerië vinden wij nog vermeld eene bibliotheek en een museum van oudheden in 1835 te Algiers opgericht. Daar vormde zich in '52 ook, in navolging van dat van Constantine, het wetenschappelijk genootschap dat de „Revue africaine" uitgeeft.

Op godsdienstig gebied gaf Duval aan de regeering den lof dat zij, niettegenstaande alle inblazingen, de vrijheid van godsdienst steeds handhaafde met eene onafhankelijkheid die haar vereert. [2] In mijn verhaal van den veldtocht van 1851 wees ik er reeds op [3], dat zij zich onthield van propaganda onder de inlanders. Zij heeft echter ook afgezien van de naïeveteit om, zoo als vroeger geschiedde, een stoomschip ter beschikking van de Mekkagangers te stellen. [4]

De organisatie van den mohammedaanschen godsdienst bleef onveranderd, doch het getal hoofdmoskeën werd verminderd met het oog op de middelen van het budget dat ze onderhoudt.

Voor de overige godsdienstige gezindheden werden kerken opgericht, naarmate van de behoeften. In 1851 waren er 69 roomsche voor circa 125,000 zielen; in 1857, 140 voor 170,000. De 10,000 protestanten telden 10 kerken. De 25,000 Israëliten, 27 synagogen.

Justitie. [5] Tot 1848 ressorteerde de justitie geheel onder

---

[1] P. Blanc, als voren.

[2] Blz. 97.

[3] Blz. 13.

[4] P. Blanc: „La fusion des races en Algérie": Econ. fr. 30 Dec. 76.

[5] Over dit onderwerp raadpleegde ik o. a. de artikels van Ch. Roussel in de Revue des D. M. van 15 Aug. '75 en 1 Aug. '76: „la Justice en Algérie".

het Ministerie van oorlog, doch kwam toen bij de decreten van 30 Mei en 20 Aug. onder dat van Justitie. De europeesche bevolking van het militair territoir, vroeger onder militaire jurisdictie, doch van wier uitspraken zij in appel kon komen (art. 42 ordonnantie van 28 Sept. 1842), werd bij decreet van 14 Maart '60 gelijk gesteld met die van het civiel territoir, en dus onder het gemeene recht gebracht. Dit wordt uitgeoefend door vrederechters (thans 69), rechtbanken van eersten aanleg (thans 11), en een hof van appel te Algiers. [1] Bij decreet van 24 Oct. 1870 werd de jury-instelling in crimineele zaken ingevoerd. Behoudens de onafzetbaarheid, zijn thans de rechterlijke organisatie en de rechtspleging voor de Europeanen in Algerië wat zij in Frankrijk zijn. Ook heeft men er 3 rechtbanken van koophandel.

Voor de mohammedaansche bevolking had men de rechtspraak van de Kadis en de Medjeles, reeds vroeger genoemd, en waarover thans een woord van toelichting. De rechtbank van den kadi, de Mahakma, is eigenlijk de eenige trap van jurisdictie bij de Mohammedanen. Die kadi wordt bijgestaan door een adel en een bach-adel als griffiers, en deze zijn des noods zijne plaatsvervangers. Van de uitspraak van den kadi kon worden geappelleerd bij de Medjeles, d. i. bij denzelfden kadi die het vonnis velde, doch wien dan als adviseurs werden toegevoegd een kadi van eene andere mohammedaansche secte en eenige geleerden (imans, tolbas). Aan hun advies behoefde hij zich echter niet te houden, en de Medjeles was dus geene eigenlijke rechtbank van appel. Echter bleef den belanghebbenden beroep over op den soeverein. Behoudens aanstelling door de Fransche autoriteit, werden Mahakma en Medjeles aanvankelijk in al hare attributen gehandhaafd; doch het algemeen belang eischte al spoedig beperking en beteren waarborg.

Successivelijk werd de rechtspraak van den kadi beperkt, in correctionneele en crimineele zaken, tot zoodanige vergrijpen tegen de godsdienstige discipline als bij de fransche wetgeving niet strafbaar waren gesteld; werd hun

---

[1] Decreet van 10 Aug. '75: J. d. P. 1876, blz. 215.

verboden de doodstraf toe te passen, en het beginsel aangenomen dat van hunne uitspraak kon worden geappelleerd bij den Franschen magistraat, onder wie partijen overigens ressorteerden: de gewone rechtbanken voor het civiele, de krijgsraden en commissiën van discipline voor het militaire territoir. De kadis behielden verder de rechtspraak in civiele zaken, doch alleen in geval beide partijen tot den mohammedaanschen godsdienst behoorden, en deze konden zelfs kiezen tusschen den kadi en den franschen magistraat. Van de uitspraak der krijgsraden was voor de inlanders geen appel.

Zoo nam de fransche rechts-bedeeling langzamerhand de plaats in van de mohammedaansche, in hooge mate gebrekkig, willekeurig en vooral omkoopbaar. [1] Wie hierin ook al eene afwijking zag van de „Capitulatie van Algiers," moest toch erkennen, dat die afwijking eene weldaad en tevens een krachtig middel tot beschaving en assimilatie was.

Het Keizerrijk met zijne hier misplaatste voorliefde voor de nationaliteiten, kwam weer van dien goeden weg terug. Bij decreet van 1 Oct. '54 maakte het de inlandsche rechtbank weer onafhankelijk van de fransche, en verhief de medjeles van raadgevend lichaam tot werkelijke rechtbanken van appel. Dit was, zegt Roussel, de willekeur en de corruptie officieel aanmoedigen. Hij schijnt dien terugtred mede te wijten aan Randon. Uit de „Mémoires," waarvan het eerste deel van 1875 is, kon hem echter gebleken zijn, dat dit decreet in strijd met de voorstellen van den maarschalk genomen werd, en deze het zeer betreurde als „un pas retograde tant au point de vue des rapprochements que la politique commande de multiplier entre les deux races, que sous le rapport des garanties à donner à la population arabe, et du prestige dont il faut entourer les grandes institutions qui, dans les sociétés civilisées, sont comme une représentation du pouvoir souverain." [2] Indien invloed van een derden, dan zoude men dien veel eer zoeken moeten bij generaal Daumas, bekend als philarabe en die toen aan het hoofd stond der centrale directie voor Algerië. Overigens

---

[1] In 5 jaar tijds moesten 548 kadis worden afgezet, zegt Roussel.
[2] D. I., blz. 479.

werd die inlandsche rechts-bedeeling beter geregeld: voor geheel Algerië werden 323 mahakma (thans teruggebracht op 145) en 19 medjeles ingesteld.

De schandalen echter die nu zooveel te meer plaats vonden en onder welke ook het bekende proces van den chef van een Arabisch bureau, kapitein Doineau, [1] maakten het reeds in '59 noodzakelijk om tot de beginselen van voor '54 terug te keeren.

Toch beproefde het Keizerrijk in '66 [2] een nieuwen terugtred door het toekennen van raadgevende stem aan de inlandsche assessoren die aan de fransche rechtbanken waren toegevoegd tot het geven van inlichtingen bij processen tusschen Europeanen en inlanders; en het oprichten van een collegie van inlandsche geleerden als hoogste orakel in zaken die het godsdienstig statuut betreffen. De fransche rechter was wel niet verplicht dit collegie te raadplegen, maar werd het geraadpleegd, dan had hij zijn advies te volgen. Dat advies nu was soms in zoo hooge mate dom en belachelijk, dat de regeering in '75 voor de eer der magistratuur tot de opheffing van het orakel besluiten moest.

De Israëliten waren reeds in '41 en '42 onder den Franschen rechter geplaatst; in quaestiën rakende hun godsdienstig statuut, moest een raad van rabbijnen schriftelijk adviseren. Waar de joodsche wetgeving den franschen rechter in onzekerheid of in den steek liet, deed hij uitspraak „ex aequo et bono," totdat in 1870 aan de joodsche bevolking de naturalisatie verleend en daarmede aan alle anomaliën een einde gemaakt werd.

In Kabylië werd de djemaa als civiele rechtbank gehandhaafd, doch in het crimineele vervangen door de krijgsraden en de commissiën van discipline van het militair territoir. De opstand van '71 leidde er toe om de djemaa als rechtbank geheel af te schaffen en te vervangen door 5 vrederechters en 2 rechtbanken van eersten aanleg (Boegia en Tizi Oezoe), een maatregel dien Roussel niet goedkeurt uithoofde der onbekendheid van den franschen rechter met de kanouns, en waarop men dan ook reeds in '74 voor sommige gedeelten van Kabylië moest terugkomen.

---

[1] Zie Duval, blz. 98 en volg.

[2] Decreet van 13 Dec. J. d. P., blz. 166.

Volgens Roussel is de voorkeur dien de inlander in het algemeen aan zijne eigen rechtbanken geeft juist gelegen in de vrees dat de fransche magistraat, die hem overigens vertrouwen en eerbied inboezemt, onvoldoende met de mohammedaansche wet bekend is.

Eene rechterlijke statistiek geven de »Mémoires" evenmin als de artikelen van Roussel, waarnaar wij voor meer bijzonderheden verwijzen moeten.

Belastingen en finantiën. De Arabische belastingen achour, zekkat en hokor zijn reeds besproken. De »Mémoires"[1] vermelden nog eene andere, de lezma, geheven wordende van Nomaden of van Kabylen, die den Tell bezoeken om hun vee te weiden of hunne koopwaren te ruilen. Het bedrag der Arabische belastingen was in 1851 ruim 1,200,000 fr. minder dan in 1858, voornamelijk een gevolg daarvan dat tal van ambtenaren, corporatiën enz. zich onder de Turksche heerschappij aan het betalen van belasting hadden weten te onttrekken. Onder deze zijn de Makhzen waarschijnlijk begrepen. Van deze belasting staat het rijk 1/10 af aan de plaatselijke budgetten.

De voornaamste europeesche belastingen zijn: eene plaatselijke verbruiks-belasting — „octroi de mer" genaamd omdat zij aan de zeegrens geheven wordt[2] — waarvan de opbrengst, na aftrek van 1/10 voor het rijk en van een gedeelte voor de provinciën, omgeslagen wordt over al de gemeenten naar evenredigheid der bevolking, en die de voornaamste bron harer inkomsten is; eene huurtaxe, die het 1/10 van de huurwaarde niet mag te boven gaan;[3] verder patent-, zegel-, hypotheek-, douanen-, scheepvaart-rechten enz.

Eene grondbelasting bestaat in Algerië niet.[4] Dit was aanvankelijk noodig, zegt Randon, om den landbouw te gemoet te komen, maar moest een einde nemen.

In 1854 deed hij het voorstel tot eene finantieele hervorming, o. a.: tot het invoeren eener grondbelasting na

---

1 D. I., blz. 484.

2 Ordonnantie van 21 Dec. 1844; Duval blz. 254—57, en besluit van 4 Nov. 1848, regelende de lokale en gemeentelijke inkomsten. Zij wordt thans ook geheven aan de landgrenzen van Tunis en Marokko.

3 Art. 13 besluit van 4 Nov. 1848.

4 In 1875 werd eene wet tot het invoeren van grondbelasting aanhangig gemaakt, maar zij is nog niet tot stand gekomen.

kadastrale opneming, ten bate van de departementen en de gemeenten; het terugbrengen tot een zelfde type in de 3 provinciën en het officieel vaststellen van de arabische belastingen die nog slechts op overleveringen berusten. Doch van dat voorstel werd alleen goedgekeurd, het heffen van opcenten op de arabische belasting die het 1/5 van de hoofdsom niet mochten te boven gaan. Deze opcenten moesten dienen tot het bekostigen van publieke werken in en het vervangen van toevallige uitgaven van de stammen, als tot diffa (huisvesting), koeriers, wachten op de wegen enz., die vroeger soms het karakter van afpersingen hadden. [1]

In 1856 berekende Duval dat de inlander aan belasting gemiddeld slechts 4 franken per hoofd betaalde, de Europeaan daarentegen 60. [2] Wij onderstellen dat in die berekening niet begrepen zijn de opcenten die in 1856 voor het eerst geheven werden, en zeker evenmin . . . de onregelmatigheden.

Van de inkomsten van Algerië over de jaren 1852—58 geven de „Mémoires" het volgend overzicht. [3]

Dienst-jaar.	Rijks-inkomsten.	Locale en municipale.	Van de volledige gemeenten.	Opcenten.	Totaal-generaal.
1852	12,959,535	5,470,112	1,762,837	—	20,192,484
1853	12,021,245	6,828,000	1,670,981	—	20,520,226
1854	14,174,389	6,910,000	2,628,307	—	23,712,696
1855	15,734,711	6,787,340	3,471,785	—	25,993,836
1856	18,519,754	7,450,371	3,666,698	1,527,971	31,164,794
1857	20,076,990	8,024,816	4,201,310	1,893,153	34,196,269
1858	20,100,844	8,394,247	5,042,075	3,028,136	36,565,302

Daaruit blijkt nu wel dat de inkomsten in 6 jaar tijd van ruim 20 tot ruim 36½ millioen fr. klommen, maar wij missen een dergelijk overzicht van de uitgaven, en nadere gegevens.

De rijks-inkomsten van '58 ad 20,100,000 fr. ontleedt de Ann. d. D. M. [4] als volgt:

1 R. D. I. blz. 487 en 493.
2 Blz. 10.
3 D. I. blz. 493.
4 1857/58 blz. 133.

Douanen	5,000,000	fr.
Directe belastingen (patenten)	550,000	„
Registratie, zegel en domeinen	3,500,000	„
Bosschen	150,000	„
Indirecte belastingen	1,600,000	„
Postwezen	800,000	„
Arabische belastingen	7,400,000	„
Verschillende opbrengsten („redevances," mijnen enz.)	800,000	„
Ontvangsten van diversen oorsprong (oorlogsbuit, enz.)	300,000	„
Totaal	20,100,000	fr.

Daar tegenover staan de rijks-uitgaven als:

Algemeen bestuur en administratie	2,201,800	fr.
Inlandsche diensten	12,074,542	„
Maritieme dienst	979,000	„
Finantieele dienst	1,795,750	„
Onteigeningen	100,000	„
Kolonisatie	2,943,800	„
Disciplinaire inrichtingen	560,000	„
Burgerlijke werken	6,700,670	„
Geheime uitgaven	150,000	„
Totaal	27,505,562	fr.

Hieruit blijkt dat Algerië toen nog niet uit eigen middelen in zijne uitgaven kon voorzien. Bij de hier genoemde uitgaven moeten verder nog gevoegd worden de kosten van onderhoud van de Fransche korpsen en diensten in Algerië, begrepen onder het algemeen oorlogs-budget, ten bedrage van 50 à 60 millioen fr., zijnde die voor de inlandsche korpsen begrepen onder de rubriek „Inlandsche diensten."

Het budget van Algerië was tot 1870 slechts een aanhangsel van dat van het Ministerie van Oorlog en werd tegelijk met dit door de wetgevende macht behandeld.

Artikel 5 der wet van 4 Aug., '44 luidde: „à partir du 1 Janvier 1846 toutes les recettes et les dépenses de l'Algérie autres que celles qui ont un caractère local et municipal seront rattachées au budget de l'état. Les recettes et les dépenses locales et municipales seront règlées par une ordon-

nance royale." Dit geschiedde bij die van 17 Januari 1845.[1] Daarnaar en naar het reeds genoemde besluit van 4 Nov. '48 moeten wij verwijzen voor verdere bijzonderheden betreffende de finantieele organisatie van dit tijdvak.

Hiermede hebben wij het regeerings-stelsel van Algerië zooals het zich tot het einde van Randon's bestuur handhaafde, in zijne hoofdtrekken en resultaten leeren kennen. Gaandeweg hebben wij gezien in hoever tegenstanders als Duval c. s. zich daarmede al of niet konden vereenigen. Zij die den nadruk geheel legden op de europeesche bevolking, waren voornamelijk gekant tegen de gevolgde wijze van kolonisatie. In 1860 veroordeelde Duval deze in de volgende termen: „un système qui, en trente années de durée et appuyé sur 2 milliards[2] de dépenses n'a pu introduire que 180,000 Europeens en Afrique, parmi lesquels 10,000 familles seulement de cultivateurs, pendant que se peuplent d'un demi-million d'émigrants chaque année les colonies anglaises et les Etats-Unis; un système qui n'a pu consolider dans cette durée que 50,000 hectares, c'est à dire à peu près la moitié d'un arrondissement, est jugé et condamné sans appel; aucun élan de zèle, aucun ordre d'en haut n'en corrigeront les vices inhérents à la nature même de l'intervention administrative en une matière qui est hors de ses attributs légitimes."[3] De hervormingen die hij en zijne school wenschelijk achten kennen wij in hoofdzaak. De opportuniteit daarvan kunnen wij thans beter benaderen.

Betrekkelijk de door Duval gevraagde zelfstandigheid voor de europeesche bevolking, herinneren wij o. a. aan de schets die hij zelf gaf van hare toenmalige samenstelling uit tal van gedeklasseerden en voor $\frac{1}{3}$ à $\frac{1}{2}$ uit vreemdelingen. Behalve zwak in getal, was die bevolking dus in tweeërlei opzicht onzuiver van gehalte, bovendien jong en onervaren in gouvernementeele zaken; en het dunkt ons dat men aan dergelijke moeielijk politieke zelfstandigheid kon toekennen, vooral op een nog zoo onvast en vulkanisch

---

[1] J. d. P. blz. 4.

[2] Zie ook Duval: „Tableau de la situation des établissements français dans l'Algérie." Anderen schatten die uitgaven op 3 à 4 milliards, doch overdrijven volgens Duval.

[3] Blz. 87.

terrein als het Algerië van dien tijd, toen de verovering niet eens voltooid was, toen de Krim- en de Italiaansche oorlogen het bezettings-leger aanmerkelijk verzwakten. Op zoodanig terrein en onder dergelijke omstandigheden kan het kiesrecht ook niet zonder gevaar beproefd worden als een middel tot politieke ontwikkeling, maar dient men voldoende zekerheid te hebben dat het behoorlijk zal werken, en juist als middel prees Duval het voornamelijk aan: hij wantrouwde toch niet zoozeer de keuzen van de regeering [1], evenmin als hij zich illusie maakte omtrent de waarde van het algemeene stemrecht, maar zich met een beperkt tevreden verklaarde. [2] Ook dit echter vereischt de medewerking van eene gematigde en verlichte pers, brengt vrije discussie mede, wil het niet neêrkomen op officieele candidaten, en de pers van Algerië liet nog veel te wenschen over zooals nader blijken zal. Vrije discussiën in dagblad, in kiesvergadering of op de tribune is in den regel agitatie, en stof tot agitatie was er reeds te over in het jonge wingewest met zijne verschillende en uiteenloopende elementen van bevolking „zich dikwijls vijandig gezind en bijna altijd door tegenstrijdige belangen bewogen." Verder is rechtstreeksche vertegenwoordiging, waar de overgroote meerderheid der bevolking, de inlandsche namelijk, aan de verkiezingen geen deel neemt toch eene eenzijdige vertegenwoordiging; dit geldt nu ook wel voor benoeming door de regeering, doch deze waarborgt beter tegen achteruitzetting van het inlandsch element. Op grond van een en ander beschouwen wij de politieke wenschen van Duval als voorbarige. Zelfstandigheid op administratief gebied vereischt verder eene minder vlottende bevolking, en eene meer welvarende klasse van ingezetenen. En op finantiëel terrein kon Algerië, dat uit eigen middelen lang niet in zijne uitgaven voorzag en slechts over onzekere inkomsten beschikte, evenmin op zelfstandigheid aanspraak maken. Zijne europeesche bevolking waarvoor men zelfstandigheid vroeg, vormde, in een woord, toen nog geene meerderjarige maatschappij die op eigen beenen staan en gouverneeren kon, maar bevatte elementen tot beschaving en kolonisatie die de regeering had aan te wenden en tevens

[1] Blz. 73.
[2] Blz. 293—'94.

tot meerderjarigheid op te leiden. Wij hebben gezien hoe zij tot dat einde langzamerhand het burgerlijk territoir uitbreidde en gemeentelijk organiseerde; naar dezelfde beginselen had zij echter ook het departement kunnen voorbereiden.

Eene andere vraag is het of de regeering den goeden weg volgde om de europeesche kolonisatie, het element van beschaving en materiëele ontwikkeling, naar Algerië te lokken, of haar oeconomisch stelsel goed was. De resultaten daarvan, zoo even nog geresumeerd in de veroordeeling van Duval, geven, dunkt ons, een voldoend antwoord. Op de gedecreteerde landbouw-koloniën zullen wij wel niet nader behoeven te wijzen. En wat het concessie-stelsel betreft, dit kon vooreerst noodig worden geacht om de kolonisatie eenigszins in de hand te houden; maar het werd te uitsluitend toegepast, het was gebrekkig georganiseerd, en door de voorwaarden die er aan verbonden waren werkte het belemmerend en ontmoedigend: men wilde misbruik en speculatie weren, maar weerde tevens kapitaal en initiatief. Over het veilen van de beschikbare terreinen op groote schaal hebben wij reeds onze meening gezegd. Beter gezien was het dubbel stelsel van concessie en verkoop: verkoop, waar het kapitaal direct voordeel zag; concessie waar aanmoediging noodig was, mits onder gunstiger conditie zooals later plaats vond. Overigens zoo min mogelijk officiëele cultures, en vooral geene van tropische gewassen die in Algerië niet thuis hooren.

Op handelsgebied zou insgelijks een vrijgeviger stelsel noodig geweest zijn, en allerminst laat zich de bescherming rechtvaardigen die tegen Algerië aan de fransche industrie verleend werd. Naast een ruimer stelsel van landvervreemding dat tot het teelen van producten leidt, moest een vrijhandelstelsel de waarde van die produkten, ruw of bewerkt, helpen verhoogen, en de welvaart, ook ten bate en mogelijk tot bevrediging van de Arabieren bevorderen. Maar het vrijhandelstelsel telde in Frankrijk nog slechts weinig aanhangers, en wij zullen zien dat het protectionisme zich voor Algerië nog wist te handhaven toen het ginds reeds de vlag had moeten strijken.

Onbetwistbaar is het verder dat krachtiger aanleg of ver-

betering van publieke werken, voornamelijk van havens en wegen, aan de kolonisatie, den handel en de nijverheid ten goede zouden gekomen zijn. Maar Duval overdreef met te zeggen dat er nog niets gedaan was in vergelijking met hetgeen er te doen viel; hij hield te weinig rekening met den toestand van Algerië, waar de verovering nog niet voltooid was en met de wapens in de hand gewerkt moest worden; hij hield te weinig rekening met het budget van Algerië, en rekende te veel op het partikulier initiatief zoo als het vervolg zal doen zien.

Bij het kapitale punt van zijn programma, de sociale hervorming van de Arabieren, moeten wij wat langer stilstaan. Duval wilde deze hoofdzakelijk langs den oeconomischen weg tot stand brengen. Hij was een voorstander van de kantonneering der stammen; van hunne verbrokkeling (égrénage), door het zooveel mogelijk bevorderen van den overgang van inlanders onder het civiele bestuur; van eene conversie van het communaal bezit in individueelen eigendom, en bestreed de toepassing van het verbod van art. 14 der wet van '51 op het partikulier bezit van inlanders (m e l k s)', als liggende niet in de bedoeling dezer wet.

Wat de kantonneering betreft, die maatregel was ongetwijfeld in het belang van de kolonisatie en van den landbouw; en wij hebben gezien dat de regeering in die richting werkzaam was, hoewel niet met den spoed dien Duval wenschte[1], — een wensch waarbij hij andermaal te weinig rekening hield met het omslachtige en netelige van de toepassing. Eene andere vraag is het, of het algemeen belang hier met het strikte recht was overeen te brengen? Wij herinneren dat volgens de toen heerschende begrippen omtrent de mohammedaansche wet de soeverein de eigenaar is van den grond behoudens de verplichting om aan zijne onderdanen terreinen toe te kennen naar evenredigheid hunner behoeften; en dat de wet van '51 deze principiëele quaestie in het midden latende, geacht werd de kantonneering niet uit te sluiten. Uitgegaan van maarschalk Bugeaud, toegepast door Randon, verdedigd door den M. v. o. in zijn rapport van 30 April 1856, vond zij

1 Blz. 110—111.

voorstanders behalve in Duval,[1] die daarin „une mesure purement administrative" zag, ook in Vacherot,[2] Broglie[3] en andere wetenschappelijke autoriteiten die wij raadpleegden. Volgens Robe, die later schreef, hebben wel is waar de leden van den stam slechts een recht van „jouissance" op de arch-gronden, maar heeft de stam zelf „le droit foncier,"[4] en de kantonneering zou dan eene inbreuk daarop zijn. De rechten op den grond constitueerden zich, volgens hem, in Algerië op dezelfde wijze als elders. „Le premier de ces moyens, par son importance et son origine c'est l'occupation, c'est la possession continue et effective. L'intérêt de tous et la justice sociale veulent que la terre soit à celui qui la possède pendant un certain temps avec la pensée d'en être propriétaire, animo domini, et que la communauté représentée par l'Etat propriétaire de tout ce qui n'est à personne, renonce, dans ce cas, à son droit originel sur cette terre. Or non seulement la loi islamique reconnaît cette doctrine, mais elle l'élargit encore en déclarant propriétaire d'une terre tout individu que la vivifie, c'est à dire qui la défriche et la met en culture; de sorte que pour la terre morte, le seul fait de la vivification est, dans l'islamisme, un moyen d'appropriation privative; le vivifiant est dispensé de justifier qu'il a eu la possession pendant le délai nécessaire pour la prescription normale de la loi positive."[5] — Goed, maar Robe deelt ons tevens mede dat hij die in den stam om de eene of andere reden ophoudt het hem toegewezen deel van de arch-gronden te bebouwen, van zijn aanspraken daarop ten bate van de gemeenschap vervalt.[6] Is het dan, vragen wij, niet insgelijks overeenkomstig de mohammedaansche wet dat de stammen vervallen van hunne aanspraken op die gronden die zij niet willen of kunnen bebouwen, zooals in Algerië het geval was? Kon men zeggen, dat zij het gebied dat zij innamen levend maakten? Dat hunne „possession continue," nog te bewijzen, tevens „une possession effective," een werkelijk

---

1 Blz. 48-49.
2 Blz. 183—184.
3 Derde artikel blz. 99.
4 Blz. 53—54.
5 Blz. 47—48.
6 Blz. 53.

bezit was? Immers noch het een noch het ander, en toch zijn dit, volgens Robe, voorwaarden tot eigendomsrecht. Volgens onze meening was de kantonneering dan ook niet bepaald eene wederrechtelijke handeling. In den gegeven toestand was het bovendien een maatregel die door het algemeen belang gevorderd werd, evenals het algemeen belang gevorderd had dat de staat de inlandsche rechtspleging trapsgewijze door de Fransche verving en de goederen in de doode hand naastte, waarin men eerder eene afwijking van de Capitulatie van Algiers zou mogen zien. Hoewel die kantonneering zooals gezegd is, in zeer vrijgevigen zin werd toegepast, kon zij intusschen bezwaarlijk naar den zin van de stammen, meer bepaald van hunne hoofden zijn. Hieruit ontstonden waarschijnlijk moeielijkheden, waarmede de arabische bureaux niet gediend waren. Daarbij kwam de keizerlijke voorliefde voor de Arabieren, en zoo zien wij de kantonneering in 1858, na eene beperkte toepassing — »un essai à peu près stérile," zegt Robe [1] — vooreerst verdagen, en in '63 door het Senaats-besluit van 22 April afsnijden. Wij zullen echter ook zien hoe de wet van 26 Juli '73 tot het doel der kantonneering terugkeerde.

Behalve van de kantonneering was Duval voorstander eener conversie van het communaal in individueel bezit, hebben wij gezegd. Zoo schreef hij o. a. »le cantonnement substitué au libre parcours ne serait une cause d'irritation que si l'autorité négligeait ou refusait de diviser entre les tentes quelque partie du territoire ausi réduit: à la condition d'un tel partage, cette opération qui semble devoir les froisser, elles la béniraient toutes, car il n'est pas de famille arabe qui ne préfère trente hectares de terres en pleine propriété à trois cents hectares possédées en communauté. Dans cette répartition individuelle, le gouvernement dispose d'une arme toute puissante pour contenir les chefs et se faire adorer des peuples" [2] Zoo sprak hij elders van »substituer au titre de propriété collective de la tribu des titres particuliers pour les individus et la famille" [3] enz. Uitdrukkingen als »partage," »répartition individuelle,"

---

[1] Blz. 59.
[2] Blz. 10.
[3] Blz. 48.

„titres particuliers pour les individus," leidden ons tot de opvatting dat hij eene conversie van de arch-gronden in individueelen eigendom bedoelde. Maar die uitdrukkingen zijn vermengd met die van „famille arabe," en „titres pour les familles." Dewijl nu, zooals wij gezien hebben, de akkers in den stam bebouwd worden door familie-groepen, en het woord „famille" met het oog op dien toestand niet kan vertaald worden met „gezin," zoo is een familie-titel, hoewel in beperkter kring, eigenlijk ook een collectieve-titel. Duval geeft ook niet nader aan hoe de conversie moest plaats hebben, en zoo blijft zijne ware bedoeling eenigszins duister. De Broglie sprak van eene „liquidation générale du sol africain dont deux parts devraient être faites: l'une pour attirer et recevoir l'immigration de l'Europe; l'autre pour demeurer entre les mains des Arabes non plus comme héritage collectif de la tribu, mais au titre d'une propriété personnelle, définie et divisée." [1] Dus eerst beperking van het gebied der stammen of kantonneering; dan conversie van het beperkt stam-gebied in individueelen eigendom, doch ook hier blijft twijfel bestaan. Het duidelijkst over die conversie drukte zich later Vacherot uit, die eenvoudig eene agrarische verdeeling voorstond waarin ook de khammes — de proletariërs — moesten begrepen worden, en die „résolument" met het stambestuur en den socialen toestand der Arabieren wilde gebroken hebben. [2]

't Is duidelijk dat afgescheiden van rechts- of staatkundige overwegingen, dergelijke conversie eene onmogelijkheid was zoolang niet vooraf was uitgemaakt op welke gronden de stammen billijkerwijze aanspraak hadden, met andere woorden zoolang het communaal bezit zelf niet geregeld en wettig geconstitueerd was. Wij hebben de regeering in die richting werkzaam gezien zoowel voor de arch- als voor de melkgoederen; doch tevens kunnen nagaan hoe betrekkelijk weinig eenige jaren onderzoek tot stand brachten. Volgens Duval zou men tegelijker tijd de gronden van den stam hebben moeten verdeelen. Wij gelooven gaarne zijne verzekering, dat de Arabier, evenals ieder ander, verreweg 30 hect. in

[1] Derde artikel blz. 99.
[2] Blz. 187, 176, 182.

individueelen eigendom boven 300 in gemeenschap verkiest, wat ook het gevoelen is van Broglie, Vacherot en Robe.[1] Maar bij die verdeeling begint eerst de groote moeielijkheid. Dan doet zich de vraag voor, wie zijn de rechthebbenden en in welke mate; dan geldt het de kadastreering van de akkers afzonderlijk, en het uitreiken van honderd-duizende eigendoms-titels, een arbeid om van te duizelen.[2] En dat kon toch niet geschieden dan krachtens wettelijke bepalingen die er nog niet waren, dan met aanzienlijke uitbreiding van dienst-personeel en na zorgvuldige voorbereiding. Een en ander liet Duval onaangeroerd. De ware toestand was toen nog minder bekend. Doch in alle geval was dit punt van hetgeen wij zijn programma noemden, vooreerst niet voor verwezenlijking vatbaar; het was een wensch voor de toekomst, eene eind-formule. Van maarschalk Randon mag men zeggen dat hij in dit opzicht deed wat binnen zijn bereik lag.

't Is ons niet gebleken of ook Duval de khammes in de akker-verdeeling wilde begrijpen. Uit de wijze waarop hij over de zaak spreekt, mag men echter afleiden dat hij althans niet opzag tegen de politieke gevolgen van een uitersten maatregel. „Dans cette répartition individuelle, le gouvernement dispose d'une arme toute puissante pour contenir les chefs et se faire adorer des peuples," zeide hij o. a. Wij gelooven echter dat de regeering zich eene gevaarlijke illusie zou gemaakt hebben met te rekenen op krachtigen steun tegen de hoofden van de zijde eener bevolking die eeuwen lang hunne onderdrukking duldde, en in eene zaak waarbij fellahs en khammes zeer ongelijk betrokken waren, die waarschijnlijk niet eens in het voordeel der eerstgenoemde wezen zou. Ook vreesde Duval niet voor eene coalitie van de stammen: „sur cette terre, parcourue plutôt que cultivée par des peuplades indépendantes, sans aucun lien même de fédération, l'idée de patrie et de nationalité n'a jamais existé que dans l'âme d' Abd el Kader. Lui vaincu, toutes les fractions qui se détestent et se jalousent entr'elles, se rallient sans peine à ce puissant et

---

1 „Le désir de la propriété est un désir naturel; il est tout aussi énergique chez l'Arabe que chez le paysan Normand": Robe p. 48—49.

2 Un seul douar de quelques centaines d'hectares oblige ainsi à des milliers de titres." Verslag van den G. G. van 1873.

sympathique foyer d'attraction, d'ordre et de justice qui est la France."[1] Zoo schreef hij in '56. Doch men kan het onderling oneens zijn en daarom toch samengaan tegen een gemeenschappelijken vijand, en godsdienstig fanatisme kan dienst doen bij gebrek van patriotisme. De groote opstand van 1864, en de nog meer algemeene van 1871 hebben Duval's optimistische zienswijze over den politieken toestand van Algerië weersproken, en getoond dat „la peur des Arabes," die mede de kolonisatie tegenhield, toch niet zoo geheel hersenschimmig was als hij wel eens beweerd had. En dan nog, indien men al over de politieke gevolgen van zoo'n uiterste maatregel, en met Vacherot over de rechts-kwestie mogt willen heenstappen om ook de khammes tot grondeigenaars te maken, hoe zal men dan die talrijkste klasse tevens tot kapitalisten maken, d. i. in het bezit stellen van ploeggereedschap, ploegossen, zaaigraan enz.; want wat zou hun grondeigendom beteekenen zonder het benoodigde bedrijfskapitaal. Doch wij willen op deze quaestie die wij later terugvinden niet verder vooruitloopen.

Een eeuwen oude maatschappelijke toestand laat zich maar zoo niet breken. Men tracht dien te ontbinden; en daartoe kon, behalve de beperking van het stamgebied ten bate van de europeesche kolonisatie, en eene eventueele beperking van de inlandsche chefs in getal en gezag, de verbrokkeling (égrénage) van den stam, d. i. het zooveel mogelijk bevorderen van den overgang van inlanders onder het civiele bestuur, op den duur helpen. Hiervan was ook Duval een voorstander, en hiertoe kon en had men slechts te rekenen op eene geleidelijke medewerking van de talrijkste klasse der inlandsche bevolking. Duval deelde namelijk mede, dat terwijl de khammes in den stam slechts van tijd tot tijd gelegenheid vond om een dagloon van 40 tot 50 centimes te verdienen, hij in de Europeesche dorpen dagelijks verzekerd was van een loon van 1 fr. à 1.50, soms meer; en dat terwijl hij in den stam met 1/5 à 1/6 van de netto-opbrengst van den oogst tevreden moest zijn, de europeesche kolonist hem 1/3, de helft, soms 2/3 afstond, zoodat hij hier van armoede tot welstand kon

---

[1] Blz. 8.

geraken, en dan ook veel liever werkte voor den ongeloovigen die goed betaalde en hem ook verder billijk bejegende, dan voor den geloovigen die hem misbruikte.[1] Dat de khammes in dien overgang werd tegengehouden door zijne hoofden, ligt voor de hand; minder gereedelijk nemen wij aan dat ook de Arabische bureaux die verbrokkeling tegenhielden. Dergelijke misbruiken zullen trouwens wel onder ieder stelsel voorkomen, en zijn niet altijd gemakkelijk te weeren. Mogelijk is het echter dat tot oplossing van den stam meer gedaan had kunnen worden, hoewel eene breedere europeesche kolonisatie daartoe eene eerste voorwaarde was.

Van de wet van '51 die deze voor een goed deel beheerschte, erkende, in den gegeven toestand, ook Duval de noodzakelijkheid voor wat het communaal goed van de stammen betrof, maar niet voor „la propriété privée sise en territoire arabe," en hij meende dat zij verkeerd werd uitgelegd met het verbod van haar art. 14 tot deze uit te strekken en dus ook die gronden aan de europeesche kolonisatie te onthouden. „Rien, en Algérie plus qu'en France," zeide hij verder, „n'oblige à confondre la propriété communale et la propriété privée; là, comme ici, cette dernière doit rester dans la libre circulation, au seul gré des transactions particulières, tandis qu'aujourdhui elle est mise sous une sorte de séquestre à l'égard des Européens. Comme elle existe partout en pays Kabyle, et sur une très-grande échelle même en pays Arabe, une partie considérable de l'Algérie se trouve soustraite à ce droit commun, non sans de grands dommages pour la richesse générale."[2] Vooreerst moeten wij er op wijzen dat Duval hier ten onrechte Kabylië en „le pays Arabe" in een adem noemt. In Kabylië is individueele eigendom de regel; bij de Arabieren bestaat wel privaat-eigendom (de melks), maar, zooals wij reeds gezegd hebben, is deze slechts zeldzaam individueel, in den regel collectief.[3] Een ieder zal terstond begrijpen van hoeveel

---

1 Blz. 11.

2 Blz. 76, artikel van 1860.

3 Randon gewaagt alleen van „propriétés de familles arabes" waar sprake is van het regelen van grondbezit en het uitreiken van eigendomstitels (D. I. blz. 383). — „Les propriétés" particulières (lees:

gewicht dit verschil is bij overeenkomsten van verkoop of gebruik met derden; en dat het dus niet voldoende is te spreken van „propriété privée” of „particulière”: individueele eigendom is privaat eigendom, maar privaat eigendom is niet altijd individueel. Bij de fransche schrijvers ontmoet men herhaaldelijk die verwarring of onjuiste benamingen. Wat nu de bewering van Duval betreft dat men het verbod van art. 14 ten onrechte uitstrekte tot de „propriété privée”, hierin heeft hij gelijk, meenen wij. De wet zegt: „néanmoins aucun droit de propriété ou de jouissance portant sur le sol d'une tribu ne pourra être aliéné” enz.; de toelichting van haar rapporteur die wij ook mededeelden spreekt van „dans le territoire d'une tribu,” waaruit men zou kunnen opmaken dat art. 14 niet alleen zag op de arch-gronden, maar op alles wat binnen dat gebied van de stammen gelegen was, dus ook op de melks. Intusschen was dit niet het geval. Het regeerings-ontwerp had voorgesteld om de vervreemding van communaal-gronden afhankelijk te maken van eene bloote administratieve machtiging, terwijl daarentegen voor privaat-goederen in militair territoir een decreet van den president der republiek zou noodig zijn. Daartegen kwam Didier, de rapporteur, namens de commissie op. Deze stelde integendeel de bekende voorwaarden voor de vervreemding van communaal-goed, doch wilde die niet uitgestrekt zien tot de privaat-goederen.[1] En zoo besloot de wetgevende macht.

„individuelles) sont la très-rare exception” (Ann. d. D. M. 1856/57 blz. 113) — „Chez eux (les Arabes) point de propriété individuelle” (Vacherot, blz. 178). — „A peine les chefs les plus considérables ont-ils quelques biens propres. Là même où à l'origine des propriétés particulières ont existé et subsistent encore de droit, l'usage d'une vie errante, les abus d'une sorte de féodalité envahissante, la confusion des titres, ont amené de véritables habitudes de communauté (de Broglie, eerste artikel blz. 30). — „La possession collective qui dépendait des conditions de la famille, cessa dans l'ensemble des membres de la tribu, mais se continua entre les membres de chaque groupe: elle était rarement individuelle” (Robe blz. 50).

[1] „Suivant le projet du gouvernement l'aliénation de ces immeubles (territoires occupés par les tribus) pourrait toujours avoir lieu avec une autorisation administrative; en d'autres termes, elle serait subordonneé à toutes les chances de la faveur autant au moins qu'à la raison d'intérêt public, la seule qui doive être consulteé en pareille circonstance. — Et ce même projet, qui se contente de mettre une bar-

Privaat-goederen zouden dus vervreemd hebben kunnen worden zonder tusschenkomst van den Staat. Maar in de werkelijkheid was er om zoo te zeggen geen aankomen aan. Niet alleen toch waren het in den regel zeer ingewikkelde collectieve bezittingen, zoo zelfs dat men b. v. niet zelden huizen vond met 10, 20 ja 30 eigenaars; maar de wet van '51 (art. 17) had gemeend het recht van chefâa te moeten eerbiedigen en wettigen, d. i. het recht van medebezitters, in sommige gevallen zelfs van verwandten, buren of leden van den stam tot terugkoop van een vervreemd aandeel in eene collectieve bezitting tegen den prijs van verkoop en de kosten, en dat de strekking had om vreemdelingen uit te sluiten [1]; die wet kende echter tevens aan den rechter de bevoegdheid toe om de machtiging tot terugkoop te ver-

---

rière si facile à franchir à la libre disposition du domaine des tribus, voudrait que les autres portions des territoires militaires, lesquelles sont possedeés à titre privé, distinctement, et sont indépendantes les unes des autres, ne fussent ouvertes à l'activité et à l'industrie de tous que dans les cas où ces portions de territoires auraient été expressément classées, par décret du président de la République, au rang des biens susceptibles de libre transmission. Quant à votre commission, elle pense que les exigences de la politique seront pleinement satisfaites par la mise hors du droit commun des territoires des tribus." (Rapport Didier: J. d. P. 1851 blz. 131, noot 17.)

[1] „D'après notre code civil nul ne peut être contraint à demeurer dans l'indivision, et quiconque a une part indivise dans un immeuble est en droit de provoquer le partage, ou, si le partage est impossible, la vente par licitation de l'immeuble entier. Cela est praticable et sans inconvénient parmi nous; mais chez la race musulmane où l'état d'indivision est presque général, à ce point qu'il n'est pas rare de trouver des maisons appartenant en commun à dix, à vingt, à trente individus, sortis de la même souche et où la famille est organisée de manière à ne pouvoir souffrir le contact de l'étranger, vouloir tout d'un coup appliquer cette règle sans ménagement et d'une façon absolue, ce serait frapper au coeur les intérêts les plus respectables et s'exposer à se voir retirer de nous et s'expatrier la plupart des indigènes qui peuplent nos villes, et qu'il est de notre honneur autant que de notre intérêt d'y maintenir. Aussi croyons-nous qu'il est sage et équitable de donner une consécration formelle à ce droit écrit dans la loi musulmane sous le nom de droit de cheffa, pour tout propriétaire partiel d'un immeuble de racheter, moyennant remboursement du prix et des frais de la vente, toute portion de cet immeuble aliénée par un co-propriétaire, en y apportant toutefois cette restriction que les tribunaux resteront maitres d'autoriser ou de refuser le rachat suivant la nature des immeubles et les circonstances" (Rapp. Didier, J. d. P. blz. 132, noot 20).

leenen of te weigeren naar mate van den aard der goederen en de omstandigheden. Zelfs toen het Senaatsbesluit van 22 April 1863 het verbod van art. 14 en daarmede allen twijfel had opgeheven, was het blijkens het rapport van den G. G., maarschalk Mac-Mahon, van 23 April 1868 „à peu près impossible de devenir acquéreur d'un bien melk." Niet alle rechthebbenden kunnende kennen en door schade beleerd, waagden de Europeanen zich niet meer aan het koopen daarvan. Of men dus met Duval al of niet instemt dat de wet van '51 ten opzichte van die privaatgoederen verkeerd werd geïnterpreteerd, dit doet weinig ter zake. En al deelt men zijne zienswijze, dan kan men nu de ondervinding gesproken heeft toch niet toegeven, dat tengevolge van de tegenovergestelde zienswijze een aanzienlijk deel van Algerië ten nadeele van de algemeene welvaart aan het gemeene recht onttrokken werd. Duval zag uitsluitend de werking eener wets-interpretatie, waar mogelijk alleen of grootendeels alleen de gevolgen werkten van den feitelijken toestand dien hij blijkbaar niet voldoende kende. Hij stelde het collectief privaat bezit bij de Arabieren te veel op eene lijn met het individueel bezit in Kabylië. En wat nu Kabylië betreft, toen Duval in 1860 het artikel schreef dat wij aanhaalden, was dit pas onderworpen, vonden de Europeanen het mogelijk nog minder geraden zich daar te vestigen, of de regeering om hun daar vooreerst voet te geven.

De maatschappelijke toestand in Algerië was dus een zeer ingewikkelde, en wij kunnen ons begrijpen dat er publicisten gevonden werden die, ten einde raad om dat kluwen te ontwarren, aan doorhakken dachten. Maar eene wijze staatkunde handelt niet aldus. Waar het geldt eene sociale hervorming tot stand te brengen moet men, om met maarschalk Randon te spreken, „compter par générations, prendre le temps pour auxiliaire et les sentiments généreux pour guides" [1].

Welke fouten in zijn beheer van Algerië Frankrijk nu ook gemaakt hebbe, zeker is het dat het zijne nieuwe onderdanen onderdrukte noch exploiteerde, maar met edelmoedig-

[1] D. I. blz. 461.

heid en belangeloosheid bejegende. Terecht, meenen wij, zag Duval in die handelwijze eene „aptitude supérieure à la colonisation."[1] In 1856 constateerde hij met welgevallen, dat, vergeleken met den vroegeren toestand der Arabieren „leur état actuel constitue un immense progrès dans la liberté comme dans la prospérité;" en aan die waardeering voegde hij den wensch toe: „qu'il en soit toujours ainsi, ce sera l'éternel honneur de la France."[2] Het volgend gedeelte van deze studie zal ons doen zien in hoever en hoe die wensch sedert vervuld werd.

Vooraf echter nog dit. Hoe ingenomen wij ook zijn met burgerlijke vrijheid en partikulier initiatief, betwijfelen wij toch zeer of Algerië zou geworden zijn wat het werd, indien het daaraan ware overgelaten. Juister gezegd, wij twijfelen niet. Vrijheid noch partikulier initiatief, zouden in dien wordings-tijd tot stand hebben kunnen brengen wat hier de regeering deed, die niet opzag tegen de uitgaven noch zich ontmoedigen liet door tegenspoed; wat hier het militair régime deed met zijn geest van orde en tucht, met het hooge gezag en met de macht waarover het beschikte en die voor den inlander de maatstaf is van het recht; wat, afgescheiden van zijne eigenlijke taak, vooral het leger deed met pikhouweel en putboor, en niet het minst met den indruk van sympathie en edelmoedigheid dien het den overwonnen tegenstander steeds wist te geven. Het Fransche leger vooral maakte zich verdienstelijk jegens Algerië. Wie ook te kort mocht gekomen zijn, dat leger niet. En zoo luidde dan ook eenmaal de slotsom van den Annuaire des Deux Mondes: „en définitive, jusqu'à ce jour, l'armée seule a fait son devoir sur cette terre d'Afrique."[3]

---

1 Blz. 8.
2 Blz. 5.
3 1852/53, blz. 116.

TWEEDE GEDEELTE.

I.

ALGERIË SEDERT RANDON (1858—1876).

Het „Speciaal ministerie" en het burgerlijk bestuur voor Algerië, 1858—1860. — Herstel van het militair bewind ook onder invloed van den opstand van 1864. — 's Keizers staatkunde voor Algerië: zijn brief aan Maarschalk Pelissier en het Senaats-besluit van 1863 betrekkelijk den eigendom; zijne inspectie-reis en zijn brief aan Maarschalk Mac-Mahon van 1865; de wettelijke gevolgen van zijn programma. — Algemeene toestand van Algerië op het einde van het Keizerrijk. — De eerste hervormingen van de Republiek en instelling van een civiel landvoogd. — De opstand van 1871. — Het nieuw concessiestelsel naar aanleiding der immigratie van Elzas-Lotharingen en overzicht van de Europeesche bevolking. — Nieuwe wijzigingen in het bestuur van Algerië bij het optreden als landvoogd van generaal Chanzy. — Zijne tegenwoordige gedaante, en de voornaamste der Fransche wetten in Algerië ingevoerd. — De wet van 1873 op den eigendom en hare toepassing. — Verder overzicht van den toestand der kolonie: gemeenten en bevolking; immigratie en kolonisatie; landbouw en veeteelt; handel en nijverheid; topographische dienst en kadaster; postwezen en telegraphie; publieke werken; justitie; onderwijs en godsdienst; belastingen en finantiën. — Algemeene politieke toestand.

In het Eerste gedeelte dezer studie hebben wij het oude regeerings-stelsel van Algerië in zijne hoofdtrekken en resultaten leeren kennen; wij gaan thans het hervormings-tijdvak betreden.

Maarschalk Randon was nog landvoogd — hij trad eerst 27 Augustus 1858 op zijn verzoek af — toen bij decreet van 24 Juni werd opgericht „un ministère spécial de l'Algérie et des colonies"[1] met prins Napoleon aan het hoofd. Het doel was eensdeels om dezen prins die het hoofd eener liberale oppositie heette te zijn door een officiëelen werkkring

[1] J. d. P. 1858, blz. 300.

te binden; anderdeels voldoening te geven aan den steeds toenemenden aandrang om het z. g. militaire régime door een civiel bestuur te vervangen, en Algerië met uitzondering eener strategische zône onder het gemeene recht te brengen.

Bij decreet van 31 Aug. '58 [1] werd de gouverneur-generaal afgeschaft en een opperbevelhebber van land- en zeemacht ingesteld, die ingeval van urgentie de regeerings-maatregelen van prefecten en divisie-generaals kon schorsen, doch geheel onder den specialen minister stond zelfs voor zoodanige militaire aangelegenheden als Algerië in 't bijzonder betroffen. Tevens werd opgeheven de regeeringsraad (conseil de gouvernement), en daarentegen (21 Nov.) opgericht een adviseerende „conseil supérieur de l'Algérie et des colonies," te Parijs, onder voorzitterschap van den minister. Het decreet van 27 October [2] regelde de verdere administratieve organisatie. Dit berustte op de twee volgende grondslagen: uitbreiding der bevoegdheid van prefecten en bevelhebbers; instelling in iedere provincie van een algemeenen raad (conseil général) gemeenschappelijk voor het civiel en het militair territoir. De leden werden benoemd door den Keizer, voor 3 jaar, uit de notabele Europeanen en inlanders, verblijf houdende of eigenaars in de provincie. Zijne bevoegdheid zou conform zijn aan die der gelijknamige collegies in Frankrijk; hij mocht zijne verslagen publiek maken en met zijne wenschen zich rechtstreeks tot den minister wenden. Tot buitengewone zittingen kon hij zoowel door den prefect als door den militairen bevelhebber worden bijeengeroepen. In dien raad had de prefect echter den voorrang. Prefect en militaire bevelhebber werden in hun beheer bijgestaan, respectivelijk door een „conseil de préfecture," en een „conseil des affaires civiles." Verder werden de grondslagen voor de provinciale en de gemeentelijke budgetten vastgesteld.

De hoofdgedachte van die hervorming heette decentralisatie; men wilde „gouverner du centre, administrer sur lés lieux." Administratieve decentralisatie, d. i. meer bevoegdheid zoowel voor den gouverneur-generaal als voor

---

[1] J. d. P. 1858, blz. 336.
[2] Ib., blz. 350.

de prefecten en de divisie-generaals, was reeds de leidende gedachte geweest van het decreet van 30 December '56, afgekondigd 23 Januari '57, [1] en dat dus ter nauwernood den tijd had gehad om in werking te komen. Maar nu decentraliseerde men den gouverneur-generaal zelf; Algerië zou nu bestuurd worden uit de Parijsche bureaux en door een minister die met de kolonie weinig bekend was.

Het burgerlijk territoir werd terstond aanzienlijk uitgebreid en het burgerlijk bestuur uitgestrekt over al de inlanders die dit bewoonden, of zij al of niet tot georganiseerde gemeenten behoorden: maar die zouden overal komen! Men wilde breken met het stam-bestuur, met de inlandsche chefs, met de arabische bureaux! Niet alleen het inlandsch beheer, maar rechtspleging, onderwijs, handels-wetgeving, kortom alles, — zoo verkondigde men — zou binnen weinige maanden hervormd worden; den Europeaan zouden geene beletselen meer in den weg staan, de inlander zou bevrijd worden van het juk zijner hoofden, en Algerië zijn bloeitijd te gemoet gaan!

Zonderling voorzeker, dat, terwijl de keizerlijke regeering zich neerlegde bij wijzigingen van zeer ingrijpenden politieken aard, zij, die den vrijen handel was toegedaan, tusschenbeiden trad toen er voor Algerië sprake was van eene breedere tariefs-hervorming, en tot geruststelling van de Fransche nijverheid in den Moniteur van 18 Sept. 1858 de verklaring aflegde, dat de douanen-wet van 11 Januari 1851 niet zou worden gewijzigd. Inderdaad, op handelsgebied was de hervorming onbeduidend.

Intusschen deden zich ook voor andere hervormingen al dadelijk allerlei bezwaren gelden, en bleef het veelal òf bij voornemens òf bij proeven die slechts stoornis en onrust veroorzaakten, en waarvan wij sommige gevolgen zullen zien. Hetzij teleurgesteld of, zooals het heette, om staatkundige redenen met den op handen zijnde Italiaanschen oorlog in verband staande, reeds 7 Maart '59 legde prins Napoleon zijne portefeuille neder, en werd opgévolgd door den meer bedachtzamen Chasseloup-Laubat.

Onder dezen minister werd het concessie-stelsel verlaten

[1] J. d. P. 1856, blz. 304.

voor dat van publieke veiling der beschikbare terreinen, hetzij verkoop tegen vasten prijs, behoudens eenige uitzonderingen ten voordeele van oud-militairen en immigranten, en van in Algerië reeds gevestigde landbouwers; bij hetzelfde decreet van 25 Juli 1860 [1] werden verder al de verplichtingen van vroegere concessiën teruggebracht tot die van het bouwen van een huis, zoodat bij naleving van deze voorwaarde de voorloopige eigendoms-titels, nog 5/6 van het geheel, in definitieve overgingen. [2]

Dit besluit, benevens het vroeger vermelde van 14 Maart 1860, waarbij de Europeanen van het militair territoir onder het gemeene recht gebracht werden, was de zuivere winst der hervormingen van het civiele bestuur of speciaal ministerie, dat reeds hij decreet van 24 Nov. 1860 weer opgeheven werd [3]: in maarschalk Pelissier kreeg Algerië toen andermaal een militairen landvoogd.

Wij zeiden, de zuivere winst. Immers de algemeene raden, door de regeering benoemd, waren nog slechts eene schijnvertegenwoordiging. Voor den gemeenteraad bleef de bevolking insgelijks van kiesrecht verstoken. Het decreet van 2 Aug. '58, toen Randon nog landvoogd was, had wel „Onderwijs" en „Eeredienst" onder den specialen minister geplaatst, doch het onderwijs zelf werd niet hervormd. De handels-wetgeving bleef nagenoeg wat zij was. De wet van 16 Juni '51 op den eigendom werd niet gewijzigd. Kortom behalve het concessie-stelsel, waarvan de dagen reeds geteld waren, was datgene wat volgens Duval c. s. de kolonisatie belemmerde of tegenhield, in hoofdzaak onveranderd gebleven, maar de kantonneering daarentegen verdaagd geworden. [4] Oogenschijnlijk zou men zeggen dat het budget van Algerië verbeterd was. Immers voor 1860 werden de inkomsten geraamd op 23,708,000 fr., de uitgaven op slechts 17,528,370, [5] zoodat men een overschot zou onderstellen van ruim 6 millioen terwijl er in '58 een deficit was van ruim 7. Eenvoudig eene quaestie van cijfergroepeering. Op het budget

---

[1] J. d. P. 1860, blz. 109.
[2] Ib. art. 26, en Duval blz. 74—75.
[3] J. d. P., blz. 198.
[4] R. D. I., blz. 381.
[5] Ann. d. D. M. 1858/59, blz. 121.

van '58 namelijk zijn onder de rubriek „Inlandsche diensten" de inlandsche korpsen begrepen, die in dat van 1860 overgebracht zijn op het algemeen oorlogs-budget van Frankrijk. In werkelijkheid bestond er dus ook in 1860 — afgescheiden van de uitgaven voor het leger — een tekort van nagenoeg 4 millioen; en het verdere verschil vloeit voort uit de raming van de Arabische belastingen op 10,000,000 fr., die in '58 slechts 7,400,000 opbrachten. — Men had het militaire bestuur herhaaldelijk beschuldigd van oorlog te zoeken; onder het civiele hadden insgelijks expeditiën moeten plaats vinden, o. a. eene zeer belangrijke van 20,000 man tegen de Beni Snassen en andere stammen van de Marokkaansche grenzen.

Het gouverneeren uit de verte en het opheffen van het centrale gezag in Algerië; het uitbreiden van het civiele territoir buiten verhouding met de middelen waarover de prefecten beschikten, vooral om op de inlandsche bevolking behoorlijk toezicht te houden, en het achteruit zetten van de militaire autoriteit [1], hadden daarentegen zeer nadeelige gevolgen. Randon schetste deze als volgt. [2] De zaken kwijnden; in stede dat de europeesche kolonisatie toenam, nam zij af; onzekerheid en ontmoediging namen over de hand toe; door eene onvoorzichtige vrijgevigheid had de oppositie-polemiek te veel voet gekregen en was er gevaar voor de algemeene veiligheid ontstaan.

Dat Randon in dit opzicht niet overdreef, kan men bevestigd vinden bij Broglie, [3] die in het najaar van '58 Algerië bezocht, en daar, vergelijkenderwijze met Frankrijk, in de pers en in publieke vergaderingen eene vrijheid en onstuimigheid van discussie vond die hem deed uitroepen: „je croyais rêver ou rajeunir!" „La presse assaillante," zoo vervolgt hij, „celle qui demandait la reforme complète et radicale de tout le régime en vigueur dans la colonie, avait le verbe haut et les coudées franches; elle abordait la question de front, incriminait nominativement les administrateurs,

[1] „J'espère que Martinprey (de nieuwe opperbevelhebber) pourra rétablir en Algérie l'autorité du commandement qui y a été malheureusement trop affaiblie." Brief van den Keizer aan Randon van 14 Sept. 1859 (R. D. II. blz. 17),

[2] D. II. blz. 285 en noot.

[3] Eerste artikel, blz. 7—9.

recevait, provoquait même les dénonciations des administrés, faisait peser tantôt sur les individus, tantôt sur les institutions en masse les plus graves et parfois les plus injurieuses imputations. Les conservateurs au contraire avaient le langage timide, et ne répondaient qu'à mots couverts, par des insinuations détournées et des réticences significatives. Evidemment la lutte n'était pas égale, et les conditions en étaient troublées par ce qu'on appelait dans le bon temps du régime constitutionnel une influence extraparlementaire. Je ne fus pas longtemps sans être mis dans le secret de cette bizarrerie. C'était de Paris — namelijk van prins Napoleon — et non d'Alger que se faisait sentir cette force étrangère et supérieure qui soutenait l'opposition et décourageait la résistance." De bekende Clément Duvernois speelde hierin eene hoofdrol.

Nu kan men van gevoelen wezen, dat hertog de Broglie juist geen liberaal man en onpartijdig beoordeelaar is; doch de getuigenissen over den nadeeligen invloed, dien de drukpers onder het civiele bestuur in Algerië uitoefende, zijn te ernstig en te menigvuldig om nog twijfel over te laten. En niet alleen dat zij het gezag ondermijnde en de militaire autoriteit in 't bijzonder beschuldigde, maar terwijl zij aldus bij Frankrijk's kwalijk-gezinde inlandsche onderdanen verwachtingen opwekte, richtte zij tevens tegen die inlanders zelven de meest ongerijmde bedreigingen die hèn voor hunne personen en belangen vrees aanjoeg.

Inderdaad was er gevaar ontstaan voor de algemeene veiligheid, meer dan men toen nog vermoedde, hetgeen dan ook maakte dat men eerst nog slechts ten halve van den ingeslagen weg terugkeerde.

Zooals reeds gezegd is, kreeg Algerië op het laatst van '60 weer een militairen Gouverneur-generaal, met uitgebreider macht dan vroeger. [1] Hij zou zijne bevelen rechtstreeks van den Keizer ontvangen en was aan dezen verantwoording schuldig; hij was opper-bevelhebber van land- en zeemacht; besliste in administratieve zaken en benoemde ambtenaren, als vroeger de speciale minister, doch „Justitie", „Eeredienst" en het „Openbaar onderwijs" — met uitzondering van het Fransch-arabisch

1 Decreet van 10 December. J. d. P. 1860, blz. 200.

en het inlandsch — werden onder de daarbij betrokken ministeriën van Frankrijk gebracht. De centrale contrôle van het ministerie van oorlog werd niet hersteld, maar als tusschenpersoon voor de overige takken van dienst behield de minister van oorlog uit den aard der zaak een ruimen invloed, zooals het budget van Algerië grootendeels een onderdeel van zijn departement bleef uitmaken.

Onder voorzitterschap van den gouverneur-generaal werden ingesteld: een „conseil consultatif" bestaande uit de chefs van diensten, voor de dagelijksche zaken van algemeen beheer [1]; en een „conseil supérieur" meer bepaald voor het budget en de belastingen, waarin de onder-gouverneur, de prefecten en militaire bevelhebbers, de president van het Hof, de bisschop, de rector en zes leden van de algemeene raden zitting hadden. [2] Voor de algemeene raden en de bevoegdheid van prefecten en militaire bevelhebbers werd het decreet van 27 Oct. 1858 nog gehandhaafd.

Met het gouverneeren uit de verte was het dus weêr gedaan en het centrale gezag in Algerië was hersteld. Maar in het provinciaal beheer bleven het verbroken evenwicht, het gebrek aan eenheid en dientengevolge de verzwakking vooreerst nog voortleven, terwijl een krachtige hand ook hier noodig zou geweest zijn om de verwekte onrust te doen ophouden en het vertrouwen te doen herleven.

De gevolgen van een en ander openbaarden zich o. a. in wanordelijkheden onder de inlandsche bevolking van het civiel territoir die ontijdig aan het militair gezag onttrokken was; en in 1864 brak onder de machtige godsdienstige confederatie der Ouled Sidi Cheikhs in het Zuiden van Oran [3] een opstand uit die zich naar den Tell voortplantte, zelfs onder de kolonisten van de provincie Algiers geruimen tijd schrik en ontsteltenis verspreidde, en talrijke offers in geld en menschenlevens kostte. De oorzaken van dien opstand moeten zeker in de eerste plaats gezocht worden in kuiperijen van uit Marokko en van een ondergeschikt lid

---

[1] Zijne attributen werden nader geregeld bij decreet van 30 April '61 (J. d. P. blz. 85). Daaronder behoorde nog de kantonneering.

[2] Zie ook decreet van 22 Mei '61 (J. d. P., blz. 91).

[3] Zie over die confederatie: „L'expédition de l'Oued-Guir," Revue britannique, Juli—Aug.—Sept. 1873.

der regeerende familie Ben Beker, den cheikh Ben Tayeb, die in zijne verwachtingen tot het bekomen van een aanzienlijk kommando was teleurgesteld. Maar die kuiperijen waren in de hand gewerkt door de onvoorzichtige taal van de pers: uittreksels uit de dagbladen met de boven gezegde beschuldigingen en bedreigingen, in het Arabisch vertaald, hadden zelf tot in de ksours van het Zuiden hun weg gevonden [1], en blijkbaar was de opstand sedert geruimen tijd op verschillende punten voorbereid, toen, zegt men, eene lijfstraf aan den secretaris van Si-Sliman, den agha der Sidi Cheikhs, opgelegd, de lont in het kruid stak. Ook scheen het oogenblik gunstig te zijn dewijl het leger door de expeditie van Mexiko verzwakt heette.

Nu verzochten de prefecten zelven om de administratieve medewerking van de bevelhebbers, [2] en werden bij decreet vau 7 Juli 1864 [3] nadere wijzigingen gebracht in dat van 27 Oct. '58. In stede van prefecten en divisie-generaals die naast elkander bestuurden en beiden beschikten over de chefs van diensten, werden de generaals, behalve met het bijzonder beheer van het militair gebied, met het algemeene bestuur van de provincie belast. Onder hen administreerden de prefecten hun civiel territoir of departement. Dit werd bovendien ingekrompen in zoover, dat alle inlanders nog niet gemeentelijk georganiseerd weêr onder de militaire autoriteit terugkeerden. De raad voor burgerlijke zaken aan deze toegevoegd, werd met den prefectoralen raad zaamgesmolten. In de algemeene raden, waarin het inlandsch element voor minstens $\frac{1}{4}$ moest vertegenwoordigd zijn en de Israëlieten een lid mochten hebben, kreeg de generaal den voorrang. Hij kreeg bovendien het speciaal toezicht op de drukpers. De „conseil consultatif" aan den G. G. toegevoegd, werd weer een regeeringsraad (conseil de gouvernement); de „conseil supérieur" bleef gehandhaafd.

Zoo was de eenheid van gezag van vóór 1858 weer hersteld, en hiertoe zal de minister van oorlog, Randon, van de omstandigheden gebruik makende, wel krachtig hebben meêgewerkt. Hij noemde dit een tijdelijke, een overgangs-

---

[1] Zie de noot blz. 13—14 van den Keizerlijken brief van 1865.
[2] R. D. I, blz. 505.
[3] J. d. P., blz. 100.

maatregel door die omstandigheden geboden.[1] Werkelijk handhaafde de organisatie die wij komen te zien zich slechts weinige jaren. In '70, nog vóór den val van het Keizerrijk, werden de prefecten andermaal onafhankelijk van de bevelhebbers, en kregen zij weer den voorrang in den algemeenen raad, doch de politie op de drukpers werd aan den landvoogd opgedragen,[2] en men verviel althans niet weer in de voornaamste fouten van '58: het opheffen van het centraal gezag, het onttrekken aan arabische bureaux en bevelhebbers van de inlandsche bevolking die nog in stammen leefde, en andere plotselinge hervormingen die niet behoorlijk waren voorbereid.

Zoo waren de voornaamste wisselingen die Algerië's bestuur in weinige jaren onderging, en die niet dan nadeelig op de ontwikkeling der kolonie konden terugwerken.

Doch wij zijn voortuitgeloopen en moeten thans terugkeeren tot het jaar 1863 om een maatregel te bespreken van veel wijdere strekking en meer bepaald een rechtstreeksch uitvloeisel van de keizerlijke staatkunde, namelijk het Senaats-besluit van 22 April betrekkelijk den eigendom der inlanders.[3]

Dat besluit noemden wij een rechtstreeksch uitvloeisel van 's Keizers staatkunde. Uit het rapport van graaf de Casabianca blijkt dat het slechts de vertolking was van den brief dien Napoleon 6 Februari tot den gouverneur generaal, maarschalk Pelissier, richtte.

In dien brief heette het, dat Algerië geene eigenlijke kolonie was maar „un royaume arabe". De Keizer herinnerde aan de belofte van Frankrijk om o. a. den eigendom van de inlanders te eerbiedigen. Frankrijk mocht geen gebruik maken van het verouderd Mohammedaansche recht, volgens hetwelk de Sultan (soeverein) de eigenaar is van den grond. Volgens zijne becijfering was vooreerst nog geen gebrek aan terreinen voor de europeesche kolonisatie. Er bestond dus ook geene noodzakelijkheid voor de kantonneering, en het ontwerp van wet daartoe, bij den staatsraad aanhangig, was dan ook met algemeen goedvinden

---

[1] D. I., blz. 505—506.

[2] Decreten van 31 Mei en 11 Juni 1870.

[3] J. d. P. 1863, blz. 24.

teruggenomen. Onder de middelen „à nous concilier cette race intelligente, fière, guerrière et agricole" behoorde in de eerste plaats, hen te erkennen als de eigenaars van den grond „qu'ils détiennent."— „Le territoire des tribus une fois reconnu, on le divisera par douars, ce qui permettra plus tard à l'initiative prudente de l'administration d'arriver à la propriété individuelle." Ten slotte zegt de keizer tot den G. G.: die denkbeelden zijn de uwe, ook die van den minister van oorlog (Randon) en van allen die na in Algerië gestreden te hebben, aan een volledig vertrouwen in zijne toekomst eene levendige sympathie voor de Arabieren koesteren. „J'ai chargé le maréchal Randon de préparer un projet de senatus-consulte, dont l'article principal sera de rendre les tribus ou fractions de tribu propriétaires incommutables des territoires qu'elles occupent à demeure fixe et dont elles ont la jouissance traditionnelle à quelque titre que ce soit."

De afkondiging van dien brief in den Moniteur van 7 Februari moest waarschijnlijk tot tegenwicht dienen van de bedreigingen door de pers geuit, maar vermocht niet de nadeelige gevolgen van deze te voorkomen.

Zien wij thans het Senaats-besluit zelf.

Bij art. 1 werden aan de stammen in vollen eigendom verzekerd „les territoires dont elles ont la jouissance permanente et traditionnelle." — Art. 2 gelastte dat zoo spoedig mogelijk moest worden overgegaan tot: de delimitatie der stammen; de verdeeling der gronden tusschen de douars der stammen van den Tell en van verdere cultuur-streken, onder reserve van zoodanige die het karakter van communaal-goed moesten behouden; het vestigen „de la propriété individuelle" onder de leden van den douar overal waar die maatregel als mogelijk en tijdig zou worden erkend doch waartoe een keizerlijk decreet noodig was. — Art. 3 zeide wat daaromtrent bij reglement viel te bepalen. — Art. 4 bestendigde vooreerst de bestaande belastingen. — Art. 5 reserveerde de rechten van het domein en die der eigenaars van melk-goederen. — Art. 6 hief de twee laatste alinea's op van art. 14 der wet van 16 Juni '51, met a. w. het verbod tot vervreemding van terreinen aan per-

sonen die niet tot den stam behoorden, onder voorbehoud echter dat voor zoodanige terreinen eerst de individueele conversie moest zijn tot stand gekomen. — Art. 7 eindelijk handhaafde de overige bepalingen der wet van '51.

Terwijl de brief van den Keizer uitmaakte dat de soeverein de eigenaar van den grond was, liet het Senaats-besluit zelf dat beginsel in het midden, even als de wet van '51 dit gedaan had. Het kende eenvoudig aan de stammen den eigendom toe van de terreinen die zij in gebruik hadden. Het strikte recht werd dus ter zijde gelaten, en het fiscaal onderzoek naar „les droits de propriété et les droits de jouissance" waarvan de wet van '51 gewaagde afgesneden, hoewel van wederrechtelijk bezit gebleken was. Ook werd er geen acht op geslagen dat de stammen veel meer terrein innamen dan zij bij machte waren te bebouwen, op het effectief en nog minder dus op een nuttig bezit, hetgeen moeielijk te rijmen is met de belangen van den landbouw en met de welvaart die het rapport vooropstelde. Met af te zien van de kantonneering onthield de regeering zich de gelegenheid om zonder de stammen in werkelijkheid of rechtens te benadeelen over meer terreinen voor de europeesche kolonisatie te kunnen beschikken, en dat deze noodig waren zal straks blijken. Zij verminderde zoodoende tevens de vooruitzichten van de k h a m m e s op lotsverbetering. In zoover deed zij, mijns inziens, een stap achterwaarts. — Stappen voorwaarts waren zeker het in de wet neêrgelegde beginsel der conversie, en de opheffing van het verbod van art. 14 der wet van '51. Doch voor zooveel de a r c h-gronden betreft, kon dit eerst in de verre toekomst helpen, want eerst moest de conversie daarvan regelmatig tot stand zijn gekomen, en dit was niet alleen eene quaestie van veel tijd en veel arbeid, maar die conversie was bovendien facultatief gesteld of afhankelijk van de inzichten der regeering. De m e l k s zouden terstond in den handel kunnen komen, en in dit opzicht bevestigde het Senaats-besluit de zienswijze van Duval, doch wij weten reeds dat en waarom ook deze zoo goed als ontoegankelijk bleven.

Dat besluit werd om zoo te zeggen bij verrassing genomen, buiten de vertegenwoordiging om, zonder grondig debat. Het was, wij herhalen het, een uitvloeisel van

's Keizers droombeeld van een Arabisch rijk, van zijne voorliefde voor die „race intelligente, fière, guerrière et agricole" die hij niet persoonlijk had leeren kennen, want in den herfst van '60 had hij slechts een paar dagen te Algiers vertoefd. Zijne mislukte proef met de zelfstandigheid van de Arabische rechtspleging had hem daarvan niet genezen; wij zullen nog nadere bewijzen zien. „L'Empereur," zegt Roussel, „était très-tenace dans ses conceptions qui avaient l'adhésion convaincue du ministre de la guerre, le maréchal Randon, esprit également systématique et obstiné" [1]. Wij kennen integendeel maarschalk Randon uit zijne „Mémoires" als een voorstander der kantonneering. Blijkbaar handelde hij dus te dier zake tegen zijne overtuiging, en met meer recht zegt dan ook Vacherot: „qu'il (le maréchal) eut cette singulière fortune de combattre comme ministre de la guerre un projet qu'il avait préconisé comme gouverneur-général de l'Algerië". [2] Volgens Vacherot was maarschalk Pelissier, die berustte, insgelijks een voorstander daarvan. Trouwens is het genoeg bekend dat de keizerlijke wil voor te onderdanige ministers en staats-lichamen eene wet was.

Voor de uitvoering van het Senaats-besluit werd 23 Mei een reglement vastgesteld [3]; daaruit en uit de „Instructie" van den gouverneur-generaal van 11 Juni aan de commissiën met de uitvoering belast [4] blijkt nader, dat het, voor wat de conversie betreft, geenzins de bedoeling was, zoo als velen meenden, om een nieuwe verdeeling van de a r c h-gronden tusschen al de leden van den douar tot stand te brengen, maar slechts „à faire cesser l'indivision en déterminant les droits respectifs des familles qui détiennent", m. a. w. „la consécration des droits de jouissance existants". Wij herinneren aan hetgeen wij in het Eerste gedeelte dezer studie gezegd hebben, namelijk dat dezelfde de akkers doorgaans in handen bleven van denzelfden familiegroep. Deze groep moest hierin door een eigendomstitel worden bevestigd, en in dien oneigelijken zin moet men

1 Tweede artikel, blz. 691. — Guizot zeide van Randon: „C'est un homme de bien, d'ordre, de sens et de justice:" (Brief aan Mme Charles Le Normand.)

2 Blz. 184.

3 J. d. P. blz. 146; zie ook decreet van 31 Mei 1870, ib. blz. 824.

4 Robe p. 76—82.

de uitdrukking van »propriété individuelle" begrijpen. Er was dus ook geen quaestie van om aan de khammes een deel toe te wijzen; zij zouden uitgesloten blijven. Dus geene agrarische wet, maar slechts eene omzetting van de bestaande gebruiks-rechten in eigendoms-rechten ten behoeve van de werkelijke gebruikers. Echter werd voorgeschreven »que le partage aura lieu en tenant compte autant que possible des jouissances antérieures, des coutumes locales, de l'état des populations" — een en ander zoowel om familiën van aanzien die tot armoede waren vervallen, als verdienstelijke khammes, of individuen die men beloonen wilde te kunnen helpen; dit mocht echter niet geschieden ten koste van het rechtmatig deel van anderen, maar met beschikbare terreinen.

Intusschen kwam het met de toepassing zoo ver niet. De commissiën togen aan het werk. Blijkens mededeeling van den G. G.[1] waren de twee eerste operatiën door art. 2 van het Senaats-besluit voorgeschreven (de delimitatie van het stamgebied en de verdeeling tusschen de douars) voor 402 van de 723 stammen van den Tell tot stand gekomen, doch de derde — de eigenlijke conversie — nog in geen enkele, toen de oorlog van '70 en de algemeene opstand in Algerië van '71 de verdere toepassing plotseling deden staken.

Op de bezwaren van de uitvoering komen wij terug bij gelegenheid van de wet van 1873.

Voor het oogenblik willen wij er alleen op wijzen dat, volgens de becijfering van den keizerlijken brief, in 1863 nog 890,000 hect. bouwgrond voor de europeesche kolonisatie beschikbaar heetten te zijn. In '69 verklaarde echter de G. G. dat hij er slechts 177,000 meer over had, en toch werden in die 6 jaar slechts eene 100,000 uitgegeven, als 82,000 aan de »Société générale algérienne," en een geheel onbeduidend getal bij verkoop of concessie aan partikulieren.[2] Zoo Vacherot.[3] Intusschen was er in Algerië zelf allerwege navraag naar terreinen: »les colons ont avant tout demandé deux choses, des terres et des eaux d'irrigation," zeide de G. G. in de zitting van '68. En zeker is het, dat er voor

---

[1] Zie Robe, blz. 281.

[2] Zie daarop betrekking hebbende het decreet van 31 Dec. 1864, J. d. P. blz. 141.

[3] Blz. 185.

de Elzas-Lotharingers die na den oorlog van '70/71 naar Algerië uitweken, geen terreinen beschikbaar zouden geweest zijn, indien niet door onteigening en door toepassing van het »séquestre" op de in 1871 opgestane stammen daarin voorzien was geworden.

Die opstanden van '64 en '71, althans de laatste zeker, leerden dat de edelmoedigheid van het Senaats-besluit van '63 de inlanders niet had bevredigd, zooals de Keizer verwachtte, terwijl de belangen van den landbouw en van de schatkist, die reeds zooveel millioenen ten offer bracht, er door waren benadeeld.

Doch wij zijn andermaal vooruit geloopen, en moeten terugkeeren naar 1864. Maarschalk Pelissier was als landvoogd opgevolgd door maarschalk Mac-Mahon. De militaire administratie was hersteld; de opstand vooreerst bedwongen door generaal Deligny; de pers gewaarschuwd. Doch daarmede waren de indrukken, door de gebeurtenissen en de wisselingen van de laatste jaren teweeggebracht, niet uitgewischt; inlanders en Europeanen, burger- en militaire ambtenaren, allen om beurten hadden gemeend dat zij opgeofferd, dat hunne rechten en aanspraken verkort of bedreigd werden; men was ontstemd en wantrouwend, en de vijandig gezinde inlandsche hoofden behielden moed op de toekomst.

Toen, in den voorzomer van 1865, achtte de Keizer het noodig in persoon naar Algerië te gaan, zoowel om aan de Arabische bevolking te doen blijken van Frankrijks vasten wil om zijne heerschappij te handhaven als om aan de Europeesche vertrouwen te geven. Tusschen 3 Mei en 12 Juni deed hij eene soort van inspectie-reis, waarbij hij voor het eerst met de inlanders in aanraking kwam. Volgens de officiëele berichten werd hij overal met geestdrift ontvangen. Hij richtte proclamatiën tot de Arabieren en tot de Europeanen. Aan de eersten[1] beloofde hij het behoud van hunne nationaliteit en hun territoir; hij wees hen op de noodzakelijkheid van zich aan het noodlot te onderwerpen, maar tevens op de Galliërs die aan de Romeinen te vergeefs moedigen weerstand boden, doch wier weder-

[1] Zie zijne proclamatie van 5 Mei in den Moniteur van 10 Mei.

geboorte dagteekende van hunne nederlaag, en liet daarop volgen: „qui sait si un jour ne viendra pas où la race Arabe regénerée et confondue avec la race française, ne retrouvera pas une puissante individualité semblable à celle qui, pendant des siècles, l'a rendue maîtresse des rivages méridionaux de la Méditerranée." Aan de kolonisten beloofde hij de voortdurende bescherming en hulp van het moederland.

Deze bemoeienis tot bevrediging van de inlanders was echter te vergeefs. Voor aanhalingen uit den Koran in den mond van een christelijk overheerscher bleven zij denkelijk ongevoelig, en de wijsgeerige les aan de geschiedenis van Frankrijk ontleend, waarin men den biograaf van Julius Caesar herkent, ging waarschijnlijk voor hen verloren. Veeleer zagen zij daarin slechts teekenen van zwakte of erkenning van hunne macht. Althans nauwelijks was de Keizer vertrokken, of er braken nieuwe opstanden uit zoowel in de Babors als andermaal in het zuiden van Oran. Deze laatste, van uit Marokko ondersteund, werd eerst in 't begin van '67 onderdrukt door de bloedige nederlaag bij Golea.

Van die inspectie-reis van den Keizer was verder een uitvloeisel, zijn brief van 20 Juni aan maarschalk Mac-Mahon, die echter eerst 4 Nov. publiek werd gemaakt, na talrijke wijzigingen te hebben ondergaan.[1] In dien brief ontwikkelde de Keizer een geheel programma voor de toekomst. Onbewimpeld veroordeelde hij het verleden: „sous tous les gouvernements qui se sont succédé, et même depuis l'établissement de l'Empire, près de quinze systèmes d'organisation générale ont été essayés, l'un renversant l'autre, penchant tantôt vers le civil, tantôt vers le militaire, tantôt vers l'Arabe, tantôt vers le colon, produisant au fond beaucoup de trouble dans les esprits et fort peu de bien pratique. Il s'agit aujourd'hui de substituer l'action à la discussion. On a bien assez légiféré pour l'Algérie." — Een verwijt van onstandvastigheid dat niet zelfs maar voornamelijk

[1] „Lettre sur la politique de la France en Algérie," Paris, Plon 1865. De eerste editie kwam niet in den handel en is zeldzaam. Als tegenschriften noemen wij voornamelijk: „l'Examen critique de la lettre de l'Empereur" par Ch. Richard, commt. du génie en retraite, ancien chef des affaires arabes d'Orléansville, Toulon 1865; en „la Question Algérienne à propos de la lettre adressée par l'Empereur au maréchal de Mac-Mahon", Paris 1866, uit de pen van den hertog van Aumale.

tot het keizerrijk kon gericht worden, terwijl het tijdperk van vóór 1848 juist het tijdperk van handelen, van de verovering, geweest was. — „Mon programme," vervolgde de Keizer, „se résume en peu de mots: gagner la sympathie des Arabes par des bienfaits positifs, — attirer de nouveaux colons par des exemples de prospérité réelle parmi les anciens,— utiliser les ressources de l'Afrique en produits et en hommes; arriver par là à diminuer notre armée et nos dépenses."— Een schijnbaar eenvoudig programma, maar de toepassing?— „Ce pays est donc à la fois un royaume arabe, une colonie européenne et un camp français", heet het aan het einde van de inleiding, en nu gaat de brief na wat er gedaan was en gedaan moest worden „au point de vue indigène, colonial et militaire."

Wij zullen niet treden in al de bijzonderheden van dat programma, en ons bepalen bij den algemeenen zin en de gevolgen die het had.

De Arabieren zouden niets minder dan gekrenkt, beroofd, onderdrukt zijn. Dat berooven doelde hoofdzakelijk op de handelingen van het domeinbestuur waarvan in het Eerste gedeelte dezer studie sprake was, en op die van de houtvesterij tot bescherming van de bosschen waarover de inlanders vroeger naar willekeur beschikten en die zij vernielden. Voor hen moest het Senaats-besluit van 22 April '63 herstel van onrecht brengen. De Keizer pleitte verder tegen de plotselinge ontbinding van den stam, tegen het verminderen van het aanzien en den invloed der groote familiën die aan het hoofd daarvan stonden, tegen het verstoren (bouleverser) van de Mohammedaansche justitie, dus voor het behoud van het aartsvaderlijk bestuur met zijne ons bekende gebreken. Doch terwijl hij eene sedert 22 Juli 1834 wettelijk erkende Fransche bezitting andermaal tot een Arabisch rijk doopte, was de eerste maatregel dien hij voorstelde: „déclarer que les Arabes sont français puisque l'Algérie est territoire français". . . . ! [1]

[1] Onder de voorstellen die alleen in de eerste editie van den brief voorkomen behoorden o. a.: 3. „rendre intégralement aux Arabes les terres libres sur lesquelles ils ont vécu un certain nombre d'anneés; 4. „respecter l'organisation des tribus et ne procéder à la création de la propriété individuelle que par exception, là où elle est réclamée par les intéressés."

Onder de beginselen die de Keizer voor de opwekking en ontwikkeling der kwijnende Europeesche kolonisatie wenschte aangenomen te zien behoorden, behalve eene vrije gemeentelijke organisatie en eene grondbelasting: „la liberté dans les transactions commerciales et industrielles, l'organisation du crédit, la concentration de la population dans les lieux propices, la simplification dans l'administration, et le développement des travaux publics." Van die ware beginselen der staathuishoudkunde was men afgeweken, heette het: „or tout en voulant fonder une grande colonie sur les bords de la Méditerranée, au lieu de lui ouvrir de larges communications avec le reste du monde, on y a transporté notre régime de douanes et de restrictions maritimes. Les institutions de crédit y ont été oubliées. La colonisation qui aurait du être concentreé sur le littoral, s'est éparpilleé au loin sur toute la surface du territoire. La création artificielle de centres européens et les concessions gratuites l'ont découragée plutôt qu'elles ne l'ont exitée. Dans un pays nouveau, on a introduit les administrations nombreuses et compliquées que l'expansion des intérêts et la multiplicité des affaires ont seules rendues nécessaires en Europe. Enfin, de grands travaux ont été entrepris, mais beaucoup ont été faits avec trop de luxe et sont improductifs." — 't Is in sommige opzichten of men de school van Duval hoorde spreken. Maar, had men kunnen vragen: wie hief het kiesrecht voor de gemeente-raden op? Wie hield het invoeren eener grondbelasting en nog in '58 de tariefshervorming tegen? Hoe te rijmen die kritiek over „la création artificielle de centres européens," met „la concentration de la population dans les lieux propices," en deze met de noodzakelijke vrijheid van beweging? Was de theorie van „la colonisation concentrée sur le littoral" niet gebleken eene onmogelijkheid te zijn, en moest de kolonisatie uit den aard der zaak de Fransche legers niet op den voet volgen? Had men aanvankelijk niet beproefd om het binnenland, dat de Keizer nu wilde doen ontruimen door de troepen zoowel als door de kolonisten[1], te laten besturen door Turksche beys, en

[1] Zie zijn Brief blz. 41 en 52, en Randon D. II, blz. 90.

was dit niet mislukt evenals het onder-koningschap van Abd el Kader?[1]

Het leger eindelijk was noch opgesteld noch georganiseerd om zijne taak naar behooren te kunnen vervullen. De Keizer wilde terug naar de M a k h z e n, die in iedere provincie uit verscheidene stammen zouden bestaan, dus weer eene bevoorrechte militie! Verder, vermindering van de Fransche posten, en het organiseeren per provincie van 3 mobiele kolonnes van 1800 man ieder, om terstond elke poging tot opstand te kunnen onderdrukken. — De waarde der M a k h z e n hebben wij reeds met een enkel woord doen kennen, en aan marschvaardigheid, dit was herhaaldelijk gebleken, ontbrak het de Fransche troepen zeker allerminst.

Dat keizerlijk programma was een zonderling geheel van praktische zaken en droombeelden, van waarheid en dwaling, van vooruitgang, stilstand en teruggang; doch het was in de eerste plaats eene veroordeeling van het Keizerrijk zelf dat sedert 15 jaar het lot van Algerië in handen had. Tijdens die betrekkelijk korte reis van 40 dagen uit en thuis was natuurlijk geen gelegenheid geweest voor een grondig persoonlijk onderzoek, en de Keizer had dus veel moeten afgaan op de inlichtingen van anderen. Die inlichtingen, gedeeltelijk eenzijdig, overdreven of zelfs geheel onjuist[2], gaven natuurlijk in de eerste plaats den indruk weer van de ontstemming der gemoederen. De toon van 's Keizers brief was dan ook zeer pessimistisch. Hij vergat te veel de wordingsgeschiedenis der kolonie; miskende te veel de moeielijkheden waarmede vroegere besturen te worstelen hadden en hunne verdiensten; hij zag te veel over het hoofd de eischen van het algemeen belang, die zich niet verdroegen met maatschappelijke toestanden als die der Arabieren, en de onvermijdelijke gevolgen van een regelmatiger beheer voornamelijk voor de bevoorrechte klassen; hij maakte zich eindelijk te veel illusiën voor de toekomst. De opportuniteit van zijn brief valt insgelijks te bewijfelen.

---

1 Bij het verdrag van de Tafna van 1 Juni 1837 was de soevereiniteit erkend van Abd el Kader over de provinciën Oran en Algiers, en die van bey Ahmed over Constantine, met uitzondering van het beperkt Fransche gebied rondom Algiers, Oran, Boegia en Bona.

2 Zie ook: Randon D. II, blz. 93 en noot blz. 94.

Zien wij thans de wettelijke gevolgen van het daarin ontwikkelde programma.

Als zoodanig zijn aan te merken:

Het Senaats-besluit van 14 Juli 1865 [1] betrekkelijk de naturalisatie, dat den inlander tot Franschman doopte, toeliet tot land- en zeemacht en tot tal van burgerlijke bedieningen in Algerië, maar tevens bepaalde „qu'il continuera à être régi par la loi musulmane" (par son statut personnel, voor de Israëlieten), en dat dus ten zijnen gunste eene uitzondering maakte op de algemeene nationaliteitswet. Een en twintig jaar oud zijnde konden de inlanders op hunne aanvraag tot al de rechten van fransch burger worden toegelaten, doch kwamen dan ook geheel onder de fransche wet — eene vergunning waarvan zij als bevoorrechten natuurlijk weinig gebruik maakten, vooral de Mohammedanen. [2] Voor den vreemdeling werd daartoe een verblijf van drie jaren vereischt.

Het decreet van 13 Dec. 1866 [3], dat de terreinen die ingevolge het Senaats-besluit van 22 April 1863 aan de inlanders werden toegewezen vrijwaarde tegen beslag wegens vroeger gemaakte schulden — een voorzorgs-maatregel tegen de talrijke joodsche woekeraars die den inlander uitzogen.

De reeds in het Eerste gedeelte dezer studie besproken poging van 1866 om aan de inlandsche rechtspleging andermaal eene zekere zelfstandigheid terug te geven.

De wet van 17 Juli '67 [4], die de natuurlijke en gefabriceerde produkten van Algerië vrij van rechten in de havens van Frankrijk toeliet.

Het in volgorde vroegere decreet van 27 Dec. '66 [5] betrekkelijk de organisatie der gemeenten, dat de regeling van 8 Juli '54 verving en aan de gemeente-besturen weer eenige zelfstandigheid teruggaf.

---

[1] J. d. P. blz. 148; zie ook het reglement-decreet van 21 April 1866 ib. blz. 31.

[2] Zie Roussel „La naturalisation des indigènes en Algérie", Rev. d. D. M. 15 Aug. 75. Blz. 911 noemt hij als voorwaarde ook nog, een verblijf van een jaar ter plaatse waar het verzoek gedaan wordt, doch het Senaats-besluit spreekt daarvan niet, evenmin als het later te vermelden decreet van 24 Oct. 1870.

[3] J. d. P., blz. 169.

[4] Ib., blz. 273.

[5] Ib., blz. 189.

Volgens dat decreet bleven de maires en adjuncten — Franschen of als zoodanig genaturaliseerden — ter benoeming van keizer of prefect, naarmate van de belangrijkheid der gemeente. In gemeenten met eene talrijke inlandsche bevolking zouden voor haar beheer inlandsche adjuncten aan den maire worden toegevoegd. De leden van den gemeenteraad werden gekozen door de ingezetenen. Kiesgerechtigd waren: alle Franschen of genaturaliseerden 21 jaar oud, éen jaar in de gemeente gevestigd en ingeschreven op de belastingsrollen; inlanders 25 jaar oud en éen jaar in de gemeente gevestigd; vreemdelingen met 3 jaren verblijf in Algerië; en voor de beide laatste categoriën werd tevens de voorwaarde vereischt van te zijn: grondeigenaar of pachter; patentplichtige; ambtenaar; versierd met het Legioen van eer of met eene Fransche militaire medaille; hetzij in 't genot van pensioen. — Verkiesbaar waren alle kiesgerechtigde Franschen of genaturaliseerden 25 jaar oud; alle inlanders en vreemdelingen 25 jaar oud, sedert 3 jaar in de gemeente gevestigd en op de kiezerslijsten ingeschreven. — Muzelmannen, Israëlieten en vreemdelingen kregen recht op vertegenwoordiging in den raad zoodra hun getal de 100 bereikte; het aantal leden voor deze drie categoriën mocht echter het 1/3 van het totale getal niet te boven gaan, noch minder zijn dan 3. — De verbods-bepalingen der ordonnantie van 28 Sept. '47 tegen de openbaarheid van de zittingen en verslagen werden opgeheven, doch *de bevoegdheid* van de gemeenteraden bleef wat zij was. — Aan den gouverneur-generaal werd overgelaten de gemeentelijke organisatie van reeds gedelimiteerde stammen, en van centrums waar de Europeesche bevolking nog niet talrijk genoeg was om er het decreet in zijn geheel te kunnen toepassen.

Tot de algemeene raden werd het kiesrecht eerst uitgestrekt bij het reeds genoemde decreet van 11 Juni 1870.[1] Die raden zouden zijn samengesteld naar zekere verhouding uit Franschen, Mahomedaansche inlanders, Joodsche inlanders en vreemdelingen. Voor het civiele territoir werden de leden gekozen door de overeenkomstige categoriën van kiezers voor de gemeenteraden; voor het militaire, be-

[1] J. d. P., blz. 825.

noemd door den Keizer op voordracht van den gouverneur-generaal.

Zoo als men ziet, hadden sommige hervormingen vrij lang op zich laten wachten; meer andere bleven uit; en het geheel beantwoordde matig aan de levendigheid van den keizerlijken brïef.

Nog minder beantwoordde de vooruitgang van Algerië aan de in '58 opgewekte verwachtingen.

De Europeesche bevolking telde 31 Dec. '57, zoo als wij reeds weten, ruim 180,000 zielen; volgens den census van 1866 217,990.[1] In 9 jaar tijds was de winst dus slechts geweest 38,000 zielen, of gemiddeld 4222 's jaars en dit bleef nagenoeg zoo de eerstvolgende jaren, terwijl zij van 1852—'58 gemiddeld 8245 had bedragen. Behalve de stoornis teweeggebracht door de verschillende wijzigingen die het bestuur onderging, die het vertrouwen schokten en den ondernemings-geest deden verflauwen; behalve de opstanden van '64 en '65 die ook vele kolonisten hadden achteruit gezet, en de immigratie afschrikten, waren, ten gevolge van buitengewone droogte, drie achtereenvolgende oogsten ongunstig uitgevallen. Dit veroorzaakte in den winter van '67 op '68 een verschrikkelijken hongersnood, die voornamelijk de Arabische bevolking teisterde. Daarbij kwamen cholera, typhus, sprinkhanen en aardbevingen die verscheidene dorpen van de Mitidja verwoestten. Een getal van 300,000 inlanders werd weggemaaid, en een goed deel der aristocratie door het verlies van paarden en vee tot betrekkelijke armoede gebracht. Volgens Vacherot verlieten in Nov. '68 zelfs een 100tal landbouw-kolonisten de provincie Oran om zich in Brazilië te gaan vestigen, zoodat, zegt hij, aan een begin van emigratie kon gedacht worden.[2] Tot leniging van den ramp stond de regeering een aanzienlijk crediet toe; de partikuliere weldadigheid kwam van hare zijde krachtig te hulp; het jaar '68 gaf gelukkig een goeden oogst, en in de zitting van dat jaar kon de gouverneur-generaal, die Algerië bezocht had, getuigen dat de toestand bevredigend was.

---

[1] R. D. I, blz. 336.
[2] Blz. 174.

Met voorbijzien van de onmiddellijke oorzaken van dien ramp en van de Arabische toestanden die zijne gevolgen moesten verergeren, hadden de klachten tegen de militaire administratie en de Arabische bureaux zich andermaal herhaald. Onder dien indruk had de landbouw-enquête plaats die de regeering in '68 gelastte. Volgens Randon [1] was het oogenblik daartoe slecht gekozen, nu dat de velden verdord en de landbouwers allerwege op de vlucht waren. Volgens hem bestudeerde de enquête-commissie ook niet de Arabische toestanden en behoeften bij de stammen zelven, maar bepaalde zich bij een bezoek aan de steden en de Europeesche établissementen, en, van het doel harer instelling afwijkende, liet zij zich meer in met politieke en administratieve quaestiën, waarover zij niet met kennis van zaken kon oordeelen, dan met den landbouw. Er is waarheid in die bewering van den maarschalk, [2] en dientengevolge zocht men het redmiddel ook weer in de eerste plaats in administratieve wijzigingen.

In '69 namelijk droeg de Keizer aan eene commissie de taak op, om diegene aan te geven die aan de publieke opinie voldoening konden schenken zonder de algemeene belangen van Algerië in de waagschaal te stellen.

Een der leden van die commissie was de senator Behic, oud-minister van koophandel. Aan het ontwerp voor de politieke organisatie van Algerië dat hij indiende, wijdde Randon, toen tot het ambteloos leven teruggekeerd, een hoofdstuk, te vinden in het tweede deel zijner gedenkschrifschriften, [3] en dat alle aandacht verdient. Wij komen daarop straks met een enkel woord terug. De hervormingen die onder het Keizerrijk nog tot stand kwamen kennen wij reeds, namelijk: de decreten van 31 Mei en 11 Juni 1870, waarbij de prefecten weer onafhankelijk werden van de militaire bevelhebbers, en rechtstreeksche verkiezingen voor de algemeene raden werden ingevoerd. Dit geschiedde kort vóór den oorlog met Duitschland, en dus vóór zijn val. Of het

---

1 D., blz. 509—511.

2 Het enquête-rapport van graaf le Hon is een volumineus stuk dat in den handel zelden voorkomt.

3 Blz. 279 en volg.

Keizerrijk verder zou gegaan zijn blijft in het midden, doch valt te betwijfelen.

Alvorens wij de organisatie bespreken die de Republiek aan Algerië gaf, moeten wij eerst zien wat inmiddels in de kolonie voorviel.

De betrekkelijke rust die zij sedert '67 genoten had en waartoe de uitputting van de Arabische stammen zeker bijdroeg, werd in het begin van 1870 weer verstoord.

De Sidi Cheikhs namelijk, die sedert den opstand van '64 gedeeltelijk op Marokkaansch gebied waren uitgeweken en daar eene andere machtige confederatie die der Douï Menia in zich opnamen, overvielen sedert herhaaldelijk vreedzame stammen van het zuiden der provincie Oran, en noodzaakten deze in Januari 1870 de wijk te nemen naar de noordelijke hoogvlakten waar zij gebrek leden. In Maart trok generaal Wimpffen tegen de Sidi Cheikhs op, verjoeg hen en vervolgde hen krachtens de bestaande overeenkomsten tot op Marokkaansch grondgebied. [1]

Dan nauwelijks was de rust hier hersteld, of er dreigde grooter gevaar. Tengevolge van den oorlog met Duitschland moest een goed deel van de troepen naar Frankrijk worden gezonden. Maarschalk Mac-Mahon werd insgelijks daarheen geroepen, en als gouverneur-generaal tijdelijk vervangen door generaal Durieu. Sedan, de nederlaag van Mac-Mahon, dien de inlanders voor onverwinlijk hielden, en de gevangenneming van den Keizer verlevendigden hunne hoop op het afschudden van het Fransche juk. Weldra ontstond er eene beweging in het Z. O. der provincie Constantine die echter nog spoedig kon worden onderdrukt, even als eene nieuwe beweging in het Zuiden van Oran waaraan andermaal Marokkaansche stammen deelnamen. Doch in het begin van '71 stonden eenige hoofden die, vanwege de hun door de Fransche regeering verleende eerbewijzen en jaargelden, groot aanzien genoten, o. a. el Mokhrani, de Bach Agha van Medjana — tusschen Setif en Aumale — op, en toen zich bij hen aansloot el Hadid, het hoofd der orde Sidi Aderraman el Talebi, kreeg die opstand spoedig een bepaald godsdienstig karakter en

[1] Zie over deze reeds genoemde expeditie van de Oued-Guïr, de Revue britannique van Juli, Aug. en Sept. 73.

werd hij meer algemeen, in en buiten Kabylie."[1] In het voorjaar van '71 was bijna geheel Algerië in zijne handen. Uit gebrek aan troepen moesten de Franschen zich aanvankelijk tot het defensieve bepalen. Verscheidene kustplaatsen als Dellys, Djidjelly en Cherchell waren nauw ingesloten, en bleven slechts over zee met Algiers in gemeenschap. Eerst na het einde van den oorlog met Duitschland en de onderdrukking der Parijsche commune kon een krachtig offensief hervat, en aan den opstand in den loop van den zomer een einde gemaakt worden. Nog geruimen tijd daarna vereischte deze echter repressieve maatregelen.

Onder den val van het Keizerrijk en het uitroepen van de Republiek had de Europeesche bevolking zich evenmin rustig gehouden. Door sommige dagbladen geïnfluenceerd verlangde zij in de eerste plaats de afschaffing van het militaire bestuur, nu eenmaal de zondenbok. In de groote steden vielen wanordelijkheden voor; te Algiers wierp zichzelfs eene soort van commune op. Deze beroeringen namen echter spoedig een einde toen de Mohammedaansche bevolking in opstand geraakte. De Europeanen begrepen toen beter de waarheid van Bugeaud's gezegde: „de toutes les libertés la première est sans contredit la liberté de conserver la tête sur les épaules." Bovendien kwam de vice-admiraal de Gueydon den burger-landvoogd van de Delegatie van Tours, Henri Didier, onder wien o. a. wederrechtelijke be-

---

[1] „La haine du chrétien, le sentiment de l'indépendance, l'espoir de s'affranchir grâce à notre affaiblissement et à nos divisions, tels sont les motifs qui ont surexité et armé les tribus. Il s'y joignait des griefs plus personnels chez leurs chefs, qui craignaient de perdre leur situation, et chez qui les allures autoritaires et provocatrices de certains agents subalternes, auraient aigri les ressentiments et augmenté les inquiétudes." Ook had zekere pers („certaine presse") dien opstand mede geprovoceerd „par ses attaques inconsidérées envers l'autorité et envers l'armée." Wat Mokhrani, die zich tijdens den hongersnood van 67—68 zeer verdienstelijk gemaakt en zelfs in schulden gestoken had, in 't bijzonder betreft, deze zou door de Fransche autoriteit niet billijk bijgesprongen zijn tegen zijne schuldeischers, en zelfs bevreesd zijn gemaakt voor verlies of vermindering van zijn kommando. Hij duchtte dit, na den val van den Keizer, van het burgerlijk republikeinsch bewind dat hij minachtte ook ter zake van Crémieux, en schreef aan een Fransch officier: „Je ne me soumettrai jamais à un juif, je n'obéirai qu'à un sabre dut-il me frapper." (Roussel, Rev. d. D. M. 15 Aug. 75.)

sluiten van gemeente-raden werden bekrachtigd [1], vervangen en de orde herstellen.

De nalatenschap die de Republiek hier had te aanvaarden was niet schitterend en de wijze waarop zij die aanvaardde, allerminst geschikt om verbetering te brengen. Als of deze slechts op hare besluiten wachtte, had zij dadelijk de hand aan 't werk geslagen, getuige het decreet van 24 Oct. 1870 betrekkelijk de politieke organisatie van Algerië, [2] en andere van gelijke of weinig latere dagteekening. Het republikeinsch bewind („le gouvernement de la défense nationale") reageerde niet alleen tegen het militaire beheer en het paralellisme van het keizerrijk, maar verbrak de eenheid van Algerië's bestuur, ook die van zijn budget dat, vroeger een aanhangsel van het algemeen oorlogsbudget, thans over de verschillende departementen verdeeld werd, „dans le but de consacrer l'assimilation de l'Algérie à la France, de la sauvegarder contre les régimes d'exception, et de la mettre en état de se présenter à l'assemblée nationale au même titre que les autres départements". [3] Doch laat ons maar dadelijk zeggen dat dit decreet van 4 Februari reeds te niet werd gedaan door een van 6 Mei, [4] waarbij de eenheid van het budget, thans als een aanhangsel van het ministerie van Binnenlandsche zaken, hersteld werd.

Zien wij het overige.

Algerië werd verdeeld in 3 departementen, die elk twee vertegenwoordigers naar de wetgevende vergadering zonden.

Gouvernement en algemeene administratie werden opgedragen aan een „civiel gouverneur-generaal", [5] die naarmate van den aard der zaken met ieder van de betrokken ministers zou correspondeeren. In zijn bestuur werd hij ter zijde gestaan door: 1°. voor dagelijksche zaken niet tot de attri-

---

1 Zie: Stat. gén. 1873—'75 bladz. 193.

2 J. d. P. 1871, blz. 16.

3 Rapport van den minister van justitie bij het decreet van 4 Feb. 71.

4 J. d. P., blz. 79.

5 Gouverneur-général civil des trois départements de l'Algérie, zegt het decreet van 24 Oct. 70. Dat van 9 Maart 71 noemt hem weer, Gouverneur-général civil de l'Algérie.

buten van de prefecten behoorende, door een adviseerend comité („comité consultatif") waarin naast den president van het Hof, den gouvernements-secretaris en de inspecteurs-generaal van openbare werken en van finantiën, zes departementale afgevaardigden, Franschen of genaturaliseerden, door de kiezers voor 3 jaar te benoemen, zitting hadden: 2º. door een hoogeren regeeringsraad („conseil supérieur de gouvernement"), bestaande uit de hoogste burgerlijke en militaire autoriteiten, en per departement uit 3 leden van de algemeene raden, door deze te benoemen, die jaarlijks vergaderen moest voor het opmaken van het voorloopig budget.

Het opperbevel over land- en zeemacht werd afgescheiden van de landvoogdij, en opgedragen aan een divisie-generaal, behoudens het gezag van de ministers van oorlog en van marine als over legers te velde en zee-stations.

De departementen zouden beheerd worden door prefecten, en eenzelfde grondgebied uitmaken.

De onderscheiding in provincie en departement was dus afgeschaft; [1] evenzoo verviel in beginsel de onderscheiding in civiel en militair territoir; maar in afwachting van nadere beschikkingen zou het militair gebied blijven onder het beheer van de militaire kommandanten en van den bevelhebber van land- en zeemacht, behoudens dat de prefect beschikte over de chefs van de algemeene burgerlijke en finantieele diensten, en dat elk centrum waar de europeesche bevolking, volgens de civiele autoriteit, daartoe voldoende sterk was, tot eene gemeente georganiseerd en onder het bestuur van den prefect zou gesteld worden.

Het decreet van 24 Dec. '70 [2] breidde het civiel territoir in den Tell weer aanmerkelijk uit. Voor zoover dit nog niet gemeentelijk kon worden ingericht, moest een buitengewoon commissaris, met medewerking van de naastbijzijnde civiele autoriteiten, de noodige maatregelen nemen tot verzekering der administratie, djemaas moesten daar worden georganiseerd, en de inlandsche chefs zouden in functie blijven „à titre d'adjoints municipaux."

---

[1] De benaming van „provincie" is echter gebruikelijk gebleven zelfs in officiëele stukken.

[2] J. d. P. 1871, blz. 29.

En alsof al die gezags-verdeeling, die onbestemdheid en complicatiën nog geen verzwakking en verwarring genoeg zouden veroorzaken, scheidde het decreet van 1 Januari '71 [1] in militair territoir de administratie af van het troepen-kommando, twee zaken die volgens Randon in het oog van den Arabier één zijn: er zouden zijn 3 generaals divisie-kommandanten, en 3 generaals-administrateurs die de Arabische bureaux onder zich hadden; doch deze administrateurs werden onder de prefecten geplaatst, en beschouwd als ambtenaren door het ministerie van oorlog tijdelijk ter beschikking van dat van binnenlandsche zaken gesteld.

Betrekkelijk de algemeene raden bepaalde een decreet van 28 Dec. 1870 [2] dat overeenkomstig het publiek recht, alleen Franschen en als zoodanig genaturaliseerden kiesgerechtigd en verkiesbaar zouden zijn, onder dezelfde voorwaarden als in Frankrijk. Die bevoegdheid werd dus aan de vreemdelingen en inlanders ontnomen. Aan dien raad werden echter toegevoegd 6 inlandsche leden met raadgevende stem, ter benoeming van den minister van binnenlandsche zaken. Zijne attributen zouden overigens conform zijn aan die der algemeene raden van Frankrijk, voor wie de wet van 10 Aug. '71 [3] eene nieuwe regeling gaf.

Voor de gemeenteraden handhaafde de wet van 14 April 1871 [4] het decreet van 27 Dec. 1866, reeds besproken, en dat van 16 Januari '67, dus het bestaande, zoodat inlanders en vreemdelingen hier niet werden uitgesloten.

Terwijl het decreet van 24 Oct. '70 de Israëlieten en bloc naturaliseerde, en dus geheel onder de Fransche wet bracht zoo als zij toen ook verlangden, werden bij een ander van dezelfde dagteekening eenigszins meer beperkende voorwaarden gesteld voor de naturalisatie van de verdere inlanders en van de vreemdelingen. [5] Sedert het Senaatsbesluit van '65, had die naturalisatie anders geen vaart genomen. Volgens Roussel bedroeg het getal genaturaliseerden in 1870, nog slechts 1039, als: 634 vreemdelingen,

---

[1] J. d. P., blz. 31.
[2] J. d. P. 1871, blz. 31.
[3] J. d. P., blz. 107. Zie ook de wet van 31 Juli 75, in ib. 1876.
[4] J. d. P., blz. 52.
[5] J. d. P. 1871, blz. 18.

289 Joden en 116 Mohammedanen, en had de naturalisatie der inlanders nog veelal minder edele bedoelingen. Afgescheiden daarvan dat de bevoorrechte Mohammedanen geene reden hadden om zich te laten naturaliseeren, of anders gezegd daarbij niets wonnen, merkt Roussel terecht op: „ainsi la polygamie, le divorce, la répudiation qu'elle supprime, sont dans l'islamisme des institutions fondamentales, dont l'abandon implique une sorte d'hérésie." Die naturalisatie stelt den Muzelman bloot aan den smaad en de kwaadwilligheid zijner geloofsgenooten, „l'idée de nationalité ne se distinguant pas de celle de religion." [1]

Eindelijk werd 24 Oct. 1870 [2] nog gedecreteerd de instelling in Algerië van de jury voor crimineele zaken, in hoofdzaak volgens de beginselen van het decreet van 7 Aug. 1848.

Zoo waren in hoofdtrekken de hervormingen van de Republiek in haar eerste stadium. Sommige gedeelten van die z. g. organisatie werden echter zeer spoedig gewijzigd, andere later.

Zoo benaderde het decreet van 7 Oct. '71 [3] weer de organisatie van 1860 voor wat de regeerings-lichamen betreft. Het comité voor de dagelijksche zaken met zijne rechtstreeks gekozen departementale vertegenwoordigers werd vervangen door een adviseerend collegie (conseil consultatif, conseil de gouvernement), als vroeger door de chefs van diensten, burgerlijke en militaire, uitgemaakt; en tevens bestemd tot hoogeren regeeringsraad (conseil supérieur de gouvernement) door toevoeging per departement van 5 leden der algemeene

---

[1] Rev. d. D. M. 15 Aug. 75. — In zijn artikel „La fusion des races en Algérie" (Econ. Franç. 3 Maart '77) ziet P. Blanc in dat gering getal naturalisatiën eerder een voordeel dan een nadeel. Indien het groot getal „électeurs inconscients" reeds op de kiezerlijsten voorkomende, nog versterkt werd door eene compacte massa van onwetende en ons vijandig gezinde Muzelmannen „il y aurait de quoi déserter l'Algérie, car ce serait pour les colons une situation encore pire que celle des anciens états à esclaves du sud des Etats-Unis, dominés aujourd'hui par l'élément noir, et exploités au profit de quelques aventuriers sans pudeur." Hij heeft echter beter verwachting van het opkomend geslacht in zoo ver dit door het openbaar onderwijs ontwikkeld is geworden, en alleen dit moet men trachten te assimileeren.

[2] J. d. P. 1871, blz. 18.

[3] J. d. P., blz. 201.

raden. De bijzondere samenstelling van die collegies, die nadere détail-wijzigingen onderging, zal straks worden vermeld. Alleen doen wij opmerken, dat de prefecten noch de militaire administrateurs in dezen nieuwen hoogeren raad zitting hadden.

Wanneer wij die reeks van hervormingen toetsen aan de kritiek van Randon op het ontwerp Behic van 1869, dan zien wij dat zij in sommige opzichten niet zoo ver gingen als laatstgenoemde wilde. Behic namelijk had van den gouverneur-generaal tevens willen maken een minister te Parijs, die ook aan de kamer-debatten zou deelnemen, doch hier zonder bureaux of centrale administratie gelaten werd. De regeeringsraad, die over belastingen en budget zou hebben te stemmen, zou niet alleen onder hem, maar tevens naast en buiten hem staan, dewijl Behic hem het recht toedacht om zich rechtstreeks tot den Keizer te wenden en bij den senaat te petitionneren. Zijn verst reikend voorstel was echter een soort van zelfbestuur voor de Arabieren: in elke douar zou een gemeenteraad (djemâa) worden ingesteld, van wiens beraadslaging verslagen moesten worden opgemaakt, en die onder contrôle eener opperste djemâa van afgevaardigden, door de verschillende douars van den stam gekozen, en van den franschen administratieven kommandant ook het budget zou vaststellen, enz. Bij ons zou men zeggen, westersche begrippen op oostersche toestanden toegepast. Blijkbaar had de Republiek in haar eersten aanloop het ontwerp Behic tot grondslag genomen, en men moet het haar dus ten goede houden dat zij althans dergelijke dwaasheden niet overnam. Wij zullen straks zien in hoever hare overige hervormingen voldeden.

Vooreerst kon er natuurlijk geen quaestie zijn van zoodanige als de inlanders betroffen die allerwege in opstand kwamen. Met het oog daarop werd, zooals wij reeds vernomen hebben, Henri Didier in het voorjaar van '71 als landvoogd vervangen door den vice-admiraal de Gueydon, en de titel van civiel gouverneur-generaal was dus meer schijn dan werkelijkheid.[1] Tot herstel van de inwendige orde verklaarde

[1] Bugeaud's gezegde was: „envoyez un civil pour administrer la colonie, et je ne lui donne pas quinze jours pour qu'il pende un sabre à son côté, mette un chapeau à trois cornes et se prenne à chevaucher dans la plaine."

Gueydon het arrondissement Algiers in staat van beleg, en deze toepassing van art. 4 der wet van 9 Aug. '49 lokte in de Wetgevende vergadering geen verzet uit. Zoodra hij daartoe in staat werd gesteld, onderdrukte hij den opstand met klem. En met gestrengheid werden de opgestane stammen vervolgens gestraft.

Hun werd eene oorlogscontributie van 36 millioen fr. opgelegd, waarvan het grootste gedeelte aan de slachtoffers van den opstand ten goede kwam; bovendien werd beslag gelegd op den eigendom der schuldigen, onder bepaling dat de stammen zich zouden kunnen vrijkoopen door het afstaan van ⅛ der waarde hunner bezittingen, hetzij in terreinen die voor de kolonisatie geschikt zouden worden bevonden hetzij in geld. De meesten deden het eerste. Uit het regeerings-verslag van 1875 blijkt, dat de staat op die wijze toen in het bezit was geraakt van 574,583 hect.

Deze maatregel zou uitmuntend te pas zijn gekomen voor de plaatsing van de Elzas-Lotharingers die tengevolge hunner inlijving bij Duitschland uitweken en gedeeltelijk naar Algerië verhuisden. Maar de regeling van het „séquestre" was nog niet genoegzaam gevorderd om hieruit de 100,000 hect. te vinden die de wet van 21 Juni '71 hun had toegedacht; en hoewel volgens den keizerlijken brief van 1863 toen nog 890,000 hect. bouwgrond beschikbaar zouden geweest zijn en daarvan sedert slechts eene 100,000 waren uitgegeven, moest de staat ook tot onteigening overgaan.

Dewijl de immigratie van die Elzas-Lotharingers aanleiding gaf tot terugkeer naar een gewijzigd concessie-stelsel, moeten wij er een oogenblik bij stilstaan.

Zooals wij komen te zeggen, had de Nationale vergadering bij hare wet van 21 Juni '71 [1] 100,000 hect. grond bestemd voor diegenen hunner die zich zouden verbinden om deze te bebouwen. De wet van 15 Sept. [2], en het decreet van 16 Oct. [3] d. a. v. regelden nader de voorwaarden.

De concessiën bedoeld in den eersten titel van het decreet werden gegund in onmiddellijken en vollen eigendom aan

1 J. d. P., blz. 100.
2 J. d. P., blz. 188.
3 Ib., blz. 203.

Elzas-Lotharingers die over minstens 5000 fr. kapitaal te beschikken hadden, behoudens vervalling wanneer zij ophielden de hun toegekende terreinen te bewonen „avant de les avoir mises en valeur dans une mesure suffisante pour prouver la loyale exécution des obligations par eux souscrites." In die termen vielen slechts een 30-tal gezinnen.[1] — De concessiën bedoeld in titel II werden eerst eigendom na een verblijf op den grond van 9 jaar; doch met uitbreiding van de oorspronkelijke bestemming, konden alle Franschen of genaturaliseerden van europeesche afkomst daartoe in aanmerking komen.

Uit het reeds genoemde artikel van Louis Lande blijkt, dat behalve de 30 gezinnen Elzas-Lotharingers die over minstens 5000 fr. kapitaal beschikten, de regeering er 909 installeerde die 4,800,000 fr. kostten of gemiddeld 5300 fr., afgescheiden van de eerste hulp in voedsel en kleeding, van vrijen overtocht enz., terwijl 1 millioen fr. besteed werd aan publieke werken. Verder, dat nog een 100tal familiën geplaatst werden door eene van de partikuliere maatschappijen die zich tot hunne ondersteuning hadden gevormd; en wier fondsen, uit vrijwillige giften bijeengebracht, zoo ruim waren dat zij de regeering nog met 1 à 1½ millioen fr. kon bijspringen. In het geheel kwamen zoo naar Algerië ruim 1000 gezinnen of ruim 5000 personen.[2] Hoewel die immigratie schatten kostte, was zij niet alles winst, want, behalve behoeftig, waren velen geen landbouwers. Maar het gold hier in de eerste plaats eene daad van vaderlandsliefde en menschlievendheid, en te midden van zijne rampen kweet Frankrijk zich van dien plicht met ware grootmoedigheid.

Beter was het gesteld met de 5000 Franschen voornamelijk uit de zuidelijke departementen die, blijkens het officiëele rapport van 31 Juli '74 door L. Lande aangehaald, sedert den oorlog van '70/71 naar Algerië verhuisden.

De opgedane ervaring gaf echter aanleiding tot een nieuw decreet op het stuk der concessiën, dat van 15 Juli '74,[3]

---

1 Louis Lande: „les Alsaciens-Lorrains en Algérie, Revue d. D. M 1 Sept. 1875.

2 5181 volgens de Stat. Gén. 1873—75, blz. 182.

3 J. d. P., blz. 1005.

thans nog in werking. Het heeft wijder strekking, verlichtte de voorwaarden aan den eenen kant, eischte meer in andere opzichten.

Het verplicht persoonlijk verblijf van den concessionaris werd bekort tot 5 jaar; na 3 jaar kan hij zijne concessie overdragen aan een derde die aan gelijke voorwaarden voldoet (art. 7); na een 2jarig verblijf mag hij dat recht beleenen tot het bekomen van voorschotten voor zijne exploitatie, doch onder goedkeurig van den prefect of de militaire autoriteit, die ter voorkoming van misbruik zich vooraf hebben te overtuigen van de moraliteit van partijen zoowel als van het nut der beleening (art. 13). Het decreet eischt van de kolonisten genoegzame middelen om gedurende een jaar te kunnen leven; strekt de concessiën van titel II bij wijze van belooning uit tot inlanders die zich in de gelederen verdienstelijk hebben gemaakt, en verder tot maatschappijen die, met een industrieel doel of tot kolonisatie, dorpen zouden willen bevolken, onder voorwaarde van de hun toegekende terreinen te bestemmen voor Fransche arbeiders- en landbouwers-gezinnen. De grootte der perceelen regelt zich naar die van het gezin; zij mogen niet beneden de 20 en niet boven de 50 hect. zijn, doch kunnen gaan tot 100 voor geïsoleerde hoeven. Laatstgenoemde kunnen ook publiek geveild worden; niet genaturaliseerde inlanders zijn als koopers uitgesloten, en gedurende 10 jaar als tweede koopers. — Ter zake van de toepassing van dit decreet teekenen wij nog aan, dat van den concessionaris eener geisoleerde hoeve minstens 150 fr. kapitaal per hect. gevorderd wordt, doch de eisch van gegoedheid voor de perceelen die binnen de dorpen liggen is aan de waardeering van de provinciale autoriteiten overgelaten; verder, dat 2/3 der beschikbare gronden bestemd worden voor nieuw aangekomen, 1/3 voor reeds gevestigde kolonisten.

Zoo was men dus teruggekeerd tot een stelsel van concessiën dat wel niet de bezwarende voorwaarden van vroeger oplegde, maar toch nog te veel belemmerde, gelijk wij nader vernemen zullen. De voorwaarden van verblijf en exploitatie en van eenige gegoedheid, moesten dienen tot waarborg voor eene ernstige kolonisatie. Verder wilde de regeering bij voorkeur de immigratie van Franschen be-

vorderen, of het Fransche element versterken tegenover het inlandsche en de vreemdelingen. Zij handelde zòo blijkbaar onder den indruk der jongste gebeurtenissen, de oorlog van '70/71 met Duitschland, de opstanden van '64 en '71 in Algerië.

Volgens de Broglie moet men anders voor de kolonisatie niet voornamelijk rekenen op Fransch kapitaal en Fransche landverhuizers. In Frankrijk, zeide hij [1], heeft men slechts groote kapitalisten die in industrieele ondernemingen winst vinden, of kleine landbouwers die van hun lapje grond niet kunnen scheiden. Daarom wilde hij voornamelijk gerekend hebben op immigranten uit den vreemde; voor deze moest men de poorten van Algerië wijd open zetten („à deux battans"), en hen zoo spoedig mogelijk tot Franschen maken door voor hunne naturalisatie slechts twee of maar een enkel jaar verblijf te eischen. — De Broglie schreef dit echter in 1860. Nu moge het aan minder bedenking onderhevig zijn om op ruime schaal vreemdelingen toe te laten in eene kolonie onder onmiddellijk bereik van het moederland gelegen, — en wij hebben gezien dat de Fransche regeering in dit opzicht vrijgevig was; maar het laat zich toch ook verklaren dat zij, onder den verschen indruk van de rol die vele Duitschers in Frankrijk gespeeld hadden, eerder gesteld was op Fransche immigranten en deze dus bij voorkeur trachtte te lokken.

Het aanvankelijk resultaat kennen wij reeds.

Hoe noodig het overigens was alles in het werk te stellen om de immigratie te bevorderen, kan blijken uit het volgend overzicht der algemeene bevolking en van de Europeesche in 't bijzonder.

De Keizerlijke brief van '65 schatte de inlandsche op 2,580,267 zielen. Volgens de telling van 31 Dec. 1872 bedroeg zij 2,159,626. In ongeveer 8 jaar tijds zou zij dus met eene 420,000 zielen verminderd zijn. Nu waarschuwt de Keizer dat zijn cijfer slechts een zeer approximatief is, en dit geldt ook voor de telling van '72 bij gebrek van eene behoorlijke contrôle op den burgerlijken stand der stammen. Toch mag men veilig aannemen dat de inlandsche

---

[1] Derde artikel, blz. 91—95.

bevolking onder den tegenspoed van de jaren 1864—'72, oorlog, slechte oogsten en hongersnood, was achteruitgegaan.

De Europeesche telde in 1872 245,117 zielen, als: 129,601 Franschen, 71,366 Spanjaarden, 18,351 Italianen, 11,512 Anglo-Malthezers, 4933 Duitschers, 9354 van diverse nationaliteit.

De progressie van de Europeesche bevolking, die in 1840 27,865 zielen telde, was ongeveer de volgende geweest. Van 1840—45 of in 5 jaar 67,456, zijnde gemidd. per jaar 13,491,
1845—50 » » 5 » 30,642, » » » » 6,132.
'51 » » 1 » 5,037, » » » » 5,037.
1852—58 » » 6 » 49,472, » » » » 8,245.
1858—66 » » 8 » 37,528, » » » » 4,700.
1866—72 » » 6 » 27,000, » » » » 4,500.

Hieruit blijkt dat die progressie onder Bugeaud en Randon, onder eerstgenoemden vooral, het grootst was, en het kleinst sedert 1858. De hierboven vermelde omstandigheden en de minder duurzame en geregelde gang van zaken zullen van die betrekkelijke vermindering wel de hoofdoorzaken zijn. Sedert kwam daarin eenige verbetering. Zooals wij straks zullen zien, bedroeg de progressie over het tijdvak 1872—'75 jaarlijks gemiddeld 5640 zielen.

Wij hebben thans nog het jongste tijdvak te bespreken, dat met het optreden van den tegenwoordigen landvoogd generaal Chanzy (10 Juni '73) een aanvang nam, en den tegenwoordigen toestand van Algerië uit de laatste regeeringsverslagen en de officiëele statistiek van 1873—75 op te maken.

Vooreerst zullen wij de meest ingrijpende hervormingen van de jaren '70/71 weer zien plaats maken voor wijzigingen die het oude régime benaderen, en wel op grond van gebleken noodzakelijkheid; en ditmaal was het niet een absoluut keizerlijk gouvernement dat die noodzakelijkheid eenvoudig decreteerde, maar de Republiek onder het presidentschap van een staatsman als Thiers die ze erkende.

Zoo herstèlde het decreet van 10 Juni '73[1] den civielen gouverneur-generaal weer in het opperbevel over land- en

[1] J. d. P., blz. 647.

zeemacht ingeval hij de wettelijke voorwaarden daartoe bezat, omdat, „la réunion dans les mêmes mains des fonctions d'administrateur civil de l'Algérie et de commandant supérieur des forces de terre et de mer ne peut que contribuer aux progrès de la colonisation et à la sécurité du pays." Dit was het geval met generaal Chanzy, en zijn voorganger de Geydon was feitelijk tevens opperbevelhebber geweest.

Zoo werd bij decreet van 11 Sept. '73 [1] en bij urgentie weer opgeheven de uitbreiding door dat van 24 Dec. '70 aan het civiel territoir gegeven, als zijnde het gebleken dat de burgerlijke administratie en justitie niet beschikten over de noodige middelen voor het beheer van de stammen, en dat daaruit waren voortgesproten „des embarras et des difficultés considérables tant pour l'ordre public que pour les intérêts européens." Reeds een vroeger decreet, dat van 20 februari '73, [2] had de militaire wet en autoriteit voorbehouden voor de kantons grenzende aan Tunis en Marokko; thans, 11 Sept., werd aan den gouverneur-generaal de bevoegdheid gegeven om deze overal te herstellen waar hij zulks noodig oordeelde.

Waar dit geschiedde, werd die autoriteit tevens hersteld in hare eenheid van kommando en administratie, en hield hare ondergeschiktheid aan de prefecten natuurlijk weer op. Een decreet van dezelfde dagteekening [3] gaf dan ook zoowel aan de generaals territoriale-kommandanten als aan de prefecten weer zitting in den hoogeren regeeringsraad. En ten overvloede bepaalde dat van 23 Sept. '75: [4] „le général (commandant la division) exerce dans ce territoire („de commandement," het militaire) toutes les attributions dévolues à l'autorité préfectorale." Zoo was men in dit opzicht weer teruggekeerd tot de orde van zaken van vóór 1864.

Bij het decreet van 1 Febr. '74 [5] werd zelfs de bevoegdheid van de zoo gelaakte arabische bureaux uitgestrekt tot het opsporen „des crimes, délits et contraventions commis

[1] J. d. P., blz. 718.
[2] J. d. P., blz. 717.
[3] J. d. P., blz. 718.
[4] J. d. P., blz. 1294.
[5] J. d. P., blz. 865.

par des européens dans les territoires (militaires) où il n'existe pas d'officiers de police judiciaire ordinaire," terwijl zij sedert 1860 met de europeesche kolonisten geen bemoeienis meer hadden gehad.

Doch wij zullen niet voortgaan met de stuksgewijze vermelding van de vele wisselingen in het bestuur van Algerië, wisselingen zoo menigvuldig dat het moeielijk valt om zich daarin terecht te vinden en onmogelijk om al hare gevolgen op te sporen; wij hebben trouwens genoeg gezien van actie en reactie, en zijn thans ver genoeg genaderd om dat bestuur in zijne tegenwoordige gedaante te kunnen samenvatten.

Algerië bestaat uit 3 departementen. Het wordt in de Kamers vertegenwoordigd door 1 senator en 1 gedeputeerde per departement, gekozen volgens dezelfde regels als voor Frankrijk gelden, behoudens eenig verschil in de samenstelling der kiescollegiën. [1]

Aan het hoofd van Algerië staat een civiel gouverneur-generaal, die tevens kan zijn opperbevelhebber van zee- en landmacht indien hij aan de wettelijke eischen daartoe beantwoordt [2]. Hij correspondeert met ieder van de betrokken ministers, die tusschenpersonen zijn tusschen hem en den President der republiek en contrasigneeren [3]. Aan den President is hij verantwoording schuldig.

In zijn beheer wordt hij bijgestaan door: 1°. een directeur-generaal voor de civiele en finantieele aangelegenheden, die hem des vereischt ten deze vervangt, en onder wien werkzaam zijn drie directeuren, als: voor binnenlandsche zaken, openbare werken, finantiën; [4] 2°. een regeeringsraad (conseil de gouvernement), die adviseert in al de aangelegenheden hem door den gouverneur-generaal onderworpen [5] en bestaat uit: den directeur-generaal, vice-president, den eersten president van het hof van appel, den

---

1 Zie de wetten van 2 Aug. en 30 Nov. 1875.

2 Decreet van 10 Juni 1873.

3 Ib. van 30 Juni 1878. J. d. P., blz. 283.

4 Decreten van 29 Maart 1871 en 30 Juni '76. Ten gevolge van deze organisatie werd bij decreet van 3 Aug. '76 de centrale directie voor Algerië te Parijs — vroeger bij Oorlog, later bij Binnenlandsche zaken — opgeheven.

5 Zie voor zijne attributen, de decreten van 10 Dec. 1860 en 30 April '61

aartsbisschop, den procureur-generaal bij het hof van appel, den chef van den generalen staf, wien de hoogere leiding van de inlandsche aangelegenheden is opgedragen, den kommandant van de zeemacht, den chef van de genie, de inspecteurs-generaal van de burgelijke werken en van de finantiën, den rector en raadsheeren-rapporteurs; 3o. een hoogeren regeerings-raad (conseil supérieur de gouvernement), bestaande uit de leden van den regeerings-raad, de generaals bevelhebbers der territoriale-divisiën, de prefecten, en zes afgevaardigden van de algemeene raden per departement door dezen uit hun midden voor drie jaar gekozen; dit collegie vergadert jaarlijks na de najaars-zitting van de algemeene raden, meer bepaald voor de belastingen en de voorloopige vaststelling van het budget. Dit budget wordt verder aan den ministerraad onderworpen; ieder minister verdedigt in de kamers de hoofdstukken waarbij zijn departement betrokken is; na aanneming wordt het geheel, voor de ordonnantie der gelden en de contrôle, een aanhangsel (annexe) van het departement van binnenlandsche zaken. [1]

Onder het onmiddellijk gezag van den gouverneur-generaal worden de departementen beheerd door een prefect wiens bevoegdheid dezelfde is als die der prefecten in Frankrijk. Hij wordt ter zijde gestaan door een raad voor het contentieux (conseil de préfecture), die o. a. de rekeningen controleert van de gemeenten wier inkomsten beneden de 50,000 fr. zijn; de rekenkamer controleert de overigen.

In het militair territoir oefent de kommandeerende generaal prefectorale macht uit. [2] Het leger van Algerië (l'armée d'Afrique), gemiddeld eene 60,000 man, uitmakende het 19e fransche legerkorps, is ingedeeld in 3 divisiën wier standplaatsen zijn Algiers, Oran en Constantine. Iedere divisie bestaat territoriaal uit een zeker getal onder-afdeelingen (subdivisions, cercles et annexes).

Ieder departement, civiel en militair gebied te zamen, heeft zijn algemeenen raad, voor wiens verkiezing door de

---

1 Zie het verslag van den gouverneur-generaal van 1876, en voor de indeeling van het budget de wet van 27 Juli 1870.

2 Decreet van 23 Sept. 1875, J. d. P., blz. 1294.

fransche kiezers voor de gemeenten, samenstelling en bevoegdheid het decreet van 23 September '75, de fransche wetten van 10 Aug. 1871 en 31 Juli '75 in hoofdzaak teruggeeft. Twee belangrijke afwijkingen dienen vermeld te worden. De eerste is dat de kommandeerende generaal deel kan nemen aan de werkzaamheden van den raad voor zooveel het militair gebied betreft, in persoon of bij delegatie, en met den prefect het budget opmaakt. De tweede, dat aan den algemeenen raad zijn toegevoegd muzelmansche assessoren met raadgevende stem; zij worden benoemd door den gouverneur-generaal uit de notabele inlanders, eigenaars en gevestigd in het departement; zoowel in de departementale commissie (gedeputeerden), als in bijzondere commissiën die de algemeene raad uit zijn midden kiest moet minstens een dier assessoren begrepen zijn. De algemeene raden houden jaarlijks twee gewone zittingen; de tweede in October meer bepaald voor het opmaken van het budget, dat geschiedt naar dezelfde regels als in Frankrijk.

Het civiel gebied van het departement is verdeeld in arrondissementen aan wier hoofd onder-prefecten staan.

Voor het beheer van het militair gebied (territoire de commandement) beschikt de bevelvoerende generaal over de kommandanten der territoriale onder-afdeelingen en over de arabische bureaux.

Het civiel gebied en dat gedeelte van het militaire waarvan de stammen en douars reeds gedelimiteerd zijn, zijn verder ingedeeld in gemeenten.

De gemeentelijke organisatie is drieledig; zij onderscheidt de volledige gemeente (commune de plein exercice, complète), de gemengde (mixte), de inlandsche (subdivisionnaire, indigène). Allen hebben eene gemengde bevolking, doch in de beide laatsten, in de laatsten vooral, is het europeesche element gering.

Volledige gemeenten zijn die waar de europeesche bevolking talrijk genoeg is om in alle diensten te kunnen voorzien. Men vindt ze alleen in civiel territoir. Zooals wij reeds weten door het decreet van 27 Dec. 1866, zijn zij georganiseerd naar het Fransche type, doch kunnen de gemeenteraden niet, gelijk de Fransche, verordeningen maken, maar slechts beraadslagen en wenschen uitspreken of voor-

drachten doen,[1] terwijl de functiën en de attributen van maire en adjuncten dezelfde zijn als in Frankrijk. Sedert het decreet van 1866, bepaalde de wet van 12 Aug. '76[2], dat in de hoofdplaatsen van departementen, arrondissementen en kantons, maire en adjuncten benoemd worden door den president van de Republiek, doch in de overige gemeenten door den gemeenteraad uit zijn midden gekozen worden. Die wet is toepasselijk verklaard op Algerië, doch de inlandsche adjuncten blijven ter benoeming van de regeering en kunnen ook genomen worden buiten den gemeenteraad. Verder is bij decreet van 1 Aug. '74 de kieswet van 7 Juli '74 voor zooveel de Franschen betreft insgelijks toepasselijk verklaard op Algerië. Bovendien geeft de inschrijving sedert een jaar op de rol der huurtaxe hun recht tot inschrijving op de kiezerslijsten.[3] Voor de inlanders en vreemdelingen heeft het decreet van 10 Sept. '74[4] in dat van 1866 die wijziging gebracht, dat voor beiden gevorderd wordt 2 jaar jaar domicilie, en alleen zij ingeschreven worden die daarom verzoeken.[5] De inlandsche adjuncten waken o. a. voor de uitvoering der voorschriften betrekkelijk geboorte en sterfte; doch het inlandsch huwelijk wordt beschouwd als deel uitmakende van het godsdienstig statuut en gesloten door den kadi.

De gemengde gemeente treft men aan zoowel in civiel als in militair territoir, waar het europeesche element wel

---

1 Zelfs de gemeente-ontvanger wordt door den prefect aangesteld.

2 J. d. P., blz. 300.

3 J. d. P., blz. 982.

4 Ib., blz. 983.

5 In zijn artikel „La fusion des races en Algérie (Econ. Franç. 3 Maart 1877), spreekt P. Blanc ten onrechte van een jaar verblijf voor de inlanders. Het succes van den maatregel om de inlanders aan het publieke leven deel te leeren nemen was middelmatig, zegt hij. Te Algiers b.v. dat 10,000 muzelmannen onder zijne bevolking telt lieten zich als kiezers inschrijven in 1874 165, in 1875 nogmaals 165, en 164 in 1876. En bij de laatste verkiezingen voor 3 inlandsche leden van den gemeenteraad (1874), kwamen slechts 146 kiezers op. „Quant aux choix faits par les musulmans électeurs, nous ne dirons pas qu'ils soient mauvais, mais nous ne dirons pas non plus qu'ils soient excellents. Il y en a eu de bons, mais souvent ils laissent à désirer." Dergelijke aanmerkingen kunnen zelfs de Europeanen in Europa zich aantrekken! „Bref, zoo vervolgt P. Blanc, cette expérience commencée il y a dix ans, a besoin de se continuer quelque temps encore avant qu'on puisse la juger."

reeds eenige beteekenis heeft gekregen, maar nog niet sterk genoeg is om in eene volledige administratie te kunnen voorzien.

De inlandsche gemeente vindt men alleen in militair gebied, waar nog slechts geïsoleerde kolonisten gevonden worden. Ingevolge het decreet van 27 Dec. '66 zouden die stammen en douars wier grondgebied volgens het senaats-besluit van 1863 gedelimiteerd was tot z. g. gemeenten worden georganiseerd; later strekte men dit uit tot anderen en ontstonden de subdivisionnaire of inlandsche gemeenten, wier organisatie aan den gouverneur-generaal was overgelaten.

Beiden, gemengde en inlandsche, worden beheerd door municipale commissiën, gedeeltelijk burger- en militaire ambtenaren daartoe ambtshalve aangewezen, gedeeltelijk inwoners daartoe benoemd door de regeering

Aan het hoofd der gemengde gemeente staat de burger- of de militaire autoriteit naarmate van het gebied waartoe zij behoort, en in de gemeentelijke commissie zijn de Europeanen en de inlanders vertegenwoordigd naarmate van hunne belangrijkheid, doch zoo dat de Europeesche leden altijd den voorrang (la prééminence) hebben. Die commissie beraadslaagt en adviseert over alle gemeentelijke aangelegenheden.

De inlandsche gemeenten moet men zich niet voorstellen in den eigenlijken zin. De stammen en douars die ze uitmaken, behielden hunne oude inlandsche administratie van cheikhs en kaïd, doch werden groepsgewijze vereenigd onder het hooger beheer van de kommandanten der subdivisiën, bijgestaan door eene commissie bestaande uit: de kommandanten der „Cercles," den onder-intendant, den kommandant der genie, den chef van het Arabisch bureau en één notabele inlander per regeeringskring. Die gemeenten waren zeer uitgebreid. Zoo als wij later zien zullen, is hare bevolking nog niet nauwkeurig bekend. Sedert 1 Jan. 1875 zijn ze gesplitst geworden en ingedeeld volgens de regeeringskringen; zoo zijn dus kleinere inlandsche gemeenten in het leven geroepen. [1]

Na den opstand van '71 voerde de gouverneur-generaal

---

[1] Regeerings-Verslag van 1875 gevoegd bij de Stat. Gén. 1873—75, blz. 329.

de Gueydon in sommige gedeelten van Kabylië iets dergelijks in, doch hier zijn het de djemaas die hare vertegenwoordigers voor de gemeentelijke commissie kiezen.

Op die wijze tracht men langzamerhand het stambestuur te vervangen en den stam op te lossen, en door voortdurende aanraking van de inlandsche met de europeesche bevolking en het gezamenlijk bespreken en regelen van gemeenschappelijke belangen tot hare assimilatie te geraken.

In de tweede plaats is het de strekking om het militair beheer waar het nog bestaat langzamerhand door het civiele te vervangen, en als voorbereiding daartoe zijn o. a. bij decreet van 10 Maart '76 civiele adjuncten toegevoegd aan de subdivisiën; onder de leiding van de militaire kommandanten moeten die adjuncten zich met de inlandsche aangelegenheden vertrouwd maken, en zullen een gedeelte der administratie overnemen van de Arabische bureaux die zich dan meer kunnen wijden „aux missions de haute surveillance politique."

Eindelijk tracht men Algerië te assimileren met Frankrijk door de trapsgewijze invoering aldaar van de Fransche wetten en instellingen.

Reeds hebben wij dit gezien voor de vertegenwoordiging van Algerië in de Wetgevende macht; voor de aansluiting van de verschillende takken van dienst aan die van het moederland, wijzende tevens op decentralisatie; voor de departementale, en gedeeltelijk voor de gemeentelijke organisatie.

Evenzoo in het Eerste gedeelte dezer studie, voor de rechtspleging.

Het belastingstelsel, daar insgelijks besproken, maakt nog steeds eene uitzondering; eene grondbelasting bestaat in Algerië nog niet.

Bij decreet van 10 Oct. '72 [1] werd de wet van 6 Juni '68 op de openbare vereenigingen ingevoerd.

Dat van 15 Aug. '75 maakte de Fransche onderwijs-wetten op Algerië toepasselijk, behoudens eenige uitzonderingen: zoo bleven de Arabisch-Fransche scholen in militair territoir en alle Mohammedaansche onder speciaal gezag van den gouverneur-generaal. [2]

---

[1] J. d. P., blz. 513.

[2] J. d. P. 1876, blz. 164.

De wet van 6 Nov. '75 regelde den algemeenen dienstplicht voor de Franschen in Algerië gevestigd, en voor Frankrijk ingevoerd bij die van 27 Juli '72 [1]. Van de kolonisten wordt slechts een jaar werkelijk verblijf onder de wapens geeischt, en dit kan zelfs verminderd worden tot 6 maanden voor hen die tot geisoleerde landbouw-ondernemingen behooren. Daarna gaan de dienstplichtigen over voor 8 jaar bij de reserve van het actieve leger, en wel bij de korpsen die ingeval van mobilisatie in Algerië blijven; vervolgens voor 11 jaar bij het territoriale leger. Dit vervangt de vroegere lokale militie, die meer eene vertooning dan eene militaire macht was. In geval van urgentie kan de gouverneur-generaal op eigen gezag mobiliseeren.

Meer in 't bijzonder hebben wij hier te bespreken de wet van 26 Juli '73 „relative à l'établissement et à la conservation de la propriété en Algérie", [2] zijnde eene wijziging van het Senaats-besluit van 22 April '63, en die eene gewichtige verandering brengt in den oeconomischen toestand der kolonie.

Die wet is verdeeld in drie titels waarvan titel I de algemeene bepalingen geeft.

Art. 1 luidt: „L'établissement de la propriété immobilière en Algérie, sa conservation et la transmission contractuelle des immeubles et droits immobiliers, quelque soient les propriétaires, sont régis par la loi française.

En conséquence sont abolis tous droits réels, servitudes ou causes de résolution quelconques fondés sur le droit musulman ou kabyle qui seraient contraires à la loi française.

Le droit réel de chefâa ne pourra être opposé aux acquéreurs qu'à titre de retrait successoral par les parents successibles d'après le droit musulman et sous les conditions prescrites par l'article 841 du code civil."

Het chefaa-recht, zijne strekking en gevolgen, hebben wij vroeger reeds besproken. Op grond van een overeenkomstig recht in Frankrijk was het niet geheel afgeschaft, maar werd thans beperkt tot „les parents successibles," d. i. bij de inlanders tot den zesden graad van bloedverwantschap.

---

1 J. d. P., blz. 222.
2 Ib. 1874, blz. 794.

Hieruit blijkt tevens dat hun persoonlijk statuut gehandhaafd bleef, zooals art. 7 trouwens uitdrukkelijk bepaalde.

Art. 3 luidt: „Dans les territoires où la propriété collective aura été constatée au profit d'une tribu ou d'une fraction de tribu par application du sénatus-consulte du 22 Avril 1863 ou de la présente loi, la propriété individuelle sera constituée par l'attribution d'un ou plusieurs lots de terres aux ayants droit et par la délivrance de titres opérée conformément à l'article 19 ci-après (welk artikel aan ieder belanghebbende of schuldeischer het middel geeft om zijne rechten te vrijwaren).

La propriété du sol ne sera attribuée aux membres de la tribu que dans la mesure des surfaces dont chaque ayant droit a la jouissance effective; le surplus appartiendra soit au douar comme bien communal, soit à l'état comme biens vacants ou en déshérence, par application de l'article 4 de la loi du 16 Juin 1851" enz.

De toelichting op dit artikel van het rapport der parlementaire commissie (uitgebracht door Warnier) zeide: „Dans tous les cas où la possession est collective, soit au titre arch soit au titre melk, l'article 3 du projet de la commission comme l'article 3 du projet du gouvernement, y font cesser la collectivité en attribuant à chaque membre de la tribu, du douar ou de la famille la part qu'elle exploite effectivement, jachères comprises." Verder moest aan elke „douar-commune," het noodige terrein als communale weide-grond worden gereserveerd.

Art. 6 luidt: Il sera en exécution de l'article 3 de la présente loi et sous la réserve expresse du recours devant les tribunaux stipulé à l'article 18 ci-après, procédé administrativement à la reconnaissance de la propriété privée et à sa constitution partout où le sol est possédé à titre collectif par les membres d'une tribu ou d'un douar.

Titel II der wet schrijft de wijze van uitvoering voor.

Titel III bevat de overgangs-bepalingen. Van deze vermelden wij art. 31, dat hare toepassing vooreerst beperkte tot den Tell.

In die wet zien wij eene wijziging, eene ingrijpende wijziging van het Senaats-besluit van 1863; volgens anderen, was zij slechts eene bevestiging en nadere regeling daarvan.

Vooreerst voerde zij een geheel nieuw beginsel in door

in artikel 1 den eigendom in gansch Algerië zonder onderscheid of voorbehoud onder de Fransche wet te brengen, en dus de inlandsche op dit punt geheel ter zijde te stellen. Het rapport Warnier behandelde de vraag, of dit ook eene inbreuk was op de Capitulatie van Algiers van 1830? De conclusie was, neen. — Ten onrechte vooreerst had men die capitulatie beschouwd als betrekking hebbende op geheel Algerië, terwijl Frankrijk slechts een klein deel bezette. Feitelijk en rechtens was deze trouwens sedert te niet gedaan. Sedert het verdrag van de Tafna van 1 Juni 1837 — reeds genoemd — had Algerië Frankrijk beoorloogd als eene erkende nationaliteit en soevereiniteit totdat het zich in 1847 onderwierp. Dientengevolge werden de inlanders Fransche onderdanen. Niettegenstaande de vrijgevigheid van het Keizerrijk dat afstand deed van zijn soevereiniteits-recht op den grond en hun eene bevoorrechte naturalisatie schonk, stonden zij op nieuw op in '64 toen het leger verzwakt was door den Mexikaanschen oorlog, en in '71 toen het grootendeels in krijgsgevangenschap verkeerde. Zij werden echter andermaal onderworpen. Men verleende hun toen echter niet als vroeger aman „aux conditions de belligérants, mais avec la réserve expresse qu'elles (les tribus) se soumettraient à discrétion". Alle vorige amans zijn daardoor komen te vervallen. Eindelijk had Frankrijk zich bij de Capitulatie van Algiers niet het recht ontzegd om in het algemeen belang den eigendom wettelijk te regelen, vooral waar het blijkt dat het bezit niet de eigendom is. — Met het aannemen van art. 1 bekrachtigde Frankrijk deze zienswijze, geheel afwijkende van die van '63, toen zelfs de kantonneering als strijdig met zijne verbindtenissen van 1830 beschouwd werd.

In de tweede plaats onderscheidde de wet van '73 niet meer de arch-goederen van de melks. „Au dualisme des mots melk et arch, zeide het parlementaire rapport, nous substituons l'appellation générique du mot propriété, dont la définition dans notre droit public ne peut donner lieu à aucune erreur, en y adaptant, suivant le cas, l'un des deux modes de possession exprimés par les termes: privée ou collective".

Het Senaats-besluit van '63 had de conversie facultatief gesteld of aan de inzichten der regeering overgelaten;

de wet van '73 gelastte de conversie. Naar de meêgedeelde toelichting op art. 3 en de verdere toelichting van het rapport, was het de bedoeling die conversie toe te passen op alle collectief bezit, onverschillig arch of melk, communaal- of privaat eigendom. Uit art. 3 op zich zelf, dat alleen spreekt van »propriété collective d'une tribu ou fraction de tribu", dus van arch-gronden, zouden wij dit niet zoo begrepen hebben; maar de toelichting heft allen twijfel op, en art. 6 gelast »la reconnaissance de la propriété privée et sa constitution partout où le sol est possédé à titre collectif par les membres d'une tribu ou d'un douar." Die beide artikels maken als het ware een geheel uit, en in zijn commentaar 23 neemt Robe ze dan ook te samen in behandeling.

Terwijl eindelijk het Senaats-besluit aan de stammen den eigendom toekende van het geheele gebied »dont elles ont la jouissance permanente et traditionnelle, à quelque titre que ce soit", beperkte art. 3 der wet van '73 het aandeel van de rechthebbenden in de conversie tot »la jouissance effective", of zooals het rapport zeide tot »la part effectivement exploitée" terwijl het overige moest komen aan den douar als gemeen-goed of aan den staat.

Ter zake van dit verschil zegt Robe. »D'après le sénatus-consulte, tout le territoire de culture de la tribu devait être alloti et entièrement partagé entre les individus et les familles, sans réserves au profit du domaine de l'état. Mais le législateur de 1873 voulait faire participer la colonisation au partage du sol collectif; pour cela il fallait trouver une combinaison qui permit de faire le lot de l'Etat, et de revenir indirectement contre les attributions aux indigènes des grands melk dont l'étendue dépassait leurs besoins. Or, cette, combinaison était toute trouvée; elle résidait en germe dans une opération qui avait été déjà expérimentée, dans le cantonnement. C'est alors qu'on déclara que la propriété du sol collectif ne serait attribuée aux membres de la tribu que dans la mesure des surfaces dont chaque ayant droit a la jouissance effective; le surplus devant appartenir soit au douar, soit a l'état" [1]. En de instructie van den gouverneur-

[1] Blz. 88.

generaal van 1 Juli '75 tot uitvoering van de wet, zegt: „la loi du 26 Juillet 1873 n'a pas eu pour but de dépouiller l'indigène qui a des droits à exercer sur des terrains possédés collectivement. Elle a voulu lui accorder tout ce qu'il a prouvé être nécessaire à lui et aux siens. Mais en même temps, ces besoins largement satisfaits, la loi a entendu, après que la tribu serait dotée de communaux, si elle n'en a pas; après que ceux qu'elle a auront été augmentés, s'ils sont insuffisants, réserver à l'Etat, et par conséquent au peuplement et à la colonisation, tous les terrains dont la non-jouissance par l'indigène prouve qu'ils lui sont inutiles". [1]

Die beperking ten behoeve van den douar of den staat vond bestrijding voor wat de collectieve melks betreft. Dat men de arch-gronden, waarop niemand in 't bijzonder recht had, verdeelde „en proportion des forces agricoles et contributives de chacun," en het overige aan den douar of den staat toewees — goed. Maar dat beginsel toe te passen op melks, al waren het ook collectieve bezittingen, dat was eene verkrachting van het privaat eigendoms-recht. — Robe erkende al het gewicht van deze bedenking, maar hij erkent tevens het gewicht der gronden door den rapporteur van de wet bijgebracht. Men stond hier tegenover eene noodzakelijkheid. In het Eerste gedeelte dezer studie hebben wij er reeds op gewezen hoe archs en melks soms zoo vermengd of verwant waren dat zij bij gemis van behoorlijke eigendomstitels moeielijk van elkander waren te onderscheiden. Van dien toestand en de vrijgevigheid van het Keizerrijk hadden partikulieren zelfs gebruik weten te maken om zich collectief uitgestrekte terreinen, en die hunne behoeften te boven gingen, als melks te doen toekennen terwijl het eigenlijk arch-gronden waren. De wetgever van '73 zou de voldongen feiten eerbiedigen en het domein mocht dus hier alleen aanspraak maken op hetgeen nader blijken zou „un bien vacant" te zijn. Maar hij wilde tevens de herhaling voorkomen, en maakte ook daarom voor de collectieve melks geene uitzondering bij de conversie. [2] Ook voor

[1] Robe, blz. 285.
[2] Robe, blz. 90—94 en 82—83.

deze zou dus op het werkelijk, op het ernstig en nuttig, op het levendmakend bezit gelet worden.

Hiermede meenen wij de voornaamste punten van verschil tusschen het senaats-besluit van '63 en de wet van '73 te hebben aangegeven en toegelicht.

Overigens was de strekking van beiden de vestiging van „la propriété individuelle"; volgens het besluit, door facultatieve conversie van communaal-goed; volgens de wet, door verplichtte conversie van allen collectieven eigendom; volgens beiden, tusschen de rechthebbenden (les ayants droit).

Dit laatste zegt duidelijk dat ook de wet van '73 geene agrarische wet was, niet de bedoeling had de khammes in de conversie te begrijpen of nieuwe rechten te scheppen, maar slechts om de bestaande nader te regelen en te wettigen.

Intusschen deden zich in den boezem der commissie die 6 Oct. onder voorzitterschap van den president van het Hof van Algiers benoemd werd om de detail-uitvoering van de wet voor te bereiden, en waarvan haar rapporteur Warnier lid was, verschillende vragen voor die de wet niet oploste.

Wat had men bv. te verstaan door „propriété privée" en „propriété collective?"

De commissie besliste dat de eerste benaming zoowel individueelen eigendom als die eener enkele familie aanduidde; en dat de eigendom van meerdere familiën eene „propriété collective" was [1].

En wat was familie in den zin der wet?

Met de beantwoording van deze schijnbaar eenvoudige vraag stond ook in verband, wat men onder „propriété individuelle" zou hebben te verstaan, m. a. .w hoe ver de conversie gaan moest.

Volgens het rapport-Warnier aan de Nationale vergadering wilde men de gemeenschap slechts eerbiedigen „entre parents d'une même famille constituant une unité familiale bien et dûment constatée par l'acquittement de l'impôt au nom du chef de famille." Maar die opvatting moest toch ook weer niet in volstrekten zin gelden, dewijl de belasting

[1] Robe, blz. 65.

dikwijls ten name stond van een enkel individu waar verschillende rechten en belangen te onderscheiden waren; terwijl het ook gebeurde, dat de rechthebbenden tegen een gering aandeel in de winst de zaak aan enkelen hunner overlieten. De ophelderingen die Warnier in de commissie gaf, waren insgelijks vaag. En Robe komt dan ook tot de conclusie [1], dat de wetgever van '73 zich geen nauwkeurige rekenschap gaf van den toestand dien hij wilde doen ophouden, noch van de middelen daartoe, noch van de beteekenis van sommige zijner uitdrukkingen en van de moeielijkheden die de toepassing der wet moest opleveren.

Het eenige wat wij uit die „ophelderingen" kunnen afleiden is dat het zijne bedoeling was „d'opérer l'attribution du sol sur le pied de l'*unité familiale*."

Maar daarmede is niet beantwoord de vraag, wat de wet onder familie verstaat?

De definitieve Instructie van den gouverneur-generaal van 1 Juli '75 beantwoordt die vraag ook niet rechtstreeks of in bepaalden zin. Zij spreekt insgelijks van de „unités familiales existantes." Maar alles te samen genomen, blijkt hare opvatting overeen te komen met die van de Instructie van 11 Juni '63, welke opvatting volgens Robe ook de juiste was, namelijk: zoodanige groep van verwanten als gemeenschappelijk de akkers bebouwen die hun door den douar als perceel werden toegewezen, en die dus eene eenheid van belangen vertegenwoordigen. Zooals reeds gezegd is, had men de bestaande verdeeling en de bestaande benamingen der akkers zooveel mogelijk willen behouden, en daaraan de beteekenis van het woord familie ondergeschikt gemaakt.

De wet van '73 (art. 17) wilde zelfs dat de familienamen die met het oog op de af te geven eigendoms-titels moesten worden aangenomen, zooveel mogelijk aan die der akkers zouden ontleend worden.

In allen geval had men dus ook nu in dien zin de uitdrukking van „propriété individuelle" te begrijpen. En om te dien opzichte allen twijfel weg te nemen zeide de Instructie van '75 in haar art. 20: „il convient de rappeler

---

1 Blz. 70.

en tête de ce chapitre le sens que la loi a voulu donner aux mots: propriété individuelle. Je dirai donc que, pour elle, il ne s'agit pas d'arriver à constituer la propriété par individu, mais bien par unité familiale, sauf aux individus qui la composent à rester dans l'indivision, mais seulement dans les conditions indiquées par l'article 815 du code civil."

Die oneigenlijke uitdrukking van „propriété individuelle" die men ook in het senaats-besluit van '63 vindt, maakt intusschen dat de strijd thans nog loopt over de beteekenis daarvan, getuige o. a. het artikel van P. Blanc in de „Economiste français" van 3 Maart '77,[1] — een artikel waarvan wij in het Eerste gedeelte dezer studie de onjuistheid in een ander opzicht hebben aangetoond. P. Blanc en anderen met hem willen, op grond der wet, reeds nu eene conversie in werkelijk individueelen zin, of individueelen eigendom zooals die bestaat in Frankrijk en in Algerië voor de europeesche kolonisten. Hierover zullen wij straks hooren de verslagen van den gouverneur-generaal van '75 en '76, waar zij de toepassing van de wet bespreken.

Alvorens van deze af te stappen meenen wij nog te moeten meedeelen dat de parlementaire commissie, op de vraag die zij zelve zich stelde, of het senaats-besluit van '63 nu kwam te vervallen, antwoordde: „le sénatus-consulte est confirmé dans toutes ses dispositions par le titre I de la loi actuelle." — Wij vragen hoe dit te rijmen is met de bepalingen van hare artikels 1 en 3, en de beteekenis daaraan gegeven? — Slechts het reglement van 23 Mei en de algemeene instructie van 11 Juni '63 werden vervangen door hare titels II en III. De drie achtereenvolgende operatiën van art. 2 van het Senaats-besluit zullen nu in eene enkele worden saamgesmolten. Robe voegt daar nog bij: „l'article 4 (van het Senaats-besluit) reste en entier. Il en est de même de l'article 5 avec cette réserve, que dans les territoires sénatus-consultés, l'Etat n'est plus recevable à revendiquer les terres qui ont été régulièrement classées comme melk par les décrets de classement, à moins qu'il ne s'agisse de melk collectifs non possédés et d'immeubles étant

[1] „La fusion des races en Algérie."

advenus au domaine par déshérence ou héritage depuis l'éxécution du sénatus-consulte. La première partie de l'article 6 continue à être en vigueur; la seconde partie, c'est à dire celle qui interdit la vente des terres collectives de culture par les membres du douar avant la délivrance de titres de propriété est abrogé".[1] Dit laatste „implicitement" omdat de wet geen arch-gronden meer onderscheidt; maar Robe vraagt zich ook, hoe men eene bezitting verkoopen zal waarop niemand een persoonlijk recht heeft. [2]

Over de toepassing van die wet van 26 Juli zullen wij thans gaan hooren de verslagen van den gouverneur-generaal van 1874—76, die wij verder zullen volgen en zoo noodig aanvullen uit de laatste officiëele statistiek,[3] ten einde den tegenwoordigen toestand der kolonie te leeren kennen, en te kunnen vergelijken met dien van vóór 20 jaar onder Randon.

Toepassing der wet van 26 Juli 1873. Reeds hebben wij gezegd dat 6 Oct. '73 eene commissie benoemd was om die toepassing voor te bereiden. Dit leidde 21 Jan. '74 tot eene eerste Instructie en de benoeming van 5 enquête-commissiën, wier arbeid in '74 slechts 65,767 hect. in staat van wijzen brachten. De ervaring hierdoor opgedaan leidde in '75 tot de reeds genoemde meer volledige Instructie van 1 Juli, en het vermeerderen van de enquête-commissiën tot 25. Terwijl de gouverneur-generaal in '75 de hoop uitsprak, dat jaarlijks door die 25 commissiën „les transactions pourraient être effectuées avec une complète sécurité" over eene oppervlakte van 250,000 hect., bleek het uit het verslag van 14 Nov. '76 dat men slechts gemiddeld te rekenen had op 100,000 per jaar. En verder, dat de conversie toen eigenlijk nog nergens was tot stand gekomen, want men was toen nog slechts bezig met het gereed maken van de eigendoms-titels voor 32 (163,678 hect.) van de 56 (273,310 hect.) douars voor welke de voorgeschreven opnemingen waren afgeloopen. Eerst in '77, zoo als wij straks

---

1 Robe, blz. 272—'75.

2 Ib., blz. 127.

3 „Statistique générale de l'Algérie, Années 1873 à 1875," Paris, 1877.

zullen vernemen, werd een begin gemaakt met het uitreiken van eigendoms-titels. Uit het verslag van '75 blijkt verder dat de kosten tot voorbereiding der conversie over 205,000 hect. (1 Juli '75) hadden bedragen 260,000 fr., of 1,26 fr. per hect. Volgens Warnier waren enkel in den Tell 14 à 16 millioen hectaren te behandelen, zoodat met die conversie nog tal van jaren en millioenen gemoeid zijn. De uitgaven worden bestreden uit de opbrengst der buitengewone opcenten die op grond van art. 24 der wet aan de stammen werden opgelegd.[1]

Behalve de moeielijkheden die, zooals wij zien zullen, hare interpretatie verder opleverde, wijst het verslag van '75 op de moeielijkheid om een voldoend geschikt personeel te vinden zoowel voor de enquête-commissiën en tolken als voor den topographischen dienst. Deze, die eene 150 vaste ambtenaren en 30 leerlingen telde, was geheel onvoldoende, en is meer bepaald voor de toepassing der wet versterkt moeten worden met twee hulpbrigaden, eene van 26 landmeters voor Oran en Algiers en eene van 20 voor Constantine. Het verslag van 1876 komt tot de conclusie, dat het beste zijn zal de toepassing der wet, enquête en kadastreering, op te dragen aan den dienst der belastingen, na dezen alvorens uitgebreid en voorbereid te hebben.

Wat nu hare interpretatie betreft, blijkt het, dat een van de voornaamste geschilpunten liep over het uitreiken van eigendomstitels. Het verslag van '75 zegt daaromtrent: „la loi telle qu'elle est exige que chaque ayant droit dans la propriété que nous constatons reçoive un titre individuel. Il suffit de se rappeler combien l'indivision est étendue sur les parcelles, voire même les plus petites, pour comprendre ce qu'une pareille obligation crée de difficultés matérielles pour sa mise à exécution. Un seul douar de quelques centaines d'hectares oblige ainsi à des milliers de titres, et on se demande si le domaine, qui doit les préparer et les délivrer, pourra suffire à une telle besogne sans ajourner indéfiniment le résultat final qui est le but de la loi. On peut se demander également si ces titres que les moindres transactions modifient constamment sont toujours d'une

---

[1] Decreten van 13 Juli 74. (J. d. P., blz. 1005), en van 27 Juli 75 (ib., blz. 1274.)

nécessité absolue. Il y a donc là une question d'exécution matérielle à résoudre: c'est encore une des difficultés qui nous arrête." — Het verslag van '76 komt op die quaestie terug. Het vraagt: tot hoever moet men gaan in het uitreiken van de eigendoms-titels; moet men aan ieder rechthebbende een persoonlijken titel geven, of zich bepalen tot familie-titels? En zegt dan, dat het eerste „serait enrayer l'exécution de la loi et créer, peut-être, une nouvelle confusion, parce que des modifications seraient nécessairement introduites dans la plupart des titres personels avant même qu'on ait été en mesure de les délivrer. Je reste donc convaincu qu'il faut s'en tenir à la seconde interprétation, que c'est le seul moyen d'éviter les lenteurs et les inconvénients que je viens de signaler, et qu'en l'appliquant, nous réaliserons véritablement la pensée du législateur. Mais, je le répète, nous devons pour amener les indigènes à sortir de l'indivision, leur en faciliter les moyens en supprimant les lenteurs, et en réduisant les frais qu'entraine pour eux notre procédure si compliquée. J'espère pouvoir soumettre, prochainement, au gouvernement un projet de loi à cet effet. Quant à la question des titres, elle vous sera soumise, et je vous demanderai de me donner votre avis, afin de fournir tous les éclaircissements désirables à la chambre si on l'appèle à se prononcer." 't Is ons niet gebleken dat in '77 een dergelijk wets-ontwerp door de fransche kamers is behandeld, en de politieke toestand van dat jaar liet daartoe ook weinig gelegenheid, zoodat die quaestie wettelijk nog wel onbeslist zal zijn. [1]

Ter zake van de voorloopige titels, die 3 maanden na hunne afkondiging en niet betwist zijnde definitieve zouden worden, zegt art. 17 der wet: „ces titres indiqueront avec un plan à l'appui, la nature, la situation et deux au moins des tenants de chaque immeuble; en cas d'indivision, ils énonceront les noms de tous les héritiers copro-

[1] In 1877 zijn echter eigendoms-titels uitgereikt, vernemen wij uit eene aanteekening (van Elisée Reclus) op den omslag van het tijdschrift „le Tour du Monde" van 1 December; de Ouled Brahim bij Sidi bel Abbes, die ze 1 September ontvingen, zouden reeds 3050 hect. aan Europeanen verkocht hebben voor 205,000 fr.; en inlanders van naburige douars verkochten 2197 hect. voor 220,682 fr.

priétaires, ainsi que la quote-part à laquelle chacun d'eux a droit."

Volgens Robe heeft ieder mede-bezitter gelijk recht op een titel. „Seulement," voegt hij er bij, „pour ne pas multiplier le travail outre mesure, on pourra ne délivrer à chacun qu'un extrait du titre et du plan; l'original restera aux archives et on pourra y recourir au besoin." [1]

Toch reeds een ontzettende arbeid, en Broglie had wel gelijk met te zeggen dat men duizelt bij de gedachte aan eene verificatie en kadastrale regeling als deze; op grond daarvan opperde hij zelfs den twijfel of zij wel ooit tot stand zou komen. [2]

Uit het verslag van '76 vernemen wij verder dat de regeeringsraad nog verschillende andere gewichtige quaestiën had moeten bestudeeren waarin de wet niet of op onvoldoende wijze voorzien had, als: le droit des femmes dans la répartition des terres collectives, les formes spéciales de la transcription applicable aux nouvaux titres de la propriété indigène, l'attribution des noms patronymiques, — quaestiën, waarvoor wij, in afwachting der officieele oplossing, verwijzen moeten naar den commentaar van Robe.

Wij meenden te kunnen volstaan, met de strekking der wet en hare interpretatie te doen kennen, te wijzen op de moeielijkheden die hare toepassing oplevert, en mede te deelen hoever deze gevorderd is. Wat hare gevolgen zullen zijn, is duidelijk voor wie met Broglie instemt „que la propriété collective est un régime absurde sous l'empire duquel la fertilité d'un champ est toujours en raison inverse de son étendue." [3] Broglie, Vacherot, Duval, Warnier, de rapporteur der wet van '73, de Gouverneur-Generaal, deze allen zijn het minstens daarover eens dat die conversie voor de groote meerderheid eene weldaad zal wezen. In de zitting van '75 noemde de gouverneur-generaal de wet van '73 „un grande acte par les conséquences qu'il doit avoir dans le développement de la colonisation, du progrès et de la prospérité du pays." En evenals Duval en Broglie dit

---

1 Blz. 168.
2 Eerste artikel, blz. 33; derde artikel, blz. 100.
3 Derde artikel, blz. 97.

deden, verzekerde Warnier „que la masse du peuple applaudit à nos efforts comme le paysan français sous notre première révolution a été heureux de devenir propriétaire." Het verslag van 1874 sprak in denzelfden geest. Stamhoofden en notabelen zullen er mogelijk over denken als de toenmalige fransche adel en geestelijkheid; en om klaar te komen zal „le respect de la force," zooals de Broglie zich uitdrukte, misschien hier of daar wel noodig zijn. Daartoe rekende hij het meest op de militaire administratie en de arabische bureaux die de Arabieren het best kennen, voor wie deze het meeste ontzag hebben; en daarom ook wilde hij die administratie slechts plaats laten maken „où elle peut laisser les Arabes fixés sur le sol, et prêts à recevoir dans leurs rangs ouverts, avec l'infusion d'une population nouvelle, les éléments d'une nouvelle constitution sociale." [1] Intusschen schijnen de omstandigheden guntiger te zijn dan in 1860 toen hij dit schreef. De opstanden van '64 en '71, vooral de laatste, moeten aan de inlanders andermaal geleerd hebben dat zij niet de sterksten zijn, en dit zal er hen misschien toe brengen om het hoofd in den schoot te leggen: Allah heeft het gewild! Naarmate zij eigenaars worden zullen zij tot nieuw verzet ook minder te vinden zijn; en naarmate eene Europeesche bevolking zich tusschen hen inschuift zal het aan hunne hoofden minder gemakkelijk vallen om nieuw verzet te organiseeren. Men is dus op den weg dien Bugeaud reeds in 1845 als de eenige goede aangaf, doch dien het Keizerrijk voor een tegenovergestelden wilde verlaten. Zoolang die weg niet is afgelegd, zal men echter wel doen met waakzaam te blijven en niet te ontwapenen.

Bevolking en gemeenten. Jaarlijks naarmate de gouverneur-generaal de bevolking daartoe rijp oordeelt, naarmate europeesche belangen dit medebrengen en in de publieke diensten kan worden voorzien, gaat een gedeelte van het militair gebied over onder de burgerlijke administratie. Blijkens de regeerings-verslagen [2] gold die over-

[1] Derde artikel, blz. 109.

[2] 1874, blz. 331, 1875 blz. 361 van de Stat. Gén.; 1876 blz. 8. Het tijdschrift van ons Aardrijkskundig Genootschap, eerste jaargang no. 7, blz. 319, spreekt van den overgang van het militair gebied tot een vreedzaam burgerlijk bestuur. Hoe komt die vreedzaamheid hierbij te pas?

gang gedurende het tijdvak 1874 tot en met '76 eene bevolking van 294,899 zielen waarvan 5651 Europeanen, en eene oppervlakte van 1,783,923 hect. De overgang van douars van gemengde tot volledig georganiseerde gemeenten gaat veel langzamer. Uit de feiten die de dagbladen mededeelden zou men moeten opmaken dat de inlandsche bevolking wat vroeg wordt geëmancipeerd. In de zitting van '75 noemde de gouverneur-generaal die mededeelingen „souvent inexacts, toujours exagérés," maar erkende tevens, evenals voor '74, dat men op verschillende plaatsen tot detachementen van het leger als hulppolitie toevlucht had moeten nemen.

Het volgend overzicht zal ons leeren hoe groot op het einde van 1876 het getal der verschillende soorten van gemeenten was, de oppervlakte die zij besloegen en hare bevolking [1]

Soort van Gemeenten.	Getal.	Hect. oppervlakte.	Bevolking.	Fransch.	Israël.	Vreemdelingen.	Inlanders.
Volledige	166	1,551,000	555,807	127,321	32,660	113,018	282,808
Gemengde { Civiel.	45	3,086,000	576,607	9,888		1,683	565,036
Gemengde { Milit..	18	6,580,000	138,689	4,660		1,073	132,956
Inlandsche	32	Niet nauwkeurig bekend.	1,219,285	1,840		649	1,216,796
			2,490,388	179,369		116,423	2,197,596

De totale bevolking bedroeg dus circa 2½ millioen, waarvan ruim 260,000 Europeanen. Onder de civiele administratie stond bijna de helft der bevolking, en daaronder op 8 à 9000 na de geheele europeesche; geheel onder het gemeene recht, ruim ¼ der bevolking waaronder de Europeanen op eene 20,000 na.

Die bevolkings-cijfers kan men, wat de inlanders betreft, slechts als benaderings-cijfers aannemen, omdat men buiten de steden en centrums van kolonisatie nog geen contrôle heeft op geboorte en sterfte, en ook de volkstelling daar geen onbepaald vertrouwen verdient.

Volgens de telling van 31 December 1872 bedroeg, zoo als wij gezien hebben, de geheele bevolking van Algerië 2,404,743 zielen, als: 2,125,052 Muzelmannen, 34,574 Joden en 245,117 Europeanen. — Volgens die van 1 October '75

[1] Verslag 1876, blz. 11—12.

2,465,407, als: 2,171,690 Muzelmannen, 33,087 Joden en 260,630 Europeanen. In het geheel dus in bijna 3 jaar tijds eene vermeerdering van bevolking van 60,659 zielen, als: 46,638 Muzelmannen en 15,513 Europeanen meer, [1] en eene 1500 Israëlieten minder. De algemeene statistiek becijfert zelfs eene vermindering van 3766 Israëliten, en voegt daarbij de opmerking dat òf de telling van 1875 niet in alle lokaliteiten moet hebben plaats gehad, òf dat die Israëliten Algerië verlaten hebben. Elders echter vonden wij 33,000 als het cijfer der Israëliten in 1872, een cijfer met dat voor 1875 overeenkomende. Wij herinneren dat het verschil niet kan liggen in de naturalisatie dewijl de Israëliten in 1870 en bloc genaturaliseerd werden.

Aan naturalisatiën wijst de statistiek een totaal aan van 3194 op 31 December '75 tegen 2321 op 31 December '73, of eene vermeerdering van 291 en 582 in twee jaar. Het totaal der genaturaliseerde Arabieren bedroeg 31 December '75 slechts 371 tegen 211 in '73. Van de Europeanen komen onder dat totaal van 3194 naturalisatiën o. a. voor: de Italianen met 813, de Duitschers met 700, de Spanjaarden met 398, de Belgen met 122, de Hollanders met 8.

Immigratie en kolonisatie. De immigratie wordt in de verslagen noch in de statistiek afzonderlijk behandeld. Wij moeten die dus bij benadering opmaken. Zooals wij gezien hebben was de Europeesche bevolking van 31 December '72 tot 1 October '75 toegenomen met 15,513 zielen, of gemiddeld met 5640 per jaar, zijnde dit eene eenigszins gunstiger progressie dan sedert 1858 het geval was geweest.

De geboorten bedroegen over dat tijdvak 31,530, de sterften 27,557; de winst door geboorte was dus 3973; de winst door immigratie 15,513 — 3973 = 11,540, waarvoor men kan stellen gemiddeld 4200 per jaar. Naar de gegevens van het door L. Lande aangehaalde officiëele rapport moeten dat bijna uitsluitend Franschen en grootendeels landbouwers geweest zijn.

De tegenwoordige gouverneur-generaal doet al het mogelijke om Algerië beter bekend te maken en kolonisten te trekken. De concessie-voorwaarden met aanwijzing van de

---

[1] Voor die volle 3 jaar kan men dus stellen 16920, of gem. 5640 per jaar.

beschikbare terreinen zijn op aanvrage verkrijgbaar, en bovendien in alle prefecturen voorhanden. Bureaux van inlichtingen vindt men in alle groote havensteden. Groote handelshuizen van Marseille, Havre en Bordeaux hebben zich tot het geven van inlichtingen bereid verklaard; de regeering verstrekt hun alle gegevens en kaarten op de schaal van 1 : 800,000. Jaarlijks wordt in tijds een programma van kolonisatie voor het volgend jaar vastgesteld en publiek gemaakt; behalve mededeelingen van algemeenen aard, geeft het de nieuwe centrums van bevolking aan, de modellen tot het vragen van concessie, de bescheiden die daarbij behooren enz.

Betrekkelijk het in gereedheid brengen van die nieuwe centrums zeide de gouverneur-generaal in zijne circulaire van 15 Februari '75 tot de prefecten en generaals: „Il ne faut pour vaincre les difficultés d'exécution que de l'initiative, et je vous saurai gré de celle que vous prendrez pour faire marcher l'oeuvre dans le territoire que vous administrez. Je tiens essentiellement, je le répète, à ce que nous exécutions en 1875 tout ce qui est porté au programme, et qu'au 1r Septembre, terme de rigueur, tout soit prêt dans chaque centre de nouvelle création pour l'installation immédiate et complète des attributaires qui auront été designés à l'avance dans les conditions que j'ai prescrites. Ainsi pour cette époque, il faut que le lotissement et les titres soient préparés; les travaux de première urgence: nivellement, empierrement des rues, piquetage des lots urbains et des lots de jardins, aménagement de l'eau, rampes d'accès, doivent être terminés. — Si les crédits alloués le permettent, il sera bon qu'un des édifices publics (l'école, l'église ou la mairie) soit également achevé avant l'arrivée des colons, de façon à l'utiliser provisoirement pour ces divers services, et à donner aux enfants un abri où ils seront instruits et surveillés pendant que leurs parents s'occuperont de leur installation et de leurs travaux agricoles. — Il ne s'agit point d'ailleurs, pour la première année, de créer des villages de toutes pièces. Il suffit que ceux qui doivent les habiter trouvent dès le début ce qui leur est indispensable: de l'eau et des communications assurées, des rues tracées, des lots délimités, des

soins médicaux organisés et un asile pour leurs enfants. Le reste se fera successivement les années suivantes, au fur et à mesure que les ressources le permettront." [1]

De voorwaarden van concessie zijn reeds besproken. Het verslag van '76 erkende de noodzakelijkheid eener wijziging van het decreet van 15 Juli '74. De eisch tot persoonlijk verblijf op de concessie scheen belemmerend te werken, en de regeeringsraad werd uitgenoodigd om na te gaan hoe hierin te voorzien was zonder het beginsel van werkelijk verblijf, waaraan men stipt de hand moest houden, prijs te geven. Blijkens het verslag van '75 werd die voorwaarde dikwijls niet nageleefd en verhuurde de concessionnaris zijn grond aan inlanders, hetgeen natuurlijk daarmede in strijd is. Maar wanneer wij in de „Notice sur la colonisation en Algérie" voor 1876 lezen: „ce n'est que dans le cas de maladie, ou de règlement d'intérêts urgents et dûment justifiés que des autorisations exceptionnelles d'absence momentanée peuvent être accordées par les soins des préfets ou des généraux sur la proposition des autorités locales" [2] — dan wordt de belemmering duidelijk. In dezelfde „Notice" [3] kondigde de gouverneur-generaal het voornemen aan om op advies van den hoogen raad aan de regeering voor te stellen, den concessionaris reeds na één jaar verblijf — in stede van na drie — het recht te geven tot overdracht van zijne pacht.

Blijkens het verslag van '76 waren toen in concessie uitgegeven:

aan afzonderlijke europeesche kolonisten	565,000 hect.,
aan de Geneefsche en de algemeene Algerijnsche maatschappij	130,000 „
terwijl Europeanen van de inlanders kochten	260,000 „

Op die oppervlakte van 955,000 hect. telde men eene bevolking van 117,115 zielen, wat gemiddeld op ruim 8 hect. per hoofd neerkomt. De Stat. Gén. vermeldt echter voor 1875 slechts 877,693 hect. met 118,852 inwoners, de kinderen daaronder begrepen, dus gemiddeld 1 inwoner per 7 hect. Wij zullen ons houden aan laatstgenoemde cijfers.

1 „Notice sur la colonisation en Algérie" 1876, blz. 18—19.
2 Blz. 32.
3 Blz. 34.

Sedert 1857 zou dus de landbouwende klasse geklommen zijn van 45,000 [1] tot 119,000 zielen, zijnde eene vermeerdering van 74,000 in 18 jaar tijds of gem. 4,100 per jaar. Vergelijkt men dit cijfer met het gemiddelde der algemeene winst over hetzelfde tijdvak, zijnde 4,947, dan blijkt daaruit dat de immigranten in tegenstelling van vóór 1858 thans grootendeels landbouwers zouden geweest zijn. Wij moeten echter doen opmerken, dat de Stat. Gén. ter zake van die 119,000 opwonenden zoowel van „population rurale" als van „population agricole" spreekt. Het zou dus kunnen zijn dat daaronder ook begrepen waren de kleinhandelaars en industrieelen van het platteland, wier zielental in 1857 23,000 bedroeg. Met zekerheid blijkt dus alleen dat de Europeesche bevolking sedert 1857 evenredig sterker toenam op het land dan in de steden. Tegen ongeveer 2/5 in de totale winst vóór 1858, deelde zij sedert daarin voor circa 4/7. Verder blijkt het dat de immigratie sedert 1872 meer bepaald uit landbouwers bestond.

Het onroerend goed van die landelijke bevolking werd geschat op 132½ millioen fr., [2] zijnde voor 118,852 zielen circa 1113 fr. per hoofd.

Het verslag van '75 wees echter andermaal op landbouwers die niet over het noodige bedrijfs-kapitaal beschikkende spoedig tot armoede vervielen; en op de noodzakelijkheid van inrichtingen „de crédit agricole." Daarvan is tot heden niets gekomen, en de vraag is, of dergelijke crediet-instellingen, speciaal voor de landbouw-kolonisatie bestemd, zoo noodig, wel mogelijk zijn? In het slot dezer studie komen wij op die quaestie terug.

Volgens het verslag van 1876 waren toen nog ongeveer 840,000 hect. (habbous-, beylick- en séquestre-terreinen) beschikbaar, zoodat, zeide de gouverneur-generaal, naar den maatstaf van 8 hect. per hoofd, nog eene bevolking van 100,000 kolonisten kon geplaatst worden. Men was voornemens om vooreerst 13 nieuwe centrums op te richten, 3 andere te vergrooten, en eenige afzonderlijke hoeven aan te leggen. [3] Bovendien waren in de bestaande lokaliteiten

[1] Zie: Eerste gedeelte.

[2] Stat. gén., blz. 182.

[3] Het kaartje, behoorende bij de „Notice" van 1876 — een boekje in

nog 135 afzonderlijke hoeven en 338 gewone perceelen vacant. In 1877 zou men dus reeds 1000 huisgezinnen kunnen installeeren.

Landbouw en veeteelt. Zoo als wij gezien hebben besloegen de concessiën aan Europeanen in 1875 877,693 hect. tegen 264,785 in 1856 of ruim 3 maal meer oppervlakte.

Van die 877,693 hect. werden in 1875 ongeveer 540,000 bebouwd met granen, wijn, tabak, vlas en diversen tegen 325,000 in '74.[2] Het verschil tusschen de aldus bebouwde en de geconcessionneerde oppervlakte is vooral voor 1874 zeer aanzienlijk. Of dit verschil voor de weilanden, de olijfcultuur, de braakgronden in rekening moet gebracht worden heldert de statistiek niet op; mogelijk zijn ook de alfa-terreinen onder de geconcessionneerde oppervlakte begrepen, in welk geval de bevolkings-verhouding voor den eigenlijken landbouw gunstiger zijn zou.

Over het algemeen ging de landbouw goed vooruit.

Granen. De zoowel door Europeanen als inlanders bebouwde oppervlakten en de opbrengst waren in:

1869.	1873.	1874.	1875.	
1,684,133	2,117,579	2,733,304	2,949,934	hect.
10,676,492	12,488,290	15,787,253	19,676,270	cent. graan.

Van die opbrengst van 1875 — een zeer gunstig jaar: 6,963,178 cent. koren, 16,756 rogge, 11,705,997 gerst, 239,051 haver, 122,715 maïs, 363,437 boonen, 265,136 bechna of drâ.

Ten gevolge van den oorlogstoestand kunnen de jaren 1870—72 niet ter vergelijking dienen.

In de twee jaren van 1873—75 werden dus meer bebouwd 832,355 hect., en klom de opbrengst met 7,187,980 centenaars of met meer dan 1/3, hetgeen zeer aanzienlijk is. Het verslag van '76 schrijft dit voornamelijk toe aan de concessiën die verleend werden aan immigranten en reeds gevestigde kolonisten, dus in het algemeen aan de uitbreiding van de europeesche cultuur.

Deze nam in 1874 nagenoeg 1/9 van de met graan bebouwde oppervlakte in; in '75 bijna 1/6.

---

klein 4to. formaat — wijst aan „23 centres de colonisation à peupler pendant la campagne agricole de 1876—77."

[2] Stat. gén.., blz. 186—192

Hare gemiddelde opbrengst per hectare was in 1875 7.87 centenaar tegen 5.93¼ van de inlandsche. De inlandsche was dus nog ongeveer 1/4 minder, maar toch vooruitgegaan sedert „la demi-stérilité" van Duval. De inlander, zoo constateerde de Stat. Gén., neemt langzamerhand de europeesche wijze van bebouwen over, en met der tijd zal het verschil in opbrengst verdwijnen.

Terwijl in '69 nauwelijks een millioen centenaars granen werd uitgevoerd, klom de uitvoer in '75 tot boven de twee millioen, eene waarde van 40 millioen fr. vertegenwoordigende; en het verslag van '75 voorspelde dat binnen een 10 tal jaren de koren- en gerst-produktie van Algerië meer dan 25 millioen centenaars zou bedragen, of het 1/5 der produktie van Frankrijk.

Wijnbouw. Deze strekte zich in 1872 uit over 16,688 hect., als 10,069 van Europeanen en 6619 van inlanders; in 1875 over 20,044, als 12,182 van Europeanen en 7862 van inlanders, of in 3 jaar tijds over 3356 hect. meer.

Het verslag van '76 vermeldt dat verscheidene planters uit het zuiden van Frankrijk, door den phylloxera geruïneerd, zich in Algerië kwamen vestigen om hun verlies te herstellen, en verwacht daarvan eene nieuwe uitbreiding van de wijncultuur. Ten einde Algerië voor dien ramp te vrijwaren werden bij decreet van 8 Januari 1873 en 30 November '74 strenge verbodsbepalingen vastgesteld tegen den invoer van wijnstok, versche druiven, bladeren enz.

De wijnfabricatie verbetert ieder jaar.

In 1873 gaven de 10,316 hect. door Europeanen bebouwd 170,679 hect., in 1874 de 11,420 228,999.

De inlanders verkoopen hun druivenoogst tegen zeer voordeelige prijzen.

Vlas. In 1869 werden 4790 hect. bebouwd, in 1874 8634 of ongeveer het dubbele, zegt het verslag van '76, hetgeen aanmerkelijk vooruitgang doet onderstellen. Anders spreekt de Statistique Générale: de vlasbouw is afnemende; tegen 9,442 hect. in 1873 werden er in 1875 slechts 5897 verbouwd of 3543 minder; zij schrijft dit toe aan gebrek van werkplaatsen tot het bearbeiden der grondstof die daarom weinig aftrek vond, doch verwacht dat zekere fransche fabrie-

kanten, die zich van het buitenland onafhankelijk wenschen te maken, daarin spoedig zullen voorzien.

Katoen. Terwijl het verslag van '75 nog vermeldde dat de Europeanen toen 592 hect. verbouwden die 2,690,509 kil. opbrachten, zwijgt dat van '76 over dit artikel. De Stat. Gén. zegt: „la culture du coton est pour ainsi dire abandonnée, elle est pratiquée dans une seule province, et porte exclusivement sur la variété dite longue soie; en 1873 le nombre des planteurs était de 244 dont 204 européens, et les superficies cultivées couvraient 1385 hect.; en 1875 le nombre des planteurs tombe à 89, et la superficie cultivée n'est plus que de 201 hectares". [1]

Met de zijdeteelt ging het niet beter; volgens de Stat. Gén. is zij geheel onbeduidend geworden.

Van zoogenaamde koloniale producten vonden wij geen spoor meer.

Met het ophouden van de bescherming was al die kunstmatige teelt dus te niet gegaan.

Daarentegen bloeit de tabaksbouw, en zijn het voornamelijk de inlanders die zich daarop toeleggen. In 1872 was het getal tabaksplanters 1213 Europeanen en 6198 inlanders; in 1875 1870 Europeanen en 7389 inlanders, of te zamen 1848 planters meer die 1611 hect. meer bebouwden. De opbrengst van 6620 hect. in 1875 bedroeg 5,622,000 kil. De régie koopt jaarlijks een gedeelte van den oogst; dit bedroeg in 1874 4,850,000 kil. In 1875 verschilde de inkoopsprijs van 160 tot 30 franken de 100 kil. Het verslag van '74 berekende dat sedert 1847 de Staat ongeveer 68 millioen kil. had ingekocht tegen 54 millioen franken: — „le bénéfice réalisé par suite de la vente des produits manufacturés pendant la même période a fait rentrer dans les caisses de l'Etat une somme totale de 493,360,000 francs, c'est à dire près d'un demi milliard en 27 ans." Heeft men hier werkelijk te denken aan zuivere winst, of aan de bruto opbrengst waarvan de kosten van verwerking en administratie moeten worden afgetrokken? „Le bénéfice rapporté par l'année dernière" (1873), zoo vervolgt het verslag, „peut être évalué à 35,500,000 fr. Voilà un

1 Blz. 190.

chiffre qui peut soutenir avantageusement la comparaison avec les 23 millions du budget de l'Algérie" — altijd zonder de uitgaven voor het budget van·oorlog.

Aanplanting van boomen met de nijverheids-cultures in verband staande. De Stat. Gén. vermeldt eene aanmerkelijke uitbreiding van de beplanting met olijfboomen: de pluk van olijven bedroeg in 1873 82,081,791, in '74 144,343,000, in '75 88,800,323 kil. De hect. heeft eene waarde van 5000 fr. — Het verslag van '76 wijdt voornamelijk uit over de toenemende aanplanting van den Eucalyptus, belangrijk zoowel uit een industrieel als uit het hygienisch oogpunt. „Partout où cette essence a été plantée en massifs d'une certaine importance.... les fièvres intermittentes ont très-sensiblement diminué en fréquence et en gravité." [1] Als constructie-hout heeft dat van den Eucalyptus hooge waarde, en van zijn aroma wordt door de nijverheid reeds veelvuldig partij getrokken. Het was de heer Ramel die dezen sierlijken en krachtigen boom in Algerië acclimatiseerde, terwijl docter Miergues en de botanicus Muller zijne eigenschappen verder leerden kennen en gebruiken. [2]

De veeteelt is insgelijks vooruitgaande. Van 1872 tot '75 nam de veestapel toe met 5,211,196 stuks, als: 61,683 van de Europeanen en 5,149,313 van de inlanders.

In 1875 telde de veestapel 15,379,023 stuks, als:

BENAMING.	VAN		TOTAAL.
	EUROPEANEN.	INLANDERS.	
Paarden	16,399	133,704	150,103
Muildieren	12,005	123,266	135,271
Ezels	6,065	157,742	163,807
Kameelen....	39	196,940	196,979
Rundvee	112,126	940,040	1,052,166
Schapen	186,935	9,512,176	9,699,111
Geiten	57,025	3,859,323	3,916,375
Varkens	64,237	974	65,211

[1] Blz. 47.

[2] Zie ook het artikel: „l'Algérie et ses progrès" in de Revue britannique, November 1877.

De verwachting die men had van de verbetering der wolsoort en haar aftrek voor de europeesche industrie is niet verwezenlijkt, zegt het verslag van '76, doch de proeven tot veredeling van het inlandsch schapenras worden voortgezet. Onder de artikelen van uitvoer zullen wij echter de wol met een belangrijk cijfer vermeld vinden.

Remonte. De remonte-depôts zijn gevestigd te Blida, Mostagenem en Constantine.

Volgens het verslag van '76 leverde Algerië jaarlijks gemiddeld 3000 paarden voor de remonte van het leger. De tegenwoordige gemiddelde prijzen zijn voor het officiers-paard 857, voor het troepen-paard 667 franken. In 1876 werden o. a. de aanmoedigings-premiën voor veulens van 3 jaar weer ingevoerd.

Bosschen. Uit het verslag van '75 blijkt dat in iedere provincie een speciale dienst georganiseerd is geworden tot het onderzoek naar, het opnemen en begrenzen van de domein-bosschen. Uit dat van '76 verneemt men, dat toen 822,000 hect. opgenomen, doch slechts 171,000 daarvan op het terrein begrensd werden en geregistreerd waren; voor de overige 651,000 moest ook het gebruiks-recht nog geregeld worden; omtrent ruim een millioen hectaren had men nog slechts vage gegevens. Er werden toen gelden gevraagd tot uitbreiding van het getal der speciale commissiën.

Van een wetsontwerp tot bescherming der bosschen en het verzekeren der rechten van den Staat werd het eerste gedeelte 17 Juli '74 aangenomen,[1] en werkte vrij goed; doch branden kwamen nog menigvuldig voor. In afwachting van de complementaire wet, en met het oog op het onvoldoende personeel voor den gewonen dienst, eene 200 ambtenaren, was eene oppervlakte van 750,000 hect. in de meer verwijderde streken tijdelijk aan militair toezicht toevertrouwd moeten worden.

De Stat. Gén. stelt de boschoppervlakte van Algerië op 2,257,272 hect., als:

Pijnboomen (Pin d'Alep)	693,839	hect.
Groene eik	551,655	„
Kurkeik.	483,711	„

[1] J. d. P., blz. 1013.

„Chène Zéen" (vermoedelijk de Quercus ballota van het eiland Zea)....	96,005 hect.
Ceders	34,659 „
„Essences diverses et dunes" (diverse soorten en, vermoedelijk, duinbeplanting)	397,403 „

waarvan ongeveer 74,000 hect. aan verschillende gemeenten overgegeven en 326,858 als particulier eigendom erkend waren.

De meeste concessiën tot het exploiteeren van den kurkeik vroeger verleend voor 90 jaar, werden naar de voorwaarden van het decreet van 2 Februari 1870 [1] voor en na in definitieven eigendom overgedragen; slechts bij een viertal ondervond dit nog eenige vertraging die echter vóór het einde van het jaar zou hebben opgehouden, zegt het verslag van '75. Uit dat van '76 blijkt dat toen 22,000 hect. voor hoogstens 18 jaar zouden verpacht worden. Van '75—'76 werden ongeveer 550,000 kurkeiken in den handel gebracht.

Aan de beplantingen nam ook de militaire genie een werkzaam deel; van 1867—'76 beplantte zij 280 hect. met 261,606 boomen waarvan de kosten 260,558 fr. beliepen.

De opbrengst van de bosschen voor den staat bedroeg in '74 en '75 ruim 440,000 fr.; in de eerste helft van '76 reeds nagenoeg 300,000.

Handel en nijverheid. De nijverheid is in sommige opzichten vooruitgaande.

De exploitatie van de alfa waarvan wij in ons Eerste gedeelte bij „Landbouw" met een enkel woord hebben gesproken, geschiedt thans op groote schaal. De alfa groeit voornamelijk op de uitgestrekte hoogvlakten van de provincie Oran, en wordt hoofdzakelijk uitgevoerd voor de papier-fabrikatie. „Papier beau, fort et bon," zegt de Revue britannique van Aug. '73. [2] De alfa wordt echter ook reeds gebruikt bij de fabricatie van geweven goederen. De Revue verhaalt hoe de van Sedan bekende generaal Wimpffen diegene is aan wien de exploitatie van de alfa het meest te danken heeft. Volgens dat tijdschrift-artikel wordt de alfa in de haven van inscheping geleverd ongeveer tegen 15 fr. de 100 kil., en

[1] J. d. P., blz. 776.

[2] „Expédition de l'Oued-Guir," blz. 374; voor meerbijzonderheden verwijzen wij naar dit artikel.

geeft aan den exploitant eene zuivere winst van minstens 6 fr. „par quintal" Deze prijs-opgave komt nagenoeg overeen met die van het verslag van '76, zijnde 145 fr. de „tonne" in de haven van Oran [1]. De uitvoer die in 1869 slechts 4000 ton was, bedroeg in 1874 58000, eene waarde vertegenwoordigende van 8¼ millioen fr., en werd voor 1875 geschat op meer dan 60,000. Sidi bel Abbes is het hoofd-expeditiekantoor. De transport-kosten zijn thans nog hoog. Graaf Ch. de Montebello, oud-officier van de Turcos en een der ondernemendste kolonisten van Algerië, gevestigd aan de Boe Merzoeg nabij Constantine, verwerkt de alfa in loco tot papierpap, waardoor de hooge kosten van het vervoer der bruto-plant worden uitgespaard, en gebruikt den afval, 50 pCt., tot bemesting van zijn land. De transport-kosten zullen bovendien aanmerkelijk verminderen wanneer eenmaal de spoorwegen ver genoeg zullen reiken. Met het oog op deze exploitatie werd onlangs concessie gevraagd voor een stoom-tram van Sidi bel Abbes het dal van de Mekerra opwaarts tot het dorp Magenta; en de maatschappij „Franco-Algérienne" verkreeg bij decreet van 29 April 1874 concessie voor een spoorweg van de haven van Arzew naar Saïda zonder rente-garantie, doch tegen het recht tot exploitatie van 300,000 hect. alfa. — Uit het verslag van '76 vernemen wij dat voorgeschreven is om de alfa van de bosschen van den staat en van de inlandsche gemeenten aan gene zijde van den Tell te verpachten — in den Tell was dit reeds vroeger geschied — en dat enkel in de provincie Oran 233,000 hect. in 29 perceelen tegen 160,000 fr. werden toegewezen. De belangen van de stammen zijn daarbij gewaarborgd. Engeland koopt 72 pct. van den geheelen uitvoer; Nederland vonden wij niet onder de opkoopers van dit produkt. De alfa wordt voor Algerië eene rijke bron van inkomsten, en zal krachtig medewerken tot de ontwikkeling van zijne binnenlanden.

Omtrent de mijnen van Algerië doen de Stat. Gén. en de regeerings-verslagen uitvoerige opgaven. Die industrie is aanmerkelijk toegenomen. Bij besluit van den gouverneur-generaal van 24 Sept. '75 is ingesteld een inspecteur-generaal

---

[1] Zeer waarschijnlijk worden hier en verder bedoeld de „quintal métrique" en de „tonne métrique" van 100 en 1000 kilo.

van het mijnwezen; Oran en Algiers maken het eene, Constantine het andere mijn-arrondissement uit; beiden zijn verdeeld in twee onder-arrondissementen, aan het hoofd waarvan ingenieurs staan.

De ijzer-exploitatie is altijd de voornaamste, en onder de ijzermijnen zijn de belangrijkste die van Mokta el Hadid (Aïn Mokra, Karezas) nabij Bona en door een spoorweg met deze haven verbonden. Haar uitvoer bedroeg in de eerste helft van 1876 184,150 ton erts, eene waarde vertegenwoordigende van 3,300,000 fr. Over hetzelfde half jaar was die der ijzermijn van de Beni Saf in Oran (nabij den rechter-oever der Tafna) 22,000. Deze maatschappij deed het dorp Beni Saf ontstaan dat thans 1000 inwoners telt, en heeft vergunning gekregen om voor eigen rekening eene inschepings-plaats daar te stellen bij Mersa Hamed.

De gezamenlijke ijzermijnen voerden uit:

in 1873 .... 420,662 ton erts;
in 1874 .... approximatief 490,000;

Van de loodmijnen is steeds de voornaamste die van Kef oum Theboul bij La Calle; van de kopermijnen die van Aïn Barbar ten n. o. van Bona.

In de eerste helft van '75 brachten de mijnen op:

293,000	ton	ijzererts
1,730	„	koper „
1,452	„	lood „
540	„	zink „

In de eerste helft van '76:

234,000	ton	ijzererts
2,438	„	koper „
727	„	lood „

Zij bezigden toen 4311 werklieden.

Men kent thans 168 metaal-lagen waarvan 25 in concessie; doch velen worden niet geexploiteerd of staan stil, bij gebrek aan kapitaal of in afwachting van betere communicatie en gelegenheid tot inscheping.

Over de marmer-groeven zwijgen de regeerings-verslagen. In de statistieke-tabellen over '73—75 komt het marmer voor met een totalen uitvoer van nog geen 10,000 fr.

De produktie van olijf-olie is steeds vooruitgaande. Zij bedroeg in 1873 118,623, in '74 164,181, in '75 252,594

hectoliter, grootendeels nog inlandsch fabrikaat, doch het laatste jaar nagenoeg voor ¼ europeesch.

De handelsbeweging bedroeg over

	1873.	1874.	1875.
Invoer.........	fr. 206,737,000	fr. 196,255,000	fr. 192,358,000
Uitvoer	„ 152,216,000	„ 149,352,000	„ 143,932,000
	fr. 358,953,000	fr. 345,607,000	fr. 336,290,000

De vermindering van den invoer, zeggen de officieele bescheiden, ligt voornamelijk in een deficit op het zilver- en gemunt geld, dat voor '74 ruim 7 en voor '75 bijna 8 millioen bedroeg. De invoer van nuttige waar was dus in '75 nagenoeg 4 millioen hooger dan in '74. Vergeleken met '73 was in '74 bovendien minder de invoer van meel, versche vruchten, koffie, olijf-olie, wijnen en manufacturen.

De vermindering van den uitvoer wordt hoofdzakelijk toegeschreven aan de daling die sommige artikelen op de groote europeesche markten, voornamelijk de granen, ondergingen.

Van 1866—1876 nam de handels-beweging gemiddeld toe met 10 millioen 's jaars, waarvan 6 uit- en 4 invoer.

Van de voornaamste artikelen van invoer over 1875 vindt men:

Geweven stoffen	met	ongeveer	70,000,000	fr.
Suiker	„	„	10,650,000	„
Koffie	„	„	2,743,000	„
Wijnen en brandewijnen	„	„	11,278,000	„
IJzer en staal	„	„	4,066,000	„
Zeep	„	„	3,501,000	„
Bougies („acide stéarique ouvré")	„	„	3,805,000	„
Bereide huiden	„	„	7,954,000	„
Metaaldraad en kabel („cordages en métaux")	„	„	4,563,000	„

enz.

Van uitvoer:

Granen....	„	„	34,000,000	fr.
Vee	„	„	8,133,000	„
Ruwe huiden	„	„	2,792,000	„
Wol	„	„	20,107,000	„

Tabak in bladen en verwerkt	met	ongeveer	8,650,000	fr.
Olijf-olie	„	„	2,925,000	„
Kurk-eik	„	„	3,767,000	„
„Joncs et roseaux" (vermoedelijk alfa)	„	„	8,572,000	„
Ertsen	„	„	9,722,000	„
enz.				

De invoer van Frankrijk bedraagt 82 à 83 pct. van het geheel; de uitvoer naar Frankrijk nagenoeg 69 pct., waarop Engeland volgt met 12.39 pct.

De voornaamste havens van in- en uitvoer zijn Algiers, Oran en Philippeville.

In 1875 werden in- en uitgeklaard 9196 schepen met een tonnen-inhoud van 2,126,924, daaronder niet begrepen de kustvaart berekend op 120,000 ton.[1]

Topografische dienst en Kadaster. Deze tak van dienst telde in '76 een personeel van 184 vaste ambtenaren, en twee hulpbrigaden van te samen 54 landmeters.

Hoever de triangulatie van Algerië toen gevorderd was, is ons niet gebleken. In '60 werd met de primaire door den generalen-staf begonnen in de provinciën Algiers en Constantine; eene bazis werd gemeten bij Blida, eene tweede bij Bona. Behalve tot berekening der triangulatie werd het vaste personeel van den topografischen dienst meer bepaald gebruikt tot het opnemen van de domeingoederen en de bosschen, de vereffening van het séquestre van 1871, en de kadastrale herziening in de vroegere centrums van bevolking; terwijl de hulpbrigaden, onder controle van den vasten dienst, meer bepaald belast zijn met de opnemingen en de plans op 1/4000, tot toepassing der wet van 1873. Het verslag van '76 hoopte dat zij bij eenige meerdere bekendheid met het land en bedrevenheid jaarlijks 200,000 hectaren zouden kunnen behandelen. Zij hebben dus nog werk voor tal van jaren. Deze arbeid zal tot grondslag dienen voor de in te voeren grondbelasting.

Post- en telegraafdienst. Het postwezen is thans voor geheel Algerië georganiseerd. In '76 zijn maatregelen genomen om, waar mogelijk, deze dienst met den telegraaf-

[1] Zie verder in de „Economiste français" van 15 Sept. '77 het artikel: „Le mouvement commercial de l'Algérie en 1876".

dienst saam te smelten. Laatstgenoemde telde op het einde van '75 reeds 98 kantoren; in '76 werden er nog 16 geopend. Er is een voorstel gedaan tot het leggen van een tweeden onderzeeschen kabel van Algiers naar Marseille, omdat èen onvoldoende is en dit vooral zijn zal gedurende de tentoonstelling van 1878. Een tweede kabel ligt tusschen Marseille en Bona; deze behoort aan eene Engelsche maatschappij, is sedert Januari '75 verbonden met den kabel van Bona naar Malta, en speciaal bestemd voor den dienst tusschen Europa, Egypte en het Oosten.

De gemiddelde opbrengst van het brievenport was, volgens het verslag van '76, in de 3 laatste jaren 1,288,000 fr. Het getal der ontvangen of betaalde mandaten bedroeg in 1875 178,530, eene waarde vertegenwoordigende van 9,673,031 fr.; het getal mandaten per telegram 11,742, overeenkomende met een bedrag van bij de 4 millioen.

Het gemiddeld getal telegrammen bedroeg in de 3 laatste jaren 542,333, en de opbrengst 470,383 fr.; dat per kabel, over en weêr, gemiddeld 100,000 en de opbrengst 335,100 fr.

Publieke werken. Volgens de Stat. Gén. werden in 1873 en '74 te samen aan publieke werken besteed, als:

Door de militaire genie ruim 14 millioen fr., waarvan nagenoeg 4,900,000 aan vestingwerken en militaire gebouwen; de overige 9,200,000 aan burgerlijke werken in militair territoir.

Door den burgerlijken dienst, ongeveer 7½ millioen, als: 1°. tot drooglegging, besproeiing en putboring 391,500; 2°. gewone wegen en bruggen, waterleidingen, kanalen en fonteinen 4,260,000; 3°. havens en kustverlichting 2,448,000; gebouwen 379,000.

Onder die werken van de militaire genie wordt het onderhoud genoemd, terwijl die van den burgerlijken dienst als „travaux neufs" worden aangeduid; uit de bijzonderheden blijkt echter dat ook hier verbetering van bestaande werken bij is.

Dit maakt dus over die 2 jaar nagenoeg 22 milioen of 11 per jaar.

Het verslag van '75 vermeldt voor dat jaar 13½ millioen, en voor 1876 nagenoeg 16,800,000 aan publieke werken op een budget van 27,000,000, of bijna 2/3.

Het net van de gewone groote wegen, 7267 kilom., blijkt voldoende uit de schetskaart, die tot en met 1876 is bijgewerkt; vooreerst wordt de verbetering daarvan voortgezet; in '76 rekende men o. a. op de voltooiing van 3 groote bruggen.

Van de havenwerken vermelden wij het aanleggen van havens te Philippeville en Oran zelf, aan welke plaatsen Stora en Mers el Kebir als zoodanig dienden.

Van de waterwerken: de kanaliseering van den beneden Cheliff om de vlakte van dien naam vruchtbaar te maken; en de stuw-reservoir van de Hamiz, in het oostelijke gedeelte der Mitidja, de vlakte bij Algiers. — Ter zake van de besproeiingswerken en stuwen zegt het verslag van '75: „les réformes à apporter au régime légal des irrigations en Algérie, ont été l'objet d'une étude dirigée dans le sens des indications générales fournies par le conseil. L'analyse des faits relevés et des rapports présentés sur cette question par les ingénieurs en chef a mis en évidence d'une façon frappante la difficulté d'assimiler l'Algérie à la France pour tout ce qui touche aux règlements des eaux et aux associations syndicales. M. l'inspecteur général des travaux publics, constatant que les principales difficultés qui s'opposent à l'achèvement et à l'entretien des travaux d'irrigation proviennent de l'inertie, de l'ignorance ou parfois même du mauvais vouloir des propriétaires intéressés, propose un projet de loi ayant pour but de rendre à l'administration l'initiative et le contrôle des associations syndicales." Dit luidt eenigzins anders als de verwachting die Duval ten deze van het particulier initiatief had. — Plannen waren gemaakt tot gedeeltelijke drooglegging en beplanting met eucalyptus van het meer Fetzara bij Bona, en tot drooglegging van het zoutmeer in de vlakte van Mleta bij Oran. — De putboringen in het zuiden werden voortgezet: uit het verslag van '76 zien wij dat van 1856—'76 156 boringen waren tot stand gekomen, ter gezamenlijke lengte van 13½ kilometer, en dat genoeg water verkregen was om 5 à 6000 hect. naar eisch te besproeien, of eene stad van 200,000 zielen van water te voorzien.

Ter zake van de spoorwegen nog het volgende:

Het in 1857 ontworpen net is in ons Eerste gedeelte vermeld. De uitvoering werd eerst ernstig doorgezet in 1863,

toen de aangevangen lijnen werden overgenomen door de maatschappij „Paris—Lyon—Méditerranée." [1] In '70 werden de werkzaamheden gestaakt ten gevolge van de politieke gebeurtenissen. Eerst in 1873 hervatte de regeering haar eenigzins gewijzigd ontwerp.

Zooals onze schetskaart aantoont waren in 1876:

1°. in exploitatie: de lijnen van Algiers naar Oran, en van Philippeville naar Constantine, beiden bediend door de maatschappij „Paris—Lyon—Méditerranée," gegarandeerd door den staat voor 75 jaar ad 5 pct. over een kapitaal van 80 millioen; — de partikuliere lijn Bona—Aïn Mokra van de maatschappij der mijnen van Karezas (Mokta el Hadid);

2°. in aanleg: de lijn van Bona naar Guelma (de eerste sectie reeds in exploitatie), geconcessioneerd aan de maatschappij „des Batignolles" met rente-garantie van 6 pct. (decreet van 7 Mei 1874); — van Arzew naar Saïda (niet in het net van '57 vermeld), concessie aan de maatschappij „Franco—Algérienne," zonder rente-garantie doch met het recht tot exploitatie van 300,000 hect. alfa (decreet 29 April '74); — van Tlelat naar Sidi bel Abbes, concessie Seignette et Harding, met rente-waarborg van 6 pct. (decreet van 30 April '74); blijkens het verslag van '76 zouden de eerste sectiën van beide laatstgenoemde lijnen in het voorjaar van '77 gereed komen;

Verder waren:

3°. geconcessioneerd: de lijn van Constantine naar Setif, met veranderlijke rente-garantie, en van el Guerra (nabij Constantine) naar Batna, niet gegarandeerd, beiden aan de maatschappij Joret (wet van 15 Dec. '75); — eene lokaal-lijn van „la Maison Carrée" (nabij Algiers) naar den bergpas der Beni Aïcha, aan dezelfde, tegen waarborg van 6 pct. rente over 5,880,000 fr. kapitaal;

4°. in studie, volgens het verslag van '76: de verlenging tot Tebessa van de lijn Bona—Guelma aangevraagd door de maatschappij „des Batignolles"; — eene lijn van Mouzaïaville (bewesten Blida) over Medea naar Boghar met vertakking naar Berrouaghia (ten z. o. van Medea); — eene lijn van Tlemcen naar de kust door de Tafna-vallei.

---

[1] Zie de decreten van 16 Aug. en 20 Sept. 1863. (J. d. P., blz. 169 en 197).

Eindelijk had eene partikuliere maatschappij concessie gevraagd voor eenige sectiën stoom-tram langs bestaande wegen tot exploitatie doeleinden.

Over 1875 gaven de lijnen Algiers—Oran (426 kilom.) en Philippeville—Constantine (87 kilom.), de eene 1,770 de andere 10,062 fr. zuivere winst per kilom.; over 1874 respectivelijk 421 en 14,875 fr.

Justitie. Hare tegenwoordige organisatie en jurisdictie hebben wij reeds in ons Eerste gedeelte besproken. Wij herinneren dat nog alleen de inlanders van het militair territoir en in zaken waarbij slechts inlanders betrokken zijn voor den militairen rechter te recht staan, hetzij een der 6 krijgsraden zitting houdende te Algiers, Oran en Constantine, de standplaatsen der divisiën, of de disciplinaire commissiën die in de standplaatsen der territoriale onderafdeelingen (subdivisions, cercles et annexes) gevestigd zijn. In deze commissiën heeft ook een lid van het parket of de vrederechter zitting, en kan de beschuldigde zich door een verdediger doen bijstaan. [1] Het zijn dus gemengde rechtbanken, en met eene vrij vage bevoegdheid: „les commissions disciplinaires connaissent des actes d'hostilité, crimes et délits commis en territoire militaire par des indigènes de ces mêmes territoires non naturalisés citoyens français et qu'il est impossible de déférer aux tribunaux civils ou militaires." De gevangenis-straffen die zij opleggen vereischen de goedkeuring van den gouverneur-generaal. Over de noodzakelijkheid tot verwijdering uit de kolonie of het internement van inlanders oordeelt de „commission disciplinaire supérieure" te Algiers, waarvan de gouverneur-generaal voorzitter is. Voor meer bijzonderheden moeten wij verwijzen naar de jongste statistiek. Daaruit of uit het verslag van '76 zullen wij echter eenige cijfers overnemen.

Gedurende het jaar 1875 bedroeg het getal crimineele zaken 210, waarbij 347 beschuldigden betrokken waren, als: 90 Franschen, 15 Israëlieten, 201 Muzelmannen en 41 vreemdelingen. Van die 347 beschuldigden werden 242 veroordeeld, als: 51 Franschen, 11 Israëlieten, 146 Muzelmannen en 33 vreemdelingen. Dit geeft voor de:

[1] Gereorganiseerd bij besluit van den Gouverneur-Generaal van 14 Nov. 74: Zie Stat. Gén., bladz. 24.

Franschen....	1	veroordeelde	op 2,751	inw.
Israëlieten....	1	„	„ 3,008	„
Vreemdelingen....	1	„	„ 3,538	„
Muzelmannen	1	„	„ 5,226	„

In 1873 bedroeg het getal crimineele zaken 309; in 1874, 219.

In 1873 hadden de correctionneele rechtbanken te behandelen 4,567 zaken waarbij 6,252 personen betrokken waren; in 1874 5,244 zaken met 7,050; in 1875 5,469 met 7,296 beschuldigden.

Dus vermindering van crimineele, vermeerdering van correctioneele processen; het laatste is volgens het verslag van '76 „la conséquence naturelle de l'accroissement du territoire civil et aussi du déploiement d'une plus active surveillance"

Voor de krijgsraden stonden terecht in:

	1873.	1874.	1875.
	—	—	—
Militairen....	2370	2023	1686
waarvan veroordeeld	89.66	87.39	86.47
Inlanders	586	767	655
waarvan veroordeeld	45.39	49.41	54.04
Voor de disciplinaire commissiën:			
Inlanders	771	1220	871

Het pct. veroordeelingen van deze categorie vermeldt de statistiek niet.

Overigens constateert zij dat de inlanders meer en meer toevlucht nemen tot den franschen rechter waar hun, zooals in ons Eerste gedeelte gezegd is, de keuze tusschen dezen en den inlandschen werd vrijgelaten.

„Les soins de la sécurité publique," zeide de gouverneur-generaal in de zitting van '76, „ont été l'objet de préoccupations constantes, et il est permis d'affirmer qu'à ce point de vue l'Algérie, malgré l'immense étendue de son territoire, et des difficultés de toute nature, est dans des conditions satisfaisantes quoiqu'en puissent dire ceux qui jugent ce pays sans le connaître, ou qui, avec la prétention de lui être utile, ne font que le discréditer en exagérant ou en dénaturant les faits regrettables qui peuvent s'y produire comme partout ailleurs, voire même dans les pays les mieux organisés."

Inderdaad, zeer geloofwaardige ooggetuigen roemen den veiligheids-toestand van Algerië.

Onderwijs en godsdienst. In het Eerste gedeelte dezer studie hebben wij den vroegeren toestand van het onderwijs eenigszins leeren kennen.

Wij hebben daar o. a. gezien: dat het eene wettelijke regeling miste; de geringe deelneming van de muzelmansche bevolking aan de gemengde scholen; het weinige succes van de regeering met hare speciale scholen en instellingen voor inlanders, dat tot de opheffing van de twee Arabisch-fransche collegies, van de kweekschool voor de zeevaart, en van de meisjesschool te Algiers leidde; den hoogst gebrekkigen toestand van de zaouïas of inlandsche scholen.

Sedert was in den feitelijken toestand wel eenige verbetering gekomen, doch de regeling bleef wat zij was tot het jaar 1875. Zooals wij reeds vernomen hebben, werden toen bij decreet van 15 Augustus de Fransche onderwijswetten op Algerië toepasselijk gemaakt, dus ook die op het lager onderwijs [1] behoudens eenige uitzonderingen. Zoo bleven, zeiden wij reeds, de Arabisch-fransche scholen van het militair gebied en alle Muzelmansche onder speciaal gezag van den gouverneur-generaal, en wel om staatkundige redenen, terwijl het verdere onderwijs onder den daarbij betrokken minister stond.

Wij moeten thans dat decreet van 15 Augustus [2] verder leeren kennen.

Na gezegd te hebben dat Algerië eene academische circonscriptie zal uitmaken, regelt het: 1°. de samenstelling en de bevoegdheid van den academischen raad (conseil académique) te Algiers, onder het voorzitterschap van den rector (recteur d'académie) [3]; 2°. richtte departementale raden op onder dat van de prefecten; 3°. assimileerde wat de bezoldiging betreft de leeraars en ambtenaren met die van het moederland, onder toekenning van een supplement.

Wat de samenstelling van die adviseerende raden aangaat, doen wij alleen opmerken dat daarin ook leden van de verschillende godsdienstige gezindheden zitting hebben.

De eigenlijke uitvoerende macht is de rector.

---

[1] De jongste wet op het lager onderwijs is die van 10 April 1867, (J. d. P., blz. 243).

[2] J. d. P. 1876, blz. 164.

[3] Ook de gouverneur-generaal kan presideren.

Over het middelbaar onderwijs oefent hij de bevoegdheid uit die aan de academische inspecteurs is toegekend bij art. 9 der wet van 14 Juni 1854. Over het lager onderwijs, die toegekend aan de rectors bij de wet van 15 Maart 1850; bovendien ontslaat hij op het rapport van den departementalen inspecteur de onderwijzers en onderwijzeressen en de directrices van de bewaarscholen, en benoemt ze uit de lijst opgemaakt door den departementalen raad, hetzij voor wat de erkende geestelijke scholen betreft op aanbeveling van de overheid der genootschappen of van de consistoriën voor niet-katholieken.

Terwijl de wet van 15 Maart 1850 de administratie van het lager-onderwijs aan de prefecten toekende, behoort deze voor Algerië tot de attributen van den rector.[1]

Eindelijk zullen wij zien dat hij ook bemoeienis heeft met dat gedeelte van het inlandsch onderwijs dat onder den gouverneur-generaal is gebleven.

Jaarlijks brengt hij over den toestand van het onderwijs aan dezen een rapport uit, dat verder aan den hoogeren regeerings-raad wordt onderworpen.

Onder hem staan 3 departementale inspecteurs (inspecteurs d'académie), en 6 inspecteurs voor het lager onderwijs (inspecteurs primaires).

Hooren wij nu eerst den gouverneur-generaal in de zitting van den hoogeren regeerings-raad van Nov. '75. Na het decreet van 15 Aug. besproken te hebben vervolgde hij: »le but poursuivi, tout en développant l'instruction chez les divers éléments qui forment la population de l'Algérie, est de rapprocher les indigènes des Européens en les groupant les uns et les autres dans les établissements où elle se donne. C'est dans cet ordre d'idées que les colléges arabes ont été supprimés et que leurs élèves ont été répartis dans les institutions françaises. C'est d'après ce même principe que des écoles mixtes sont organisées partout où cela est possible, et que je fais étudier en ce moment, la création d'établissements où les jeunes gens du pays, Européens et indigènes, apprendront à devenir de bons cultivateurs et de bons ouvriers. — Un des grands moyens de fusion est de pouvoir

[1] Zie zijn jaarverslag voor 1875 in de Stat. Gén., blz. 200.

se comprendre dans toutes les circonstances qui amènent des relations entre les diverses parties de la population. S'il est indispensable d'initier les indigènes à notre langue, il ne l'est pas moins, pour nous, de comprendre la leur. Les différents fonctionnaires de l'administration et de la justice ne peuvent s'acquitter efficacement de leur mission qu'à la condition de se passer d'intermédiaires entre eux et leurs administrés. Il fallait donc encourager, par tous les moyens possibles, l'étude de la langue arabe. Un décret du 14 Mai 1875 a élevé le taux des primes accordées à ceux qui justifient de la connaissance de cette langue; le ministre de l'instruction publique a bien voulu autoriser le recteur à l'introduire dans les examens pour le baccalauréat et les brevets de capacité; enfin, l'enseignement du français fait, dès à présent, partie des cours suivis dans les medreças d'Alger, de Tlemcen et de Constantine, pour les jeunes indigènes qui se préparent aux emplois publics énumérés dans le décret du 21 avril 1866." Ter opheldering van die aanmoediging tot het leeren van de arabische taal voegen wij hier nog bij, dat de ambtenaren die voldoen aan het examen voor tolk 3e klasse eene tractements-verhooging van 300, voor tolk 1e klasse van 500 fr. genieten. Bij de hierboven bedoelde examens is de kennis van de arabische taal facultatief, doch uit den aard der zaak eene aanbeveling.

Nu wij de algemeene strekking kennen, gaan wij uit het jaarverslag van den rector van '75 [1] een en ander vernemen omtrent den eigenlijken toestand van het onderwijs.

Hooger onderwijs bestaat eigenlijk in Algerië nog niet. Onder die rubriek brengt het verslag echter: de voorbereidende school voor de medicijnen, opgericht voor inlanders te Algiers in 1855, zooals wij vroeger gezien hebben, doch thans toegankelijk voor alle nationaliteiten; en drie hoogere cursussen voor de arabische taal te Algiers, Constantine en Oran.

De school voor de medicijnen kon zich niet uitbreiden uithoofde van gebrekkige localiteit. Zij telde 11 docenten en 65 leerlingen waarvan 15 den voorbereidenden cursus voor het doctoraat volgden, 15 werden opgeleid tot officier

---

[1] Zie: Stat. Gén., blz. 200.

van gezondheid, 24 tot apotheker, 8 tot vroedvrouw. In den loop van het jaar hadden 3 leerlingen het diploma voor officier van gezondheid, 13 dat van apotheker 2e klasse, en 8 dat van vroedvrouw verkregen.

De cursus voor de arabische taal wordt 6 maal per week gehouden, met gemiddeld 20 à 30 toehoorders 's winters, 10 à 15 's zomers. — De leerlingen zijn veelal onvoldoende voorbereid zoodat men nog tot elementair onderwijs moet afdalen. — Het rapport deed voorstellen tot ruimer beoefening van het arabisch op het collegie en de lagere school, ook om de inlandsche en europeesche kinderen nader tot elkander te brengen.

Middelbaar onderwijs wordt min of meer volledig gegeven in 9 openbare en 4 bijzondere inrichtingen (établissements libres).

De openbare zijn: het lycaeum te Algiers met 800 leerlingen, de eenige die tot alle hoogere inrichtingen van onderwijs voorbereidt; de collegiën van Constantine met 330, Philippeville met 268, Oran met 217 leerlingen, van Miliana, Bona, Setif, Tlemcen en Mostagenem met minder dan 200; een tiende collegie zou 1 Jan. '76 te Blida geopend worden; te Tlemcen en Mostagenem was het onderwijs nog kosteloos, een maatregel waarvan de overige gemeenten voor het middelbaar onderwijs waren teruggekomen.

De bijzondere middelbare scholen zijn die van Blida, Saint-François te Algiers, Saint-Charles te Blida, Notre-Dame te Oran.

Van de 2699 leerlingen die deze inrichtingen te zamen telden waren 2215 Europeanen, 298 Israëlieten en 186 Muzelmannen, deze laatsten bijna uitsluitend te Algiers, Miliana en Constantine; voor de Europenanen en Israëlieten geeft dit 1 op de 109 inwoners, eene verhouding die in 1865 een op de 165 was. — 796 leerlingen maakten klassieke studiën, en die richting was toenemende; 685 hielden zich bezig met studiën betrekking hebbende op landbouw, handel en nijverheid.

De verdere bijzonderheden zullen blijken uit de algemeene overzichts-tafel, waaronder de inlandsche scholen niet voorkomen.

BENAMING.	AANTAL.			KOSTEN VOOR:					TOTAAL der kosten voor de openbare scholen.
	INRICHTINGEN.	AMBTENAREN.	LEERLINGEN.	DEN STAAT.	HET GOUVERNEMENT VAN ALGERIË.	DE DEPARTEMENTEN.	DE GEMEENTEN.	DE PARTICULIEREN.	
				Francs.	*Francs.*	*Francs.*	*Francs.*	*Francs.*	*Francs.*
Administratie en inspectie...	—	14	—	62,500	—	12,900	2,400	—	77,950
HOOGER ONDERWIJS.									
School voor de medicijnen...	1	14	165	—	—	8,000	12,500	3,430	23,930
Cursus voor het Arabisch ...	3	3	55	11,000	—	—	—	—	11,000
MIDDELBAAR ONDERWIJS.									
Lycaeum	1	86	809	92,396	95,320	—	—	213,614	401,330
Collegiën	8	128	1623	1,200	52,260	25,200	192,957	61,085	332,702
Bijzondere inrichtingen	4	—	267	—	—	—	—	—	—
LAGER ONDERWIJS.									
Openbare scholen (écoles publiques)	453	762	37776	60,000	70,000	—	1,139,479	--	1,269,479
Bijzondere scholen (écoles libres)	121	287	7497	—	—	—	—	—	—
Normaalschool voor jongens	1	14	36	8,600	30,000	12,000	500	—	51,100
„ „ „ meisjes	1	5	8	2,500	14,000	7,500	—	—	24,000
Cursus voor volwassenen ...	—	—	3286	—	—	—	19,560	—	19,560
Schoolbibliotheken	—	—	—	—	—	—	—	2,769	2,769
Openbare bewaarscholen ...	120	215	14498	6,000	—	—	159,018	—	165,018
Bijzondere „ ...	17	32	1296	—	—	—	—	—	—
TOTALEN	780	1560	67816	244,346	261,580	65,600	1,526,414	280,898	2,878,838

Bij dit overzicht hebben wij voor het lager onderwijs nog eenige toelichting te voegen.

Van die 573 openbare en bijzondere scholen met 45,273 leerlingen zijn: 200 jongens-, 213 meisjes-, en 160 jongens- en meisjes-scholen. Onder die 573 zijn 157 geestelijke scholen, waarvan 115 voor meisjes, 23 voor jongens, en 19 voor jongens en meisjes, met te samen 16641 leerlingen. De leeken-scholen met 28632 leerlingen hebben gemiddeld 48 leerlingen per onderwijzer of onderwijzeresse; de geestelijke 1 onderwijzer per 58 leerlingen en 1 onderwijzeresse per 36. Van het schoolverzuim was de statistiek nog niet opgemaakt kunnen worden.

Het lager-onderwijs is kosteloos. Alle gemeenten hebben thans scholen. De helft van die scholen, zegt het rapport, wordt vrij goed geleid en geeft merkbare resultaten (des résultats appréciables); een zevende is goed, maar een derde laat nog veel te wenschen over. Het onderwijzend personeel is over het algemeen bekwaam, ijverig en gedraagt zich eervol. Van de schoollokalen was echter een klein derde „non convenable.”

De normaal-scholen dienen tot het vormen van onderwijzers en onderwijzeressen; de laatstbedoelde was pas opgericht.

De cursus voor volwassenen zijn avondscholen, sedert 1870 gehouden door onderwijzers van openbare of bijzondere scholen die daartoe genegen zijn en van de gemeente eene toelage ontvangen. Uit het rapport blijkt dat zij leiding en regeling noodig hebben om beter aan het doel te kunnen beantwoorden.

92 gemeenten hebben schoolbibliotheken met te samen 11,757 boekdeelen.

De bewaarscholen, voor kinderen van 3—7 jaar, worden op 21 na bestuurd door geestelijke zusters. Het leidend personeel is echter veel te gering voor het groot aantal kinderen, en daardoor missen die scholen gedeeltelijk haar doel. Ook is de lokaliteit van een 50-tal onvoldoende.

Het voorafgaande leert dat het onderwijs in Algerië zeker nog veel te wenschen overlaat, doch tevens dat dit thans zeer behartigd wordt en dat het, plaatselijke ge-

steldheid en omstandigheden in aanmerking genomen, bij verscheidene Europeesche landen niet achterstaat. Dat het lager onderwijs zoowel in openbare als bijzondere scholen nog voor een goed deel door geestelijke broeders of zusters gegeven wordt (ruim ¼ voor wat het getal scholen en ruim ½ voor wat het getal kinderen betreft, hoofdzakelijk meisjes), is voornamelijk toe te schrijven aan het gebrek van leeken-onderwijzers. Kort na de omwenteling van 4 September '70 hadden verschillende gemeente-besturen bepaald dat het lager-onderwijs enkel door leeken zou worden gegeven; doch die besluiten, waartoe de gemeenten zooals wij weten onbevoegd waren, werden in '72 door den gouverneur-generaal te niet gedaan, zeker ook om reden van noodzakelijkheid.

Op eene omstandigheid moeten wij nog wijzen. Onder die 45,273 kinderen die de lagere school bezoeken vermeldt de statistiek slechts 1864 Muzelmansche. Terwijl de verhouding voor de Europeanen en Israëliten is ongeveer 15 kinderen op de 100 inwoners, is zij voor de Muzelmansche bevolking 1 op de 1100. Dit voor de gemengde school, waaruit blijkt dat de toenadering nog gering is. Het jaarverslag schrijft die onthouding hoofdzakelijk toe aan de onbekendheid van de onderwijzers met de Arabische taal. Zou de omstandigheid dat op die school, blijkens het hieronder te vermelden programma der Arabisch-fransche van het militair gebied, geen godsdienstig onderwijs gegeven wordt, terwijl onderwijs en godsdienst voor den Islamiet èen zijn, tot die onthouding niet evenzeer bijdragen.

Ter zake van de scholen die onder het speciaal gezag van den gouverneur-generaal bleven, geeft de statitiek de besluiten van 16 en 25 Februari '76 die ze reorganiseerden.

Het eerste betreft de 3 medreças van Algiers, Tlemcen en Constantine, bestemd ter opleiding tot muzelmansche godsdienstleeraars, rechters en onderwijzers, en tot de openbare betrekkingen die bij decreet van 21 April 1866 voor niet genaturaliseerde inlanders toegankelijk zijn gesteld. Zij staan onder hooger toezicht en administratie van de kommanderende generaals; onder den rector, voor wat de leiding der studiën en de inwendige tucht betreft. Met toestemming van dezen kunnen ook externen van elke nationaliteit

worden toegelaten. De cursus duurt 3 jaar en loopt over: Fransche taal, geschiedenis, aardrijkskunde, rekenkunde en de beginselen van het Fransche recht; de Arabische taal en letterkunde, Mohammedaansche theologie en rechtsgeleerdheid. Het onderwijs wordt gegeven door christen en muzelmansche leeraars. De directeurs genieten een tractement van 2400—3000 fr.; de Fransche leeraars van 1200—1800; de oukkaf van 600—1000 fr. Er is een admissie- en een eind-examen. In ons Eerste gedeelte hebben wij reeds gezegd dat die scholen niet bloeiden, en van 1872—'73 te samen slechts 120 leerlingen telden.

Het besluit van 25 Februari '76 heeft betrekking op de Arabisch-fransche scholen in militair gebied. Het onderwijs is kosteloos, en omvat de beginselen van de Fransche taal, het lezen en schrijven van de Fransche en de Arabische talen, de beginselen van het rekenen en het stelsel van maten en gewichten. Het onderwijzend personeel moet minstens bestaan uit een Fransch directeur en een Muzelmansch adjunct. De directeurs genieten een tractement van 1500—2000 fr.; de Fransche adjuncten van 1200—1500; de inlandsche van 1000—1400. Aan den rector werd opgedragen het ontwerpen van een reglement in overleg met den algemeenen raad.

De zaouïas worden in de officieele stukken met stilzwijgen voorbijgegaan.

Onder de wetenschappelijke inrichtingen moeten wij nog vermelden, het observatorium in 1858 door prins Napoleon te Algiers opgericht.

Godsdienst. Roomsch-katholieke: 3 bisdommen; aan het hoofd van dat van Algiers staat een aartsbisschop; 224 parochiën.

Protestantsche: 3 provinciale consistoriën; 14 parochiën; bij de telling van 1872 bedroeg het getal protestanten 6800, welk getal door de immigratie van de Elzas-Lotharingers is toegenomen.

Israëlitische: 3 provinciale consistoriën; ongeveer 33,000 Israëliten.

Muzelmansche: wordt in de officiëele documenten niet besproken.

Belastingen en finantiën. In het reeds medegedeelde

belasting-stelsel van Algerië hebben, zoover wij weten, nog geene ingrijpende hervormingen plaats gehad.

In het verslag van '75 kondigde de gouverneur-generaal wel aan dat 22 Juli '74 een ontwerp van wet was ingediend tot het invoeren eener grondbelasting; doch uit dat van '76 vernemen wij dat het nog steeds op afdoening van de kamers wachtte, en 't is ons niet gebleken dat zoodanige wet sedert tot stand kwam. Het voornemen bestond die belasting in te voeren naarmate het kadaster gereed zou komen — dus langzaam; ze gedurende eenigen tijd slechts voor een gedeelte te heffen, en nieuwe landbouw-ondernemingen en gebouwen eenige jaren geheel vrij te laten.

In afwachting en als voorbereiding daarvan wenschte men voor de arabische belastingen „l'impot de quotité" door „l'impot de répartition" te doen vervangen; anders gezegd, de zoo veranderlijke jaarlijksche taxatie van de belastbare voorwerpen die moeielijk en onvolledig is en dikwijls met zooveel misbruik gepaard gaat, door een vasten omslag. „Cette transformation qui n'est que transitoire réalise un progrès réel puisqu'elle facilite la perception individuelle et prépare ainsi les indigènes à l'impot foncier." Met 1 Jan. '76 zou de dienst der belastingen in staat zijn om die wijziging in de gemengde gemeenten toe te passen. Een daartoe strekkend decreet was reeds in '74 bij de regeering ingediend, doch schijnt nog evenmin tot stand te zijn gekomen.

Volgens P. Blanc[1] zou de voornaamste verbetering al vast wezen om de heffing aan de arabische chefs te ontnemen en aan de agenten van de schatkist op te dragen. Het groote voordeel van dien maatregel, reeds lang aanbevolen, zou zeker zijn dat er een einde kwam aan de daarmede steeds gepaard gaande knoeierijen en afpersingen, waaronder nog 2/3 der arabische bevolking gebukt ging.

Volgens het verslag van '75 bedroegen de arabische belastingen (hokor, zekkat, achour en lezma) in 1874 meer dan 15 millioen franken, en zouden in '75 bijna 2½ millioen meer opbrengen. De storting geschiedt niet meer door tusschenkomst van de arabische bureaux.

Van de arabische belastingen genieten de departementen

---

[1] „Les impôts turcs en Algérie:" Economiste français, 20 Oct. 1877.

5/10. Het decreet van 22 Oct. 1875[1] bevestigde hen nog daarin in afwachting der invoering „van directe belastingen," vermoedelijk de reeds voorgestelde gronbelasting.

De opbrengst van het z. g. „octroi de mer" was over dezelfde jaren 4,060,423 fr. en 4,074,391 fr. Daarvan gaan af 5 pct. innings-kosten voor den staat. Van het overige genoten de departementen vroeger 1/5, de gemeenten 4/5. Ingevolge het decreet van 23 Dec. '74, dat den publieken onderstand (assistance publique) regelde, komt thans het geheele bedrag aan de gemeenten.

Omtrent de budgetten van 1873 en '74 geeft de algemeene statistiek de volgende uitkomsten:

	1873.	1874.
Gemeenten:		
ontvangsten	fr. 13,565,083	fr. 14,329,481
uitgaven	„ 10,481,400	„ 11,299,084
overschot	fr. 3,083,683	fr. 3,030,397

	1873.	1874.
Departementen:		
ontvangsten	fr. 6,323,335	fr. 8,435,116
uitgaven	„ 6,708,225	„ 8,435,116
tekort....	fr. 384,890	

	1873.	1874.
Rijksbudget van inkomsten:		
gewone	fr. 21,422,804	fr. 25,503,786
bijzondere	„ 62,950	„ 413,258
buitengewone	„ 10,656,723	„ 6,324,545
	fr. 32,142,477	fr. 32,241,590

Het 4,070,981 fr. hooger cijfer van de gewone inkomsten in 1874 vloeide voort uit de meerdere opbrengst van zegel en registratie, domein, bosschen, douanen, verschillende belastingen, posterij en telegrafie.

Het hooger bedrag van de bijzondere inkomsten van '74, was het montant van de opcenten op de arabische belasting voor de conversie-wet.

De buitengewone inkomsten komen voort uit de oorlogscontributie aan de in 1871 opgestane stammen opgelegd.

---

[1] J. d. P. 1876, blz. 165; zie ook de decreten van 25 Aug. '52, 1 Dec. 1858 en 24 Sept. '61.

Rijksbudget van uitgaven:

	1873.	1874.
gewone	fr. 27,736,101	fr. 25,731,654
bijzondere....	„ 55,057	„ 220,036
	fr. 27,791,158	fr. 25,951,690

Zoodat in het jaar 1874 de gewone uitgaven door de gewone inkomsten gedekt werden.

Bij de uitgaven moeten echter nog gerekend worden die voor het gemiddeld 60,000 man sterke leger welke onder het algemeen oorlogs-budget van Frankrijk begrepen zijn; evenzoo de uitgaven voor de marine, die 5 schepen telt, en voor de maritieme diensten.

Algerië kan dus bij lange na zijne huishouding nog niet bekostigen; doch hierbij moet men ook niet uit het oog verliezen dat, zooals het verslag van '74 berekende, alleen de tabaks-regie de laatste 27 jaren eene gemiddelde winst van 18 millioen afwierp, en deze voor 1873 reeds tot 35½ millioen geklommen was.

Algemeene politieke toestand. Na de onderdrukking van den opstand van 1871 en onder generaal Chanzy genoot Algerië weer rust. Wel zag deze 29 Maart '74 zich genoodzaakt voor de gemeente Algiers den staat van beleg af te kondigen „vu les attaques et injures auxquelles certains journaux se livrent journellement contre la municipalité d'Alger" een maatregel dien de wet van 5 Januari '75[1] goedkeurde; doch de algemeene orde werd weinig gestoord. Algerië schijnt onderworpen te zijn. Alleen in het verre zuiden, en op de grenzen van Tunis en Marokko kwamen nu en dan wanordelijkheden voor die kleine expeditiën noodzakelijk maakten, en dit zal nog wel geruimen tijd het geval zijn. In het zuiden werden in '73 nog eenige onafhankelijk gebleven fractiën van de Mkhadma en Chamba onderworpen, en vertoonde zich eene kleine Fransche kolonne te Golea, het uiterste punt der Fransche bezittingen. In de Marokkaansche grensstreken waren het voornamelijk de uitgeweken onderdeelen der Sidi Cheikh, de Cheraga's en Gharaba's, wier strooptochten in '73—'75 moesten worden tegengegaan. In '73

[1] J. d. P., blz. 1111—1112.

deden eerstgenoemden stappen tot onderwerping en terugkeer; de voorwaarde dat hunne hoofden niet meer rekenen konden op een kommandement, zal wel de voorname reden geweest zijn waarom zij wegbleven, en in gemeenschap met de Gharaba's bij hunne vijandige houding volharden. Overigens had men zoowel hier als in 1874 op de grenzen van Tunis eerder te maken met onderlinge twisten die uit die naburige Staten tot Algerië overwaaiden, dan met opstand. Algerië zelf schijnt inderdaad onderworpen te zijn. Toch zal het raadzaam wezen dien schijn niet te veel te vertrouwen, en waakzaam te blijven vooral in dit tijdperk van hervormingen. Aan de hoofden en de aristocratische familiën, die door den ouden toestand gebaat werden, kunnen die hervormingen moeielijk welgevallig zijn; en mocht Frankrijk door binnenlandsche verwikkelingen of buitenlandsche oorlogen andermaal verzwakt worden, dan zouden zij denkelijk niet nalaten om het godsdienstig fanatisme andermaal ten strijde op te roepen. Frankrijk handelt daarom verstandig met het organiseren eener europeesche territoriale strijdmacht, voor het geval dat over een deel van het 19e legerkorps elders zou moeten worden beschikt; de mogelijkheid om deze tot stand te brengen heeft het te danken aan de invoering van den algemeenen dienstplicht. Dit geldt de toekomst. In alle geval heeft het voor het tegenwoordige de eerste voorwaarde tot kolonisatie en ontwikkeling, de veiligheid verzekerd. Te dier zake haalde maarschalk Randon de getuigenis aan van een der inlandsche hoofden: „une femme pourrait aller maintenant d'un bout à l'autre de la Régence avec une couronne d'or sur la tête"[1] — een sprekend beeld dat de twee voorwerpen vereenigt waarvan Mohammed's paradijs het bezit aan de geloovigen voorspiegelt.

---

[1] D. I, blz. 387, noot.

II.

BIJZONDERE PLANNEN VOOR DE ONTWIKKELING VAN ALGERIË.

De handelswegen door de Sahara. — Het openen eener binnenzee in Tunis en de provincie Constantine.

Hiermede kennen wij in hoofdzaak den tegenwoordigen toestand van Algerië. Alvorens ons te wagen aan een eindoordeel over het regeerings- en kolonisatie-stelsel van Frankrijk, moeten wij nog stilstaan bij twee onderwerpen die voor Algerië's toekomst van groot belang kunnen zijn, namelijk: de pogingen tot het aanknoopen van handelsbetrekkingen met Soedan en Senegambië door de Sahara heen, en het plan tot het scheppen, uit een handels- en oeconomisch belang, eener binnenzee die van den Tunischen golf van Gabes tot diep in de provincie Constantine reiken zou.

Beide onderwerpen ter sprake gebracht op het Aardrijkskundig congres in 1875 te Parijs gehouden, [1] zijn sedert niet blijven rusten.

Wij zullen eerst stilstaan bij de handelswegen door Sahara.

't Is bekend dat in vroegere eeuwen een levendigen karavaan-handel bestond tusschen Soedan en Z. Europa, die zijn weg nam over Tunis, Oran en Constantine-Philippeville, en o. a. veel bijdroeg om eenige europeesche beschaving tot de binnenlanden van Afrika te doen doordringen. Vooral sedert de Fransche vestiging heeft die handel, thans geschat op 52 millioen 's jaars, [2] Algerië ontweken, en zijn weg genomen eensdeels naar Marokko over Inçalah, anderdeels over G'dames naar Tripoli en Tunis en over Moerzoek naar Egypte. [3] Vrees voor en afkeer van den christelijken veroveraar, de langdurige oorlogstoestand en zeker ook de afschaffing van den winstgevenden slavenhandel werkten

---

[1] Zie o. a. het artikel van hoogl. dr. Kan: „Het belang van het Aardrijkskundig congres voor wetenschap en praktijk" in no. 2, D II, van het tijdschrift van het Aardrijkskundig genootschap.

[2] Door Largeau, die voornamelijk de Tripolitaansche Sahara verkende: (Economiste français, 23 Juni 1877, blz. 778).

[3] Zie het Overzichtkaartje van de handelswegen door de woestijn.

daartoe samen. [1] Engeland trok er partij van, maakte zich van den handel met Soedan grootendeels meester, en liet zoowel door Marokko als door Tripoli heen zijne koopwaren ook in zuidelijk Algerië binnen smokkelen.

Onder het bestuur van maarschalk Randon, toen de Fransche heerschappij tot aan de grenzen van de Groote Sahara reikte en in het binnenland rust heerschte, werden pogingen in het werk gesteld om hierin verandering te brengen door het aanknoopen van betrekkingen met de Toearegs, de Sahara-bewoners die zich het recht hebben aangematigd om tegen eene assurantie-premie [2] de doortrekkende karavanen te begeleiden, en ze bij weigering plunderen, bij verzet soms vermoorden. „La Méditerranée se couvrait de navires partis des ports de la colonie ou y arrivant. Le maréchal voulut que l'autre Océan placé derrière elle se couvrit de caravanes qui fissent rentrer dans nos mains le commerce du Soudan". [3]

Door tusschenkomst van den invloedrijken khalif der Ouled Sidi Cheikh, Si Hamza, de eerste groote inlandsche chef die zich onder Frankrijks vanen schaarde en wien men, om hem te winnen, een gewichtig kommando had toevertrouwd, gelukte het na twee jaar onderhandelens om een viertal hoofden van de Toearegs in Januari '56 naar Algiers te doen komen. Het waren de eersten die er zich vertoonden, en aan hoeveel verscheidenheid van kleederdracht en typen Algerië's hoofdstad ook gewend is, maakten hunne donkere kleeding, hun gesluierd gelaat, hunne vreemde bewapening en de bijzondere soort van kameelen (m e h a r i) die zij bereden de algemeene nieuwsgierigheid niet weinig gaande.

Hunne reputatie droeg daartoe zeker bij.

Zij stonden bekend als de roovers van de woestijn, eene reputatie gedeeltelijk verdiend, maar zeer overdreven door de Arabieren aan wie zij vrees inboezemen en die zij als overwonnen volk verachten; aan de andere zijde hadden de Arabieren de Franschen zwart gemaakt bij de Toearegs.

---

[1] De slavernij werd in alle Fransche koloniën afgeschaft bij dekreet van 27 April—3 Mei 1848 (J. d. P. blz. 115), waartoe docter Bodichon, toen voor Algerië met het „gouvernement provisoire" in betrekking staande, veel bijdroeg.

[2] Hun tarief wordt medegedeeld door Randon, D. I., blz. 451.

[3] Mém. D. I., blz. 447.

De Toearegs zijn thans beter bekend, o. a. door de mededeelingen van generaal Daumas [1] en van den Franschen reiziger Duveyrier. Even als de Kabylen zijn het Berbers, en, meer buiten bereik zijnde, hebben zij nog beter dan deze hunne aloude onafhankelijkheid weten te behouden. Wat zij òok hebben weten te bewaren is het geschreven alphabet van de taal die Romeinen en Arabieren in N.-Afrika vonden, en dat thans bekend zijnde, o. a. gediend heeft om het bijschrift te ontcijferen van een bas-relief dat voor ongeveer 20 jaar bij de ruïnen van de oude kolonie Rusubezer (bij kaap Bezer, tusschen Boegia en Dellys) gevonden werd. Niet enkel door de taal zijn de Toearegs verwandten van de Kabylen. Men vindt bij hen de meeste instellingen en gebruiken van den Djurjura terug. Ook zij hebben hunnen aàda en hunne djemâas; ook zij straffen niet met gevangenis, en laten ingeval van moord het recht van represaille aan de verwandten van den verslagenen over; de wet van de anaïa is bij hen van kracht; zij zijn een sterk ras, intelligent en nijver, verfoeien den leugen, beminnen den oorlog, de welsprekendheid en de groote feestelijke maaltijden. Zij zijn insgelijks geen fanatieke Muzelmannen noch in den regel polygamen. De vrouw beweegt zich bij hen in vrijheid en ongesluierd, evenals bij de Kabylen, en neemt een hooger maatschappelijk standpunt in. Het teeken van het kruis dat de vrouwen van den Djurjura als tatoeage op het gelaat dragen, vindt men bij de Toearegs op het het voorhoofd, aan den zadelknop, de handvat van den sabel, tot in hun alphabet. [2] Op het stuk van godsdienst zouden de Sahara-bewoners overigens de utiliteits-philosophie betrachten van het spreekwoord: „nous ne pouvons être ni musulmans, ni juifs, ni chrétiens; nous sommes forcément les amis de notre ventre". [3]

De echte Toearegs vindt men volgens generaal Daumas in den dsjebel Haggar, de Ahaggar van Duveyrier, die over dat nog weinig bekend gebergte, dat in de Sahara

---

[1] „Moeurs et coutumes de l'Algérie", Paris 1853.

[2] Bibesco: „les Kabyles du Djurjura," Rev. d. D. M. 15 Dec. 1865, blz. 869—'71.

[3] Duval: „Tableau de la situation des établissements français dans l'Algérie," Bulletin de la Société de géographie, Juillet et Août 1865.

onder den kreeftskeerkring gevonden wordt, op het congres van Parijs eenige bijzonderheden mededeelde: 't is vermoedelijk van vulkanischen aard, heeft in den regentijd veel water, heeft bosschen, 's winters besneeuwde kruinen, eene zeer belangwekkende flora en fauna, zoodat het ook in de Groote Sahara niet aan verscheidenheid ontbreekt.[1] In dat bergmassief trekken de Toearegs-Hazar (Hoggar), zooals Daumas ze noemde, zich 's winters terug om tegen het voorjaar, het tijdstip dat de karavanen zich in beweging zetten, de woestijn op hunne vlugge mehari in te gaan en hun handwerk uit te oefenen.

Andere Toearegs of verwandte stammen hebben vaste verblijfplaatsen waar zij zelven handel drijven en die voorname marktplaatsen of vereenigingspunten zijn voor de karavanen vice-versa Soedan en de Mohammedaansche staten van N.-Afrika. Zoodanige zijn: Inçalah, de voornaamste stad van den Toeat, eene onderhoorigheid van Marokko, volgens Duval een Dorado van pl. m. 800 G. M.[2] met 365 ksours [2]; G'dames tot het gebied van Tripoli behoorende, Ghât en andere, waaromtrent wij meer zullen vernemen.

Van die eerste toenadering van Januari '56, bij welke gelegenheid de Toearegs door houding en taal te Algiers een goeden indruk maakten, werd door Randon partij getrokken om door kapitein Bonnemain van de Spahis in den winter van '56 eene reis te laten doen naar G'dames. Van uit de Oued Soef nam hij zijn weg over de oasen Bir Mouïssa en Taffrit, en bereikte in een paar weken die 135 fransche uren verwijderde stad van 7 à 8000 inwoners. Eerst met koelheid en achterdocht bejegend, werd hij na de noodige ophelderingen omtrent het doel zijner komst gegeven te hebben goed ontvangen. Gedurende de 6 dagen die hij er doorbracht, verzamelde hij vele gegevens omtrent den handel die te G'damès gedreven werd,[3] en keerde over Bir R'ardaya, eene meer westelijke oase, naar den Soef terug.

Een tweede bezoek van Toearegs en van een paar no-

---

1 Volgens R., D. I., blz. 252—'53 ligt de djebel Hoggar op 10 dagreizen van Inçalah in de richting van Tomboektoe en van Bornoe, en maakt waarschijnlijk de waterscheiding uit tusschen de Niger en het Tchad-meer.

2 „D'Alger à Tombouctou", blz. 125—27.

3 Zie deze: Mém. D. I., blz. 451.

tabelen uit den Toeat aan Algiers vond plaats in het begin van '58, en had ten gevolge dat in het laatst van dat jaar eene handels-karavaan, georganiseerd door kooplieden van Algiers en onder het geleide van den daartoe door het gouvernement uitgekozen tolk Bou-Derba, van uit Laghoeat zich op weg begaf naar Ghât. Dank zij de goede diensten van cheikh Othman, een der hoofden van de eerste toeanregsche deputatie, slaagde zij daar volkomen, niettegenstaande de achterdocht door de vroegere arabische hoofden van Toegoert tegen haar opgewekt. Hoewel nog alleen de karavanen van Egypte, Fezzan en G'dames waren aangekomen, bevonden zich toen te Ghât toch reeds meer dan 6000 vrachten, meest engelsche goederen. Den weg van 350 fransche uren legde zij af in 33 dagen, zonder andere moeielijkheden te ondervinden dan de overigens niet geringe aan eene Sahara-reis verbonden.

Evenals men deze vroeger overdreef, is het thans eenigszins mode geworden om die geheel weg te cijferen, vooral door hen die alleen kennis maakten met de Algerijnsche Sahara of in de Groote woestijn slechts een voet zetten. Wij hebben reeds gezegd dat tusschen deze nog al verschil is. Van de Algerijnsche geeft Duval zelfs eene uitlokkende beschrijving.[1] Onder hen die aan de verschrikkingen der woestijn twijfelden behoorde ook Bou Derba. „Habitué," zegt Randon,[2] „à trouver dans le Sahara algérien de nombreux nomades, d'immenses troupeaux, et tous les deux ou trois jours, de riches oasis, il doutait du désert comme Jacquemont doutait de la tempête avant d'être entré dans l'Océan indien. Mais quand il vit toute végétation disparaître, sauf quelques arbres rabrougis; les sables roulés par les vents en dunes mobiles, où les chameaux entraient jusqu'au poitrail; les roches calcinées par un soleil torride; pas un être vivant; un ciel de feu, une terre brûlée sur laquelle passe si souvent le terrible sirocco, et les espaces sans bornes, sans vie, il reconnut la seule chose que l'homme n'ait pas encore vaincue, le désert, „la terre de la peur" comme son guide l'appelait. Cependant qu'une pluie survienne, et dans les inombrables vallées que forme la succession in-

1 Blz. 119—122.
2 D. I., blz. 457.

interrompue des collines, l'herbe, en une nuit repousse; une saison pluvieuse remplit les sources, et, disait le chef Touareg, donne pour trois ans dans les vallées de la végétation au Sahara. Mais il y avait cinq années que la sécheresse durait, et la misère était extrême partout où quelques groupes d'habitations existent. . ., Toutefois l'eau ne manqua pas à notre caravane; elle trouva toujours des puits, même des sources artésiennes qui révèlent l'existence d'une nappe souterraine à peu de profondeur, et elle atteignit Ghât sans difficultés sinon sans fatigue." Deze laatste omstandigheid deed maarschalk Randon te recht de hoop voeden, dat putboringen in die streken zeer goed uitvoerbaar zijn, en het de Franschen zoodoende gelukken zal om in die „solitude de la mort" eenmaal de noodige etappen daar te stellen. Wanneer men zich herinnert dat hunne eerste werkzaamheden van dien aard in '55 in den naburigen Soef met goed gevolg bekroond werden, dan is het wel aan te nemen dat deze tot betere waardeering en tot toenadering van de zijde der Toearegs medewerkten.

Die aanrakingen van '56 en '57 waren dus gelukkig geweest. Het blijkt ons niet of sedert handels-betrekkingen tusschen Algerië en de Sahara onderhouden werden, en hoe de verhouding was. 't Is bekend dat de duitsche reiziger Rohlfs van 1860—'67 in N.-Afrika rondzwierf, Marokko bereisde, als Arabier verkleed met eene karavaan van Toearegs Inçalah met levensgevaar bezocht, verder naar het Tchad-meer doordrong en van daar over de hoogvlakte van Jacoba langs Binoe en Niger naar Lagos, aan de golf van Guinea, terugkeerde; dat de Fransche reiziger Duveyrier in 1860 te vergeefs beproefde om van Algiers uit Tomboektoe en de Niger-staten te bereiken; dat onze kloeke landgenoote, freule Tinne, einde Januari '69 zich van Tripoli naar G'dames en Moerzoek begaf om van daar vooreerst Ghât te bereiken, doch 1 Augustus van dat jaar op eenige dagreizen van Moerzoek vermoord werd door het geleide van Toearegs dat de cheikh van Ghât, Iknoukhen, haar verstrekt had; eindelijk zou de fransche reiziger Dournaux-Dupéré in 1874 bij denzelfden stam geworgd zijn. Omtrent dezen moord vernamen wij echter geene bijzonderheden, en Duveyrier zeide omtrent Dupéré eenvoudig: „mort au cours de ses travaux."

De dood van freule Tinne is uitvoerig medegedeeld in het tijdschrift van het Aardrijkskundig genootschap [1]; de invloed van een aan Iknoukhen vijandigen marabout die zich bij den tocht aansloot en hebzucht schijnen geleid te hebben tot de euveldaad, waarin een arabisch bediende een der voornaamste medeplichtigen was. Noch de cheikh van Ghât, dezelfde omtrent wien maarschalk Randon zoo gunstig getuigde [2] ter zake der reis van 1858, noch dien van Moerzoek, Hadsji Ibrahim, waren daarbij betrokken, en Duveyrier wilde dan ook niet de verantwoordelijkheid daarvan zien uitstrekken over het geheele volk der Toearegs, wier goede hoedanigheden hij tijdens zijn verblijf onder hen had leeren waardeeren. In 't begin van '77 vernam men dat Dr. Erwin von Bary, die te Ghât ongehinderd vertoefde, daar met den moordenaar in aanraking was gekomen, dat deze wel in vrijheid rondliep, doch de bevolking niets met hem te doen wilde hebben en verklaarde dat op hem en zijn medeplichtigen een vloek rustte. De Franschen lieten zich dan ook niet afschrikken. In Februari '74 ondernam Soleillet met een geleide van Chamba [3] de reis van Golea, het uiterste punt der Fransche bezittingen en dat in '73 door eene Fransche kolonne bezocht was, naar Inçalah, doch werd hier door de djemâa niet toegelaten omdat hij niet voorzien was van brieven van den keizer van Marokko; 't is zijn voornemen dit jaar ('78) naar Senegambië te gaan en van daar naar Tomboektoe. In den winter van '75 op '76 maakte Largeau, gesteund door eene subsidie van het Aardrijkskundig genootschap te Parijs, andermaal de reis van Biskara naar G'adames, vergezeld door drie andere Franschen Lemay, Faucheux en Say. [4] En in 't begin van '77 togen Caillol, Foureau, Cressel en Say, dezelfde jeugdige marine-officier die aan den tocht van '76 deelnam, van Algiers naar Oearlga. Na de handelsgelegenheid van deze oase, die 5 dorpen telt, opgenomen te hebben, keerden de drie eerstgenoemden naar Algiers

---

1 No. 3 van D. I.

2 D. I., blz. 453—'55.

3 Eene vredelievende stam, de postboden en colporteurs als het ware tusschen de Beni Mzab en den Toeat.

4 Zie de „Illustration" van 9, 16 en 23 Sept. 76.

terug, doch Say zou verder gaan om met de Toearegs betrekkingen aan te knoopen. [1]

Sedert 20 jaar is deze quaestie bij Fransche geographen en handelaars aan de orde. Reeds in '56 schreef Duval zijn artikel „d'Alger à Tombouctou," dat over het algemeen wat al te optimistisch gekleurd is. Hij had een zeer goeden dunk van de Toearegs, ook op grond van de ervaring en de mededeelingen van Richardson, volgens wien zij, vooral in de steden, de Arabieren in onderwijs en beschaving ver vooruit zijn. „Avec des forbans d'aussi bonne pâte," zeide Duval, „on comprend que les alliances soient faciles. Pour s'en faire des amis, les chefs de caravane emploient un moyen dont l'originalité ne saurait être niée, sinon imitée. Ils épousent une femme parmi les Touaregs, en même temps qu'ils en possèdent une chez les Chamba, ennemis (?) des Touaregs, une troisième à l'oasis de Touat, et une quatrième à Tombouctou. Ils échelonnent ainsi sur toute leur route les quatre femmes légitimes qu'autorise le Coran. Autant de ménages, autant de familles, autant de tribus amies pour les caravanes que conduira l'époux, le père, le parent." Zeker eene vernuftige matrimoniale handelspolitiek, doch die de Franschen niet ten dienste staat.

Onder de artikelen van invoer noemt Randon, behalve andere levensmiddelen, in de eerste plaats granen, terwijl Duval alleen van winkelwaren gewaagde; verder noemen zij lakens en fijne wollen stoffen en kleedingstukken, calicots, gedrukte katoenen zakdoeken, ruwe zijde, glas- en metaalwaren, koraal en andere sieraden, messen, scharen en wapens, tabak en papier. De artikelen van uitvoer, ter zake waarvan hunne opgaven ook eenigszins verschillen, zouden hoofdzakelijk zijn: ivoor, gom, goudpoeder, indigo, dierenhuiden, struisveeren, leder- en vlechtwerk, blauwe inlandsche katoenen, reukwerken en reukhout. Tot de speciale produkten van de Sahara zelve brengt Soleillet: s u m a c, op de steenachtige plekken overvloedig voorkomende en voor het looien der huiden te Marokko gebezigd (marokijnleer); h e n n é dat gebruikt wordt als geneesmiddel en als cosmetiek; rozen die in de oasen in groote massa gekweekt worden; s é n é; gom; galnoten; t r o n n i a, als natron

[1] Zie de „Illustration" van 13 Oct. 77.

in den handel gebracht, een produkt der zoutmeeren; salpeter, dat aangetroffen wordt op de zandige vlakten en kalkrotsen; ruwe geitenvellen, enz. [1] Randon en Duval beloofden aan den handel groote winsten. Reeds spreekt men, zoo schreef laatstgenoemde in '56, van een spoorweg van Algiers naar de kolenmijnen van den Toeat, en nog in deze eeuw zal men dien verlengd zien tot Tomboektoe, zoodat die aloude stad, waar vroeger eene bloeiende hoogeschool gevonden werd, in stede van op 3 maanden, op slechts 3 dagreizen van Algiers verwijderd zal wezen. Sedert zijn eene groote 20 jaar voorbijgegaan, waarin Frankrijk weinig rust genoot om dergelijke grootsche plannen te kunnen verwezenlijken. Ze zijn intusschen niet opgegeven, en nog onlangs op eene der laatste algemeene vergaderingen van ons Aardrijkskundig genootschap, bepleitte de heer Soleillet dien spoorweg naar Tomboektoe, en knoopte hij daaraan een nog grootscher droombeeld vast, namelijk de kolonisatie van de Sahara door de negerbevolking van Midden Afrika die thans in slavernij verkeert!

Op het Parijsche congres van 1875 werd die quaestie van de handelswegen door de Sahara insgelijks besproken. Duveyrier en Soleillet waren voorstanders van den weg over Inçalah naar Tomboektoe en St. Louis. Volgens Rohlfs moest de weg naar Tomboektoe en de Niger-Staten niet van het Noorden uit gezocht worden door de fanatieke stammen heen die de christenen haten, en vreezen om door Frankrijk veroverd te worden, en door de onherbergzame woestijn die zeer veel tijd verloren doet gaan; wilde men dien weg, dan was het wel zoo veilig van St. Louis naar Algiers als omgekeerd te reizen; maar korter en veiliger, volgens hem, is de weg van de kust van Guinea over de hoogvlakte van Jacoba. Omtrent deze laatste bewering is twijfel gewettigd, wanneer men de eigen mededeelingen van Rohlfs over zijne reis door Jacoba raadpleegt: [2] die weg toch, zoo korter, schijnt vooreerst noch veiliger noch gemakkelijker te zijn, en tot nog toe schijnen de handels-karavanen er ook zoo over te denken. Maar hier geldt bovendien nog eene andere quaestie: de weg van de

[1] Zie tijdsch. Aard. genoot. D. I. no. 8, blz. 392.
[2] Zie „l'Explorateur" van 19 Aug. 75, blz. 107.

kust van Guinea naar Soedan is de weg voor Engeland, niet dien voor Frankrijk; en de Franschen hebben dus gelijk met te trachten Soedan te bereiken uit Algerië door de Sahara, hetzij uit St. Louis in Senegambië. De opmerkingen van den duitschen reiziger zullen wel in de eerste plaats daarom minder ingang bij hen vinden. Voor Frankrijk zal het voornamelijk er op aankomen zich met de Toearegs te verstaan, aan dezen vertrouwen in te boezemen; en dit schijnt gemakkelijker te zijn dan overleg en verstandhouding met de wilde en woeste negerstammen die tusschen Soedan en de kust van Guinea gevonden worden.

Met die quaestie van de handelswegen staat tot zekere hoogte in verband het plan tot het scheppen der reeds genoemde binnenzee,[1] door het doorgraven van de zandruggen die de zoutmeren Melrir, Rharsa en Djerid onderling scheiden, en van den dorpel van Gabes die laatstgenoemd afscheidt van de Middellandsche zee. Deze binnenzee die den landweg door de Sahara ten gunste van Algerië aanmerkelijk zou bekorten, zou tevens, meende men, de gunstigste gevolgen hebben voor het klimaat van Algerië en de vruchtbaarheid van de aangrenzende streken. Reeds in '45 hadden de genoemde chotts (sebka's) de opmerkzaamheid van Fransche geleerden getrokken; op grond zoowel van de mededeelingen van oude schrijvers, als van locale overleveringen dat de zee vroeger den voet van het Aoëres-gebergte bespoeld had, meende men hier het bekken der Triton-baai te moeten zoeken, waarvan door Ptolemeus op het einde der IIe eeuw nog gewag wordt gemaakt, doch die sedert verzandde en opdroogde; en eenige hoogte-waarnemingen van den kommandant Boblaya leerden dat de belangrijkste van die chotts, de Melrir, geheel tot Algerië behoorende, beneden de oppervlakte der zee gelegen is. Die waarnemingen, evenals latere, gaven echter niet de vereischte zekerheid. Het was de kapitein van den generalen-staf Roudaire die deze zekerheid verschafte, en het denkbeeld opvatte van die binnenzee die aan de aangrenzende Sahara-streek vruchtbaarheid en leven moest teruggeven. In '72—'73 had hij daar geodesische

---

[1] Zie nevensgaand schets-kaartje.

werkzaamheden verricht. Van '74—'75 trad hij er op als chef eener officieele wetenschappelijke commissie die het noordelijk gedeelte van chott Melrir verder verkende en waterpastte.

Over zijn plan schreef hij een artikel in de Revue des Deux-Mondes van 15 Mei '74, doch moest zich toen voor het Tunisch gedeelte van het bekken der chotts grootendeels met hypothesen behelpen.

Reeds in '74 was het een onderwerp van overweging en discussie, zoowel bij de Academie van Wetenschappen als bij het Aardrijkskundig Genootschap, en op beider advies vroeg en verkreeg de minister van onderwijs een crediet van 25000 fr. om kapitein Roudaire in de gelegenheid te stellen zijne waterpassingen en waarnemingen in Tunis voort te zetten; het Aardrijkskundig genootschap teekende in voor 1500 fr.

Ook op het Aardrijkskundig congres van '75 werd die binnenzee door hem ter sprake gebracht. Hij vond daar tegenspraak, vooreerst bij den mijn-ingenieur Fuchs, die op grond van barometrische hoogte-bepalingen en van waarnemingen door hem in Tunis verricht beweerde, dat het Tunische bekken niet beneden den spiegel der Middellandsche zee lag, dat het doorgraven van den drempel van Gabes ook om zijne geologische gesteldheid groote moeielijkheden zou opleveren, en vreesde dat die binnenzee een broeinest van miasmen worden zou. De voorzitter van het Italiaansche genootschap, Correnti, deelde mede als de conclusie van het rapport eener Italiaansche commissie die het terrein bezuiden Tunis en den rug van Gabes had onderzocht, dat de zee dien rug niet overschreden had sedert de laatste geologische omwenteling die het noordelijk deel van Afrika in het leven riep, en het openen van die binnenzee onuitvoerbaar was, doch hij kon de door Roudaire gevraagde waterpassingen toen niet overleggen.

Naar aanleiding van die congres-debatten vroegen vreemde geleerden zich reeds af, wat de invloed van die binnenzee op het klimaat van West-Europa zijn zou, en sommigen gingen zelfs zoover van daarin een groot koelvat te zien, waarvan wij den bespoedigden terugkeer eener ijsperiode zouden

te verwachten hebben![1] In de Parijsche Academie van wetenschappen had Leverrier reeds het gevoelen weêrlegd, als zou een betrekkelijk zoo kleine zeeboezem in N. Afrika ongunstig kunnen werken op het klimaat van Europa, en evenals de Lesseps gunstig over het plan gesproken.

In '77 verscheen het rapport van Roudaire terzake van de opdracht hem door den minister van onderwijs in December '75 gedaan.[2] Wij zullen daaruit een en ander overnemen. Laat ons al dadelijk zeggen hoe Roudaire constateert, dat de Italiaansche commissie zich meer dan 22 meters vergistte met het hoogste punt van den rug van Gabes te bepalen op 68,40 m. boven laag water in plaats van op 46,36; dat het Tunisch gedeelte van het bekken wel degelijk beneden zeepeil gelegen is, en dat in de nabijheid van de vermeende uitmonding der vroegere Triton-baai, de Oued Melah, volstrekt geen harde rotsgrond wordt aangetroffen; eindelijk dat de oasen van den Nifzoua en den Djerid niet met overstrooming bedreigd worden, noch de artesische bronnen van den Oued Rhir met infiltratie, zooals door anderen gevreesd werd.

Het eerste gedeelte van het rapport bespreekt de werkzaamheden en waarnemingen van '74—'75 op Algerijnsch gebied; het tweede die van '76—'77 in Tunis; daarop volgt een historisch betoog om te bewijzen dat het bedoelde bekken dat van de Triton-baai is; het vierde gedeelte geeft een overzicht van de te verrichten werkzaamheden en eene globale begrooting van kosten; het vijfde somt de gevolgen op van het tot stand komen der binnenzee; het zesde eindelijk is eene weêrlegging van de bedenkingen daartegen ingebracht.

De chotts doen zich voor als uitgestrekte vlakten bedekt met eene laag gekristalliseerd zout, die op sommige plaatsen tot 60 en 80 c.m. dikte heeft. Onder de korst van den chott el Djerid, bestaande uit een mengsel van zout en

---

[1] Dr. Kan, Tijds. Aard. gen., D. II, no. 2, blz. 108—109.

[2] „Rapport à Mr. le ministre de l'instruction publique sur la mission des chotts. Études relatives au projet de mer intérieure, Paris, imprimerie nationale, 1877". — Een goed resumé daarvan gaf de Economiste français in zijn nummer van 23 Juni '77, en een bezwaarschrift in dat van 30 Juni.

zand, hier en daar vast genoeg voor den doortocht van de karavanen, bevindt zich een meer waarvan de bodem minstens op 20 à 30 m. beneden de oppervlakte der zee gelegen is; die korst zelve ligt aan beide uiteinden van het bekken daarboven; zij steunt hier en daar op dwarsdorpels, en ondergaat bij hevigen wind sterke schommelingen; de chott el Djerid heeft eene oppervlakte van ongeveer 5000 kilom.² — El Rharsa ligt in het midden op 30 à 40 m. beneden zee, en heeft aan beide uiteinden nog eene diepte van 20 m. op eenige kilom. van den oever; zijne oppervlakte bedraagt ongeveer 1350 kilom.² — Van chott Melrir, 6700 kilom.² groot, is de ligging in het midden van 21—31 m. beneden zee of juister gezegd op 25 à 35, want blijkens de jongste waterpassingen moeten de côtes van chott Melrir, vroeger bepaald, met 3,86 m. worden verminderd. — Tusschen Melrir en Rharsa vindt men nog de kleine chott el Asloudj, 80 kilom.², van 1 tot 2 m. diepte.

Omtrent de ruggen tusschen de chotts vindt men het volgende. De Asloudj wordt gescheiden van de Melrir en de Rharsa door duinen van 5 à 6 m. hoogte. De duinenrij tusschen Rharsa en Djerid is het smalst en het laagst nabij Kriz; in het midden van die breedte van 10 kilom. verheft zich echter een rug van 2 à 3 kilom. dikte, waarvan het hoogste punt 45 m. boven de oppervlakte der zee ligt. De dorpel van Gabes heeft eene breedte van 22½ kilom.; daarop verheffen zich twee rijen duinen waarvan het hoogste punt der meest landwaartsche 46.36 m. bereikt; de tusschenruimte wordt ingenomen door den chott Hameïmet; en zij worden doorsneden door eene terrein-verlaging, de bedding der reeds genoemde Oued Melah, die thans uit twee waterloopen bestaat, de eene zeewaarts de andere naar den Djerid stroomende, van af het hoogste punt dat 28,45 m. bereikt op 10½ kilom. van het strand.

Volgens het plan Roudaire zou men eerst den rug van Kriz moeten doorgraven, en daarna den lagere tusschen de chotts Rharsa en Melrir om het onderaardsche meer van el Djerid in deze gedeeltelijk over te storten; het algemeene peil zou dan zijn — 9,06 m., of de verdamping gedurende de 3 jaar voor dit werk vereischt in rekening brengende, — 12 m. zijn; eindelijk moet de rug van Gabes worden door-

gegraven om aan de zee toegang te verschaffen. In ronde cijfers zal men 30 millioen kub. meter te vergraven hebben, worden de kosten — volgens Fuchs minstens 300 millioen — op 25 à 30 millioen fr., en de tijd van uitvoering op 9 jaar geraamd. De geheele zeeboezem zou eene 375 kilom. lang en 50 à 60 breed zijn.

Het eerste gevolg van het openen dier binnenzee zou eene gunstige wijziging wezen van het te warme en drooge klimaat der aangrenzende streken. Blijkens mededeelingen van de Lesseps in de zitting der fransche Academie van 22 Juni '74, is dit voor de landengte van Suez het gevolg geweest van de vulling der daar aanwezige zoutmeren. In Algerië zouden de lokale omstandigheden gunstiger zijn. Het Aoëresgebergte, dat hoogten bereikt van 2300 m. en zelfs midden in den zomer nog sneeuw draagt, zal hier de rol vervullen van condensator der verdamping van de binnenzee, die Roudaire op 783,000,000 hectol. daags schatte. In regens neerkomende, zullen deze de zuidelijke hellingen van den Aoëres vruchtbaar maken, weer regelmatige waterloopen doen ontstaan die de binnenzee toevloeien, en aan de uitgestrekte thans grootendeels dorre vlakte ten noorden van de chotts hare vroegere welvaart zullen teruggeven. De thans nagenoeg opgedroogde Soef en Rhir en de Djedda, die Laghoeat besproeit, zullen insgelijks weer regelmatige rivieren worden die vruchtbaarheid verspreiden. De sirocco over die binnenzee heenstrijkende zal niet langer een alles verschroeiende wind zijn, hetgeen van het meeste belang is voor de provincie Constantine die meer dan 1/3 van de graanproduktie van Algerië oplevert. Eindelijk zal die binnenzee, zooals reeds gezegd is, het handels-verkeer van Algerië en Tunis met het Zuiden bevorderen. Kortom gezondheid, landbouw, handel en nijverheid, veiligheid en beschaving, zullen daardoor aanzienlijk worden gebaat.

Het rapport Roudaire werd 7 en 21 Mei 1877 behandeld door de Academie van wetenschappen. De meerderheid van de commissie verklaarde „que l'introduction des eaux de la Méditerranée exercerait sans nul doute une très-favorable influence sur de vastes contrées actuellement stériles," en stelde aan de Academie voor „d'accorder à Mr. Roudaire l'encouragement de ses éloges." Die conclusiën werden aan-

genomen. De leden Dumas en Daubrée meenden echter dat nadere studiën noodig waren om de mogelijkheid, de opportuniteit en de nuttigheid van het plan aan te toonen. Zij waren niet overtuigd dat die binnenzee niet na verloop van zekeren tijd zou opdroogen, en dat zij voor klimaat en vruchtbaarheid den weldadigen invloed zou hebben dien Roudaire daarvan verwachtte. De Lesseps daarentegen verklaarde andermaal „que d'après l'expérience de travaux analogues, il restait convaincu de la convenance, de l'utilité et de la possibilité du remplissage de la mer intérieure." — Ook buiten de Academie werd de discussie voortgezet. Naudin o. a., insgelijks lid van de Academie, sloot zich aan bij de minderheid, en ging verder: hij vreesde, zooals ook Fuchs reeds gezegd had, dat die binnenzee een verpestend moeras zou worden; die zee zou in alle geval eene onbeduidende diepte hebben over groote oppervlakten, met name van haar omtrek; zij zou moeielijk te bevaren zijn, gevaarlijk wegens de vele nauwe doorgangen en zandbanken, en het strand op vele plaatsen niet te bereiken voor de minst diepgaande vaartuigen. — Ook anderen voorzagen dat het met die zee gaan zou als met de vroegere Triton-baai, indien deze ooit bestaan had. Door zandverstuivingen en aanvoer van vaste stoffen uit den Aoëres zou zij verzanden. In alle geval was het eene zeer onzekere speculatie voor het kapitaal. De doorgraving van de landengte van Suez b.v. leverde stellig ook groote moeielijkheden op, maar het was zeker dat, zoo zij tot stand kwam, zij voordeelig zijn zou voor de ondernemers en voor het publiek. Dit nu kon niet gezegd worden van die binnenzee, en 't was dus zaak om hierop het spreekwoord toe te passen „dans le doute, abstiens-toi," — wat zeker voorzichtig maar niet altijd even wijs is.

Tot zoover de stand der quaestie. Mocht het plan Roudaire verwezenlijkt worden, dan zouden de reeds ontworpen spoorwegen naar Tebessa en Batna de binnenzee wel spoedig bereiken, en haar met de havens van Bona en Philippeville in verbinding brengen.

Zooals men ziet houdt Frankrijk behalve met inwendige hervormingen zich bezig met ver reikende plannen voor Algerië's toekomst.

De algemeene toestand der kolonie laat dit toe. De verovering van Algerië is voltooid, het land schijnt onderworpen te zijn, zeiden wij.

Doch is Frankrijk nu verder op den goeden weg tot ontwikkeling zijner nieuwe bezitting? Deze vraag dringt zich ten slotte van zelve op.

Wij zullen trachten het antwoord te benaderen.

Daartoe gaan we ons niet verdiepen in eene beschouwing van de verschillende koloniale stelsels, 't zij Algerië vergelijken met Noord-Amerika, met Britsch- of Nederlandsch Indië zooals dit meermalen gedaan is. Geen stelsel is zoo pasklaar dat men slechts te kiezen heeft, evenmin is men bij het uitgangspunt tot zoodanige keuze in staat of gereed, en dergelijke vergelijkingen in het algemeen genomen gaan doorgaans mank omdat de toestanden te uiteenloopend zijn, zoowel die van de kolonie als van het moederland. Arabieren en Kabylen zijn geen wilde en weinig talrijke Indianen die men kan verjagen of uitroeien, de Franschen zijn geen Yankees; Algerië is geen land van zoogenaamde koloniale produkten met eene dichte bevolking in steden en dorpen gevestigd en tot Staten vereenigd, die men als vazallen kan exploiteeren; 't is geen van die handelskoloniën waar kapitaal en ondernemingsgeest onmiddellijke en groote winsten kunnen behalen, die soms in korten tijd maar ook vóor korten tijd een hoogen trap van bloei bereiken. Algerië — hierover zijn allen het thans eens — is eene landbouwkolonie met eene langzamer maar dan ook duurzamer toekomst; het kan de eerste levensbehoeften overvloedig voortbrengen, en weer worden wat het eenmaal geweest is, eene korenschuur. Zijne kolonisatie is hoofdzakelijk eene quaestie van landontginning.

Juister gezegd, Algerië is geene eigenlijke kolonie. 't Is om zoo te zeggen eene voortzetting van Frankrijk, waarvan het alleen door eene binnenzee gescheiden is, eene annexatie die geassimileerd moet worden. Bodem en klimaat van den vruchtbaren Tell althans, verschillen niet zoo aanmerkelijk met die van zuidelijk Europa. Het blanke ras kan daar zonder schade leven en veldarbeid verrichten en zich voortplanten. De moeielijkheid der assimilatie ligt dus niet zoo zeer in physieke oorzaken. Zij ligt in den

maatschappelijken toestand van de inlandsche bevolking die ontwikkeling en beschaving tegenhoudt, en in de staatkundig-godsdienstige meer dan in de oeconomische quaestie.

De Arabieren zijn nog fanatieke Muzelmannen, dank zij den invloed van hunne hoofden en heiligen die bij de onwetende bevolking den Koran ten eigenbate misbruiken. Uit den aard der zaak zijn deze den christen-overheerscher, die hen in den weg moet treden, vijandig. Het naasten van de habbous-goederen en het overnemen der administratie van den Mohammedaanschen eeredienst; de trapsgewijze invoering van de Fransche rechtspleging en van de gemengde school, al die maatregelen die hun godsdienstigen invloed indirect treffen en ondermijnen, moeten zij met leede oogen aanzien. Wijsselijk heeft Frankrijk dien weg ingeslagen, zich onthouden van bekeeringswerk, de vrijheid van godsdienst gehandhaafd, verdraagzaamheid verkondigd en betracht, — kortom geen directe middelen of maatregelen van geweld gebruikt die doorgaans eene tegenovergestelde uitwerking hebben.

Is men nu ook in de goede richting met het lager onderwijs voor wat de Mohammedaansche bevolking betreft? Zooals wij vernomen hebben blijft deze weg van de gemengde school, waarin Frankrijk steeds een krachtig middel ziet tot toenadering en assimilatie. Het jaarverslag van '75 schreef die onthouding hoofdzakelijk toe aan de onbekendheid van de onderwijzers met de Arabische taal; wij meenden de onderstelling te mogen maken dat het gemis van godsdienstig onderwijs daartoe insgelijks meêwerkte, op grond dat godsdienst en onderwijs voor den Islamiet één zijn. De Koran toe te laten op de gemengde school, dat gaat niet. Doch waarom, na de opgedane ervaring, zoo uitsluitend vastgehouden aan de gemengde school, en niet gaande weg in verband met de gemeentelijke organisatie de zaouïa georganiseerd, die — Randon erkende dit reeds — hervorming en toezicht vereischt. En waarom dan niet de Koran op die school? Nog onlangs heeft de hoogleeraar A. Pierson aangetoond, [1] hoe dat boek in zijne beeldspraak vele deugden aanprijst die ook tot de christelijke

[1] In eene voordracht op 4 Februari ll. in „Oefening kweekt kennis" te 's Gravenhage.

behooren, hoe Mohammed aanvankelijk dezelfde verdraagzaamheid predikte die de grondslag is der tegenwoordige humaniteits-begrippen. De Koran, goed geïnterpreteerd, kan dus aan het onderwijs en de algemeene ontwikkeling dienstbaar zijn [1]. Dit is mogelijk onder toezicht van de regeering en met de leeraars door de medreça opgeleid, terwijl hij thans in de zaouïa slechts gebruikt wordt tot het aankweeken van geloofshaat en verwijdering.

Dat overigens de leer van den Koran niet noodzakelijk behoeft te leiden tot uitersten van fanatisme en fatalisme, dat de polygamie en het harem-stelsel met zijn verderfelijken invloed op vrouwen en kinderen en dus op volgende geslachten daaraan niet onafscheidelijk verbonden zijn, leert ons, meenen wij, o. a. het voorbeeld van de Berbers, Kabylen en Toearegs, die niet als de Arabieren aan eene militaire en godsdienstige aristocratie gehoorzamen, waar de marabout niet dien overwegenden invloed heeft; en dit voorbeeld leert ons tevens dat het voornamelijk de hoofden en heiligen zijn die den Koran misbruiken. Het komt er dus op aan om op den ingeslagen weg voort te gaan: dien invloed met indirecte middelen verder te bestrijden; de kommando's die men aan de inlandsche hoofden aanvankelijk moest toevertrouwen gaandeweg te beperken en op te heffen; het stambestuur te vervangen door eene trapsgewijze gemeentelijke organisatie naar europeesche beginselen, met medewerking en voorlichting van europeesche elementen; het bevorderen eindelijk van den overgang van inlanders tot, en het toevoegen van douars aan europeesche gemeenten ten einde den stam tevens zooveel mogelijk op te lossen.

Dat de oeconomische hervorming, de vestiging namelijk van den individueelen eigendom die privaat-belangen schept, tot hunne emancipatie krachtig zal bijdragen, valt meenen wij, moeielijk te betwijfelen. Over de noodzakelijk-

[1] Volgens den schrijver van het zeer merkwaardige artikel: „Les découvertes de Stanley et l'avenir de l'Afrique", in de Revue britannique van Maart 1878, heeft de ervaring zelfs geleerd, dat van den invloed der Arabieren en van den Islam vooreerst meer te verwachten is voor de ontwikkeling van de heidensche neger-bevolking van Afrika dan van het blanke ras en het christendom, en hij toont aan waarom. Hij wil zich dus van deze bedienen als het geschikste intermediair, het Arabische ras controleeren, maar tevens helpen. Die ervaring schijnt ook elders opgedaan te zijn.

heid der conversie van het communaal bezit, als in de eerste plaats onmisbaar voor de ontwikkeling van den landbouw, daarover is men het in Frankrijk eens. Zooals wij zagen loopt het verschil enkel over de quaestie, of men bij de toepassing der wet van '73 dadelijk het eigenlijk individueel bezit moet tot stand brengen dan wel zich vooreerst moet bepalen tot het vestigen van een familie bezit, de verdere oplossing hiervan aan den tijd overlatende. Wij hebben tevens gezien dat men den laatsten weg heeft ingeslagen, doch de gemeenschap in het vervolg alleen toelaat onder het voorbehoud van art. 815 van den code civil hierop neerkomende: „que nul ne peut être contraint de rester dans l'indivision, et que la convention qui tendrait à suspendre le partage ne peut être obligatoire au delà de cinq ans, sauf à être renouvellée." [1] Wanneer men billijke rekening houdt met den bestaanden toestand zoowel als met den omvang van dergelijke regeling, dan is men geneigd om aan te nemen, dat de eind-formule zoodoende op de meest geleidelijke wijze en zelfs het spoedigst bereikt zal worden. De wijze waarop die noodzakelijke hervorming verder plaats vindt, de liquidatie van den grond om het zoo eens te noemen, waarborgt, dunkt ons, zoowel de billijke rechten en belangen van de arabische bevolking, als het belang van den staat en der europeesche kolonisatie. Zoo zullen de onzekerheid en verwarring waarin de eigendom verkeerde ophouden, en de nadeelige gevolgen van het gemeen bezit worden weggenomen; de Staat zal in het bezit komen van een domein, en voor de kolonisatie kunnen beschikken over uitgestrekte terreinen die niet of hoogst gebrekkig bebouwd werden; met de uitbreiding van de europeesche cultuur en de vervorming van het stambestuur zal de khammes een vrije arbeider kunnen worden; zoo zal tevens eene vaste basis worden verkregen voor eene hervorming van het belasting-stelsel die niet langer kan uitblijven; zoo zal aan veel willekeur, misbruik en armoede een einde komen. Dat met een en ander nog tal van jaren gemoeid zijn, is reeds gebleken en spreekt van zelf. Maar

[1] Instructie van den Gouverneur-Generaal van 1 Julij '75: Robe blz. 288.

de zaak is wettelijk geregeld, men heeft de handen aan het werk geslagen, de eerste moeielijkheden zijn overwonnen, men werkt geregeld voort. Dat er ongeduldigen zijn wie dat werk te langzaam gaat is natuurlijk; en zeker is 't dat het door Frankrijks buitenlandsche verwikkelingen en zijne inwendige verdeeldheid aanmerkelijk vertraagd werd. Doch wanneer, zooals het zich laat aanzien, de rust bewaard blijft, zal niettemin binnen betrekkelijk korten tijd de hervorming volbracht worden van een toestand die eeuwen lang eene oorzaak was van belemmering en stilstand, van verdrukking en ellende. Reeds het verkregen resultaat noemde Duval „un immense progrès dans la liberté comme dans la prospérité."

Te oordeelen naar de uitkomsten der laatste jaren schijnt Frankrijk met de europeesche kolonisatie op een beteren weg te zijn. Die kolonisatie is voor Algerië van het meeste belang. Te recht zeide de officiëele „Notice" van 1876: „ce n'est qu'en attirant dans ce pays un peuplement européen réellement productif, et en le plaçant dans les meilleures conditions pour réussir et se développer, qu'on assurera à la colonie la sécurité dont elle a besoin aussi bien que la prospérité à laquelle elle est destinée."[1] De ware kolonisten, voor Algerië in 't bijzonder, zijn landbouwers die er zich voor goed komen vestigen. Wij hebben gezien dat de immigratie der laatste jaren meer bepaald uit zoodanige bestond. De gegoedheid van velen liet echter nog te wenschen over. Art. 13 van het decreet van 15 Juli '74 geeft hun wel eenig gemak van crediet; 't is ons echter niet duidelijk waarom hun dit eerst na het tweede jaar verleend wordt, en te minder omdat art. 2 slechts de middelen eischt om gedurende één jaar te kunnen leven, en niet spreekt van eenig bedrijfs-kapitaal. Bij particulieren zullen dergelijke kolonisten vóór dien tijd moeielijk crediet vinden, en met het derde jaar is het wellicht te laat.

Over kolonisatie in 't algemeen sprekende, ontwikkelde de economist J. Le Long op het Parijsche congres van '75 de stelling, dat de Staat de noodige voorschotten doen moet. — De Staat heeft zeker groot belang bij het welslagen der ko-

[1] Blz. 5.

lonisten, en in Algerië heeft hij te maken met eigen landgenooten van wier moraliteit en geschiktheid hij zich vooraf kan overtuigen. Doch die finantiëele taak is voor den Staat zelf niet vrij van bedenking, evenmin als zijne tusschenkomst dit voor den kolonist zijn zou. Zij brengt nog scherper toezicht mede, en zou, meenen wij, leiden tot eene omslachtige en dure geheel officiëele kolonisatie, die den kolonist nog meer belemmert en minder waarborgen geeft tot inspanning zijnerzijds om zijne verplichtingen na te komen. Het schijnt ons daarom wenschelijker toe, dat de Staat zich bepale bij toezicht op de partikuliere overeenkomsten ten einde misbruik te weren. Doch daarmede is de quaestie van het crediet niet opgelost. Of dit zou kunnen geschieden met de speciale instellingen die het verslag van '75 bedoelde, meenden wij te moeten betwijfelen: zonder behoorlijk onderpand, geen crediet. Beter gezien achten wij daarom het in '76 aangekondigde voornemen tot reductie van den termijn van overdracht van 3 jaar op 1 jaar, wanneer daarmede gepaard gaat de bevoegdheid om dat recht terstond te beleenen. De concessionnaris zal dan bij het aanvaarden van zijne concessie crediet kunnen vinden.

Dezelfde economist stond overigens het concessie-stelsel in het algemeen voor. „L'expérience démontre", zeide hij, „que les gouvernements qui ont été les mieux inspirés sont ceux qui font des concessions directes aux familles agricoles, au lieu de recourir à des spéculateurs." De voorwaarde van landbouwer te zijn stelde het laatste decreet voor Algerië echter niet. Uit de inlichtingen die de maire omtrent de concessie-vragers te geven heeft, kan men wel opmaken dat het voornamelijk om landbouwers te doen is, maar een eisch is dit niet. De terugkeer van de Fransche regeering tot het stelsel van concessiën na den weg van verkoop te hebben beproefd, schijnt overigens voor de zienswijze van Le Long te pleiten. Wij zeggen, schijnt te pleiten, omdat het ons niet bepaald gebleken is waarom men van de publieke veiling afzag, of wel deze alleen toeliet voor geïsoleerde perceelen terwijl vroeger juist het tegenovergestelde plaats vond.

Le Long, steeds in algemeenen zin sprekende, vroeg verder wettelijke regeling van het concessie-stelsel en van

hetgeen daarmede in verband staat. Wij herinneren dat reeds in 1851 het voornemen bestond dit te doen voor Algerië. Tot heden echter is die zaak steeds geregeld bij decreet en besluit; zij mist dus de voorlichting en de sanctie van het parlementair debat en de vereischte zekerheid. Wettelijke regeling zou, meenen wij, de zaak bevorderen, en voorbarig zal eene dergelijke wel niet genoemd kunnen worden.

Daarbij zou dan ook wel de vraag ter sprake komen, of de vreemdeling moet uitgesloten blijven, waar de Franschen zelven zoo vele perceelen ongebruikt laten. Vreemdelingen zijn wel is waar niet geweerd als koopers zoo als dit met de inlanders het geval is, en de naturalisatie-wet is mild. Maar de gelegenheid tot het koopen van terreinen is eene toevallige, of wel zij is beperkt tot geïsoleerde hoeven wier exploitatie meer bezwaren en gevaren oplevert; en alvorens eenige zekerheid te hebben dat men in den vreemde zal slagen en zich thuis gevoelen, geeft men zijne nationaliteit niet ligt prijs. Reeds hebben wij gezegd dat het toelaten van vreemdelingen in Algerië op ruimer schaal ons voorkomt aan minder bedenking onderhevig te zijn: de kolonie ligt onder het onmiddellijk bereik van het moederland, en beschikt over eene talrijke legermacht tot het waarborgen van veiligheid en orde en het voorkomen der inmenging van vreemde mogendheden; en wat meer bepaald de Duitschers betreft, hun getal, zooals wij gezien hebben, bedroeg in '72 nog geen 5000 op de 245,000 europeanen. Kortom, hoewel het tegenwoordige concessie-stelsel beter is dan het vroegere, meenen wij toch dat het bij de wet gevestigd moet worden op breeder grondslag en naar vrijer beginselen.

Zoo meenen wij insgelijks dat voor Algerië de tijd gekomen is om aan de volledige gemeenten meer zelfstandigheid te geven. Zooals wij zagen hebben ook deze nog slechts de bevoegdheid tot beraadslagen, tot adviseeren en formuleeren, en het voordragen van ambtenaren aan hooger autoriteit, maar zijn zij niet gerechtigd tot handelen, en wordt zelfs de gemeente-ontvanger door den prefect aangesteld. Algerië is thans onderworpen; door de invoering van den algemeenen dienstplicht en de verbeterde middelen van communicatie en correspondentie is de rust meer verzekerd;

de europeesche bevolking van die gemeenten is thans talrijk genoeg en haar gehalte zooveel beter dan in de eerste jaren dat men goede administratieve keuzen kan verwachten; in haar raad beschikt het europeesch element over minstens 2/3 van de stemmen, en zooals wij van P. Blanc vernamen, vielen zelfs de inlandsche keuzen niet slecht uit. Eene proef van meer dan 10 jaar (sedert '66) met rechtstreeksche verkiezingen, zou, dunkt ons, een verderen stap rechtvaardigen. Wij zullen ons niet vermeten te zeggen tot hoever de gemeentelijke zelfstandigheid zou kunnen gaan, maar willen slechts in het algemeen te kennen geven, dat het, naar onze meening, goed zou zijn aan die gemeenten het beheer van haar eigen zaken zooveel mogelijk over te laten. Politieke zelfstandigheid heeft Algerië thans genoeg; in dat opzicht staat de kolonie tamelijk gelijk met het moederland. In administratieve en gemeentelijke zelfstandigheid echter staat zij ver achter; en juist deze kan het krachtigst tot hare ontwikkeling bijdragen.

Overigens gelooven wij dat hare trappen van gemeentelijke organisatie een goed stelsel uitmaken om de inlandsche bevolking tot administratieve zelfstandigheid voor te bereiden. Deze vindt zoowel in de inlandsche als in de gemengde gemeente de voorlichting en de leiding van een europeesche kern; van het europeesche standpunt leert zij hare belangen bezien en behartigen; de beraadslagingen waaraan hare notabelen deel nemen, zijn voor dezen eene praktische school van gemeentelijk beheer. Dit is natuurlijk in ruimer mate het geval in de volledige gemeente. Aan de samenstelling van den raad neemt de inlandsche bevolking hier ook rechtstreeks deel, en het verkiezings-werk brengt voorafgaand overleg en bespreking van gemeenschappelijke belangen mede. Dat eene innovatie als deze niet dadelijk meer ingang vond is minder bevreemdend; dit is eene quaestie van tijd.

Behalve tot hare administratieve ontwikkeling, zal die organisatie zeker tot hare geheele maatschappelijke hervorming en hare assimilatie bijdragen.

Die organisatie, de conversie van het communaal bezit, de europeesche rechtspleging, het lager onderwijs, al die maatregelen moeten zamenwerken om den nieuwen toestand in

het leven te roepen. In dat opzicht heeft Frankrijk den stier bij de horens gevat.

Overigens zagen wij materiëelen vooruitgang in velerlei opzicht. Wij zullen slechts aan de voornaamste resultaten herinneren. De europeesche bevolking die in 1840 nog geen 28,000 zielen bedroeg, nadert thans de 300,000. In de laatste jaren nam de europeesche cultuur 3 maal meer oppervlakte in; de inlandsche ging vooruit; de graanoogst klom tot 20 millioen centenaars. De handelsbeweging die in 1830 slechts 5 millioen fr. bedroeg, bereikte de 386 in 1876. De havens werden verbeterd: een uitgebreid net van wegen spreidt zich uit over den Tell en reikt op sommige punten reeds tot diep in de woestijn; een net van spoorwegen en telegraaflijnen zal binnen weinige jaren daarnevens voltooid zijn; talrijke werken van droogmaking en kanalisatie, van besproeiing en beplanting, die vruchtbaarheid en welvaart verspreiden en de gezondheid bevorderen, kwamen tot stand en schonken aan vele oasen een nieuw leven; grootsche plannen worden voorbereid o. a. om Midden Afrika met Algerië in handelsgemeenschap te brengen, en mochten zij ook niet allen voor verwezenlijking vatbaar zijn, zij getuigen toch van belangstelling, van opgewekten zin, van geloof in Algerië's toekomst.

't Is de toekomst die Frankrijk vergoeding moet schenken. Het heeft zijne taak hier breed opgevat, edelmoedig en onbekrompen. Aan schokken en misgrepen heeft het zeker niet ontbroken, doch waar elders in den wordingstijd eener kolonie? Daarentegen heeft het zijne schatten noch zijne soldaten ontzien om het algemeen belang te bevorderen; geen rechtstreeksch voordeel beoogd, en zich door geen tegenspoed laten ontmoedigen. 't Valt moeielijk te gelooven dat het niet slagen zal.

Moge dit zoo zijn ook in het belang van de menschheid en de beschaving. En wanneer dan aan het zuiderstrand van de Middellandsche zee een bloeiend Algerijnsch-Frankrijk den ouden roofstaat geheel zal hebben uitgewischt, dan mag zeker in de eerste plaats eene dankbare herinnering gewijd worden aan het leger dat het meest er toe bijdroeg om dat resultaat mogelijk te maken; dat aan de kolonisatie den weg baande zoowel met de spade als met het zwaard;

dat rust en veiligheid verzekerde, het evenwicht bewaarde tusschen de vijandige elementen en tegenstrijdige belangen, den overwonnen tegenstander bescherming verleende en sympathie wist in te boezemen; dat behalve aanvoerders als Lamoricière, Canrobert, Cavaignac, Bedeau, Bosquet, landvoogden schonk als Bugeaud, Randon, Mac-Mahon, Geydon, Chanzy; mannen als Chabaud-Latour, Desvaux, Wimpffen, Roudaire wier namen aan Algerië's publieke werken of industriën verbonden zijn; schrijvers en geleerden als Daumas en Hanoteau.

Naast die mannen uit het leger verdienen echter tal van anderen herdacht te worden die insgelijks door woord en voorbeeld Algerië's ontwikkeling voorbereidden of bevorderden: publicisten, schrijvers en geleerden als Bastide, Warruer, Duval, Robe, Letourneux, Berbrugger; reizigers als Duveyrier, Largeau, Soleillet; natuurvorschers en industriëelen als Ramel, Miergues, Muller; philantropen als Bodichon, Haussonville, Guynemer; kolonisten als Trottier, Lucenay, Montebello en waarvan een Arles Dufour, die zijne schatten belangeloos aan den landbouw wijdde, het type is.

Doch waartoe eene onderscheiding waarmede wetenschap en toewijding eigenlijk niet te maken hebben. Wat Algerië geworden is, is het werk van leger en vloot, van landbouw, handel en nijverheid, van wetenschap, kunst en wetgeving, kortom van geheel Frankrijk. Hoewel de feiten duidelijk genoeg gesproken hebben, willen wij ten slotte voor de beteekenis van dat werk nog de getuigenis aanhalen die een bevoegd en onpartijdig beoordeelaar onlangs in „Frasers Magazine" aflegde. [1] „On a l'habitude, en Angleterre," schreef deze, „de désigner les Français comme un peuple qui ne sait point coloniser. Il est pourtant de notables exceptions à citer en faveur de la théorie contraire, et le rapide développement de l'Algérie sous les auspices de la France, promet de ne plus rien laisser de cette affirmation erronée. Que de merveilles ont été réalisées depuis seulement dix ans dans cette région privilégiée! Des villes florissantes existent aujourd'hui dans des districts auparavant absolument

[1] Overgenomen in de Revue britannique van Nov. 1877: „L'Algérie et ses progrès," blz. 183.

solitaires. De vastes étendues de territoire sont en excellent état de culture. Des fabriques se sont élévées de tous les côtés. Une foule d'industries nouvelles ont donné l'essor à l'esprit d'entreprise. De vastes plantations d'eucalyptus ou gommier bleu rompent la malsaine monotonie des plaines. Enfin, un reseau de chemins de fer est en train de mettre à la portée du chef lieu de la colonie les plateaux du Sahara et les contre-forts de l'Atlas. Tout ceci n'a point été fait, qu'on le sache bien, sous l'empire de facilités extraordinaires. En dépit d'un sol fertile et d'un climat qu'on peut dire parfait durant une grande partie de l'année; en dépit aussi des avantages à eux offerts par le gouvernement, les colons algériens ont eu à lutter contre de redoutables adversaires. Les tremblements de terre, les insurrections, les sauterelles, le sirocco et la fièvre ne sont pas les seuls ennemis qu'aient combattus ces persévérants pionniers. Partout où s'installe un centre de colonisation, les Arabes font de leur mieux pour ruiner les espérances, en ajoutant la crainte perpétuelle de l'incendie, du pillage et de l'assassinat à la catégorie de calamités plus redoutables. Une colonisation qui, sous le coup de tels obstacles, continue à progresser d'une manière constante, est une preuve suffisante des capacités colonisatrices des Français dans certaines conditions données."

Algerië eindelijk, zoo oordeelde dezer dagen een hooggeplaatst en bevoegd schrijver, „sera surtout dans l'avenir l'un des plus considérables éléments de la puissance politique, militaire, maritime et commerciale de la France." [1]

Op grond van deze studie kunnen wij met dat oordeel geheel instemmen.

[1] Rev. d. D. M., 1 Feb. '78, blz. 665.

GENERAAL P. G. BOOMS.

DEN HAAG, April 1878.

VERBETERINGEN.

Blz.	24,	Noot	staat:	muphlis, ...	lees:	muphtis.
„	38,	regel 16,	„	rector van de akademie	„	rector (d'acad
„	43,	„ 23,	„	de machtiging... ...	„	de goedkeurin
„	43,	„ 27,	„	in den Kaïd	„	en den Kaïd.
„	73,	„ 11,	„	Boeffarick...	„	Boefarick.
„	100,	„ 15,	„	Elzas-Lotharingen ...	„	Elzas-Lotharin
„	124,	„ 31,	„	ter zijde gestaan door:	„	ter zijde gest

„ 171, onder 3°.: de Spoorwegen van Constantine naar Setif e
el Guerra naar Batna waren in 1876 reeds *in ac*
zoo als de schetskaart aangeeft.

Enkele onregelmatigheden in de spelling of grammaticale foute
de lezer zelf gemakkelijk verbeteren.

